

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

KONCZ ISTVÁN HALÁLAKOR
BRASNYÓ ISTVÁN: EZERSZÁZ (VIII.)

TARI ISTVÁN VERSEI

DRAGAN VELIKIĆ: AZ ÉSZAKI FAL (IX.)

KONTRA MIKLÓS: LEHET-E TISZTÁN BESZÉLNI MAGYARUL?

VARGA ISTVÁN: AZ IRODALMI NYILVÁNOSSÁG

ÉS A KRITIKA SZEREPE

CSAPÓ JULIANNA: A KRÚDY-EFFEKTUS KODOLÁNYI

JÁNOS *BOLDOG MARGIT* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

BÚCSÚ HADROVICS LÁSZLÓTÓL

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1997

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXI. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

Szerkesztő:
Toldi Éva

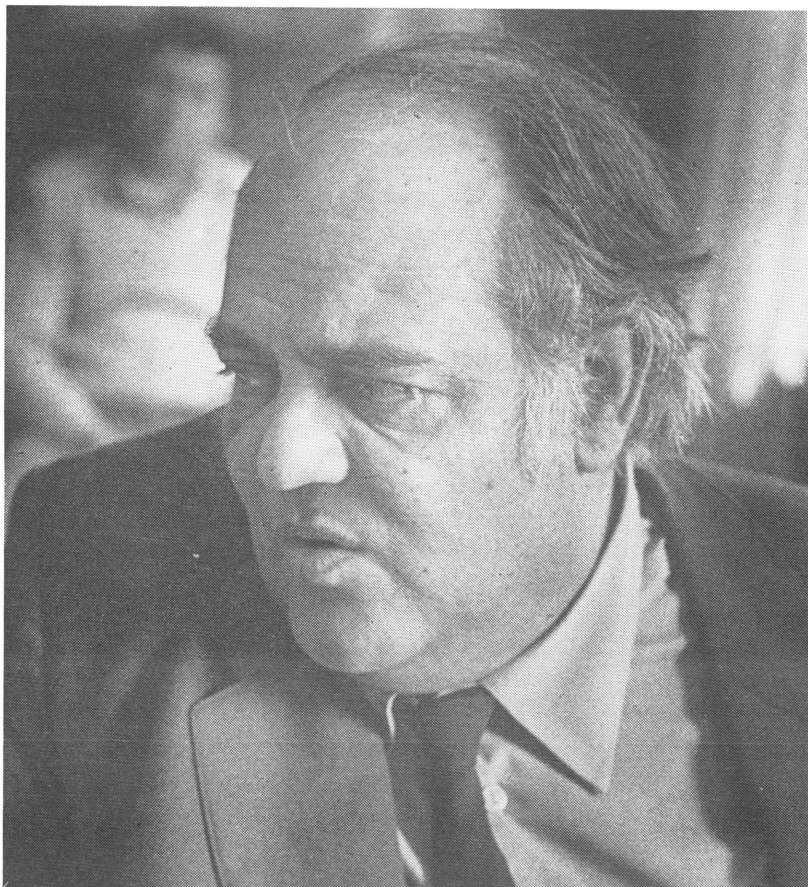
A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Műszaki szerkesztő:
Maurits Ferenc

TARTALOM

- Koncz István halálakor 401
Koncz István: Háromszor kértem (vers) 402
Tolnai Ottó: Gyászbeszéd Koncz István sírjánál 403
Jung Károly: Egy költőre: enumeráció (vers) 405
Utasi Csaba: In memoriam Koncz István (1937–1997) 406
Bori Imre: Koncz István halálakor 409
- Brasnyó István: Ezerszáz (regény, VIII. rész)* 410
Tari István versei 418
Dragan Velikić: Az északi fal (regény, IX. rész) 423

KONCZ ISTVÁN HALÁLAKOR

(1937–1997)

KONCZ ISTVÁN UTOLSÓ VERSE

HÁROMSZOR KÉRTEM

Háromszor kértem a halált:

Este,
amikor a leáldozó nap sugarai
a gyérülő lombok közt
az ősz színeivel permetezték be a
tűnő világot.
Kértem, hogy könnyű legyen az éjszaka
és ne kísértsenek álmok.

Reggel,
amikor az első fénysugár pírja
skarlátszín virágot rajzolt
a húnzó eszmélet arcán.
Kértem, hogy könnyű legyen a nap
és el ne feledjek semmit, mi volt.

Aztán
az este és reggel rendje felborult –
mintha a semmibe szóltam volna,
mondtam: haza szeretnék menni.

(1996. december eleje)

(Lejegyezte VIRÁG Ibolya)

GYÁSZBESZÉD KONCZ ISTVÁN SÍRJÁNÁL

T O L N A I O T T Ó

Nem említettem volt Neked, hogy itt, e sír mellett, édesanyád temetésén, háttal a Kálváriadombnak, szemben a várossal, szülővárosunkkal, melyről az ifjú Csáth *Bácska* című novelláját mintázta, éppen itt figyeltem fel először arra a különös jelenségre, hogy vasútállomásunk, a Monarchia ezeregy ilyen kis állomást szórt szét a végeken: észrevétlen közelebb csúszott a temetőhöz.

Nem említettem volt Neked, talán mert féltem, ismét valami szimpatikusan léha költői észleletnek minősítéd, amilyen szimpatikus léha észleletnek mind a homo aestheticus észleleteit, jóllehet másnap, akárha ismét valami nagy utazásra, kalandra készültem volna, kiálltam a fűvel benőtt peronra, megbizonyosodtam: a borzalmas csuszamlás valóságos.

És attól a naptól kezdve, ha temetésekre kellett jönnöm haza, mindig igyekeztem úgy helyezkedni a sírgödörnél, hogy még véletlenül se essen látószögembe a kis állomás. Ugyanis meg voltam győződve, a csuszamlás azóta is folytatódik. Lehettem bárhol a világban, borzongva éreztem, a bőrömön éreztem e csuszamlás minden egyes milliméterét. Annál is inkább, mivel a mi kis állomásunk, immár évtizedek óta, megszűnt vasútállomásnak lenni.

Nem említettem volt Neked mindezt. És most. Értesülve arról, hogy szenvedésednek vége szakadt. Pánikszerűen azon töprengve, hogyan, merről, mivel is juthatok haza, hirtelen, mintha valami látomásban, ismét kis vasútállomásunk mutatkozott. Azt mutatta, haláloddal e folyamat bevégeztetett. Az állomás a temető közepén áll immár. Nem kell ide-oda utazgatnunk, loholnunk. Ott vagyunk. *Itt: a centrumban.* Az egyik legcsodálatosabb peronon. Mintha csak Ady a Gare de l'Est-en, Babits a Stazione Terminin. Ahonnan, íme: *függőleges járat indul.*

Igen, minden bizonnyal azért kellett időben bezáratni – persze, akik bezáratták, felszámolták e relációt, mit sem sejtettek erről –, hagyni csússzon a helyére. A centrumba. Hagyni a nagy kísérlet lejátszódjon. Begéveztessen.

Mert egy nagy kísérlet játszódott le itt, ebben a városkában, amelynek modellszerűségét már az ifjú Csáth is megérezte. Egy ember határozta meg mértékét, jelölte ki határait, hozta meg törvényeit. Miközben ügyvédi gyakorlatot folytatott hosszú évekig, megkísérelt emberi ügyeket védeni. De mivel világunk jogtalanságba merült, mint ahogyan kedves kollégád/kollégánk írta a *Glasnik advokatske komore Vojvodine* lapjain *Dekartov doprinos judikaturi*

című írásában, intézményessé lett a jogtalanság (még azt is hozzáfűzve, hogy ebből kifolyólag szinte jogilag vagyunk kényszerítve egyfajta polgári engedetlenségre), te akár pisztoly csövét szívénnek az öngyilkos, magadnak fordított törvényeid. Magad éltél velük irodád és házad között. Akár egy görög avagy utópikus városban, akár egy önként vállalt börtönben. Magad éltél, haltál velük.

Boldog lehet a közösség, amelynek így írták meg törvényeit, így határozták meg mértékét, így jelölték ki határait. Igen, ha már annyira szükségét érzi, olvassa ki, próbálja magát tartani hozzá. Ő személyesen egy olyan arisztokrata volt, aki ezt nagylelkűen, felsőbb rendelés, érdek, fizetség nélkül, elkészítette, magán könyörtelenül kipróbálta. És most, ismétlem, a közösség mindent kiolvashat belőle, ki a paraszt és a pék, ki a pap és a pártpolitikus, ki a piktor és a poéta. A többi már csak részletkérdés.

Nem messze innen, Tihamér sírjánál mondottad:

„Ha nem az élők mértéke artikulálná most a búcsúszót, könnyen megértenénk egymást. De a világ mindennek határokat, mértéket szab: embernek, gondolatnak, szeretetnek, barátságnak, életnek, halálnak. Prokrasztész-ágy a világ annak, aki nem ilyen szatócsmérték szerint való.

Sem élni, sem meghalni mérték szerint nem tud.”

Igen, ez talán akkor így volt. De mától kezdve, többé nem így van. Nem az élők mértéke artikulál. Mint ama platinarúdba a méter jelei, bevésített a Te mértéked. A világ többé nem szabhat határokat gondolatainknak, szeretetünknek, barátságunknak. És itt találkozunk, homo moralis és homo aestheticus; ezért mertelek mindig büszkén mesteremnek mondani. Mert a szatócsmértéket félrelökted. És a Római jog, a Code Civil ígézetében, manírjában írtad soraidat – nevezze a kész írásokat ki-ki aminek akarja: törvénynek, versnek, programnak, a lét fogvacogtatóan gyönyörű kalandregényének. Bebizonyítottad nagy magányos experimentumodban: élni, halni tudtál saját mértéked, törvényeid szerint, saját határaid között. Tanúsíthatom.

Büszkén állunk most ezen a peronon – amelynek egyfajta modelljét Nagy József Párizsban, Budapesten és Tokióban is elkészítette, bemutatta –, büszkén akárha ifjúkorunkban, mert mint Brecht mondotta:

„Hat er sein ganze Jugend, nur nicht ihre Träume vergessen . . .” (Egész fiatalságát elfelejtette, ám fiatalságának álmait nem . . .), büszkén állunk, amilyen büszkén csak totális vereségében állhat az ember: a napokban zenésítették meg Zentán a fiatalok *Vereség* című versedet . . .

Köszönet Virág Ibolyának, Sárkány Ferencnek azért az emberi minőségért, ami önzetlen odaadásukban megnyilvánult.

Isten Veled, nyugodj békében – mi még álldogálunk egy kicsit ezen a fűvel benőtt, abszurd peronon.

EGY KÖLTŐRE: ENUMERÁCIÓ

J U N G K Á R O L Y

In memoriam K. I.

Az antikvitas délszaki derűje áradt,
Patroklosz kóborolt az ürújáráson,
A citátumok nyomában
Elúszott a professzor szép szava.
Böjti szél hordja a számártövist,
Darvak szava leplezi le a gyilkosokat;
Félhomály a kora ősz tikkadatában,
Diófa bútor mélybarnájából les ki az idő,
A két ujj dohányfüst-patinája;
A mozdulat: ahogy leemelődik
A cipődoboz a birsalmák mellől,
A látogatók beleúsznak a dohány aranyába,
Ószeszek illata, érett, vágott dohányé,
Birsalmáé, érett leányölé: nemes sajtoké,
Patroklosz kóbor tünemény az ürújáráson,
Elfedi a sziksó idegen rajzolatát;
A kettévált halak nedvező bódulata,
A párák, a gyorsuló lélegzetvételek;
A Barbaricum izzó kisszerűsége,
A poliszém hangzavar a castrum előtt;
Szavak, titokban kihordott vesszorok,
Az ujjak dióbarnája között roppanó
Ceruza, golyóstoll, századik cigaretta;
A kitárult lányölek történelmi
Zászlólobogása: bíbora, vöröse, feketéje,

A mostari dohány aranyárgája,
 A figyelő tag zászlónyél-erekciója,
 A himnuszként csattogó lobogók,
 Túl immár minden ésszerű gránicon,
 A versül kibukó antik pótcelekvések,
 A szavakat bezáró idegen ékezetek,
 Külön is hitelesítve az adott szemantikát;
 Ószeszek, lányok, zászlók, verssorok,
 Kelet-Közép-Európa: a névtábla
 Már üresen maradt helye a nagykanyarban.

IN MEMORIAM
 KONCZ ISTVÁN
 (1937–1997)

U T A S I C S A B A

A kimondott, leírt szónak mágikus hatalma van. Észrevétlen utánad ered, áltat és hiteget, vagy, ami sokkal veszélyesebb, életed kezdi követelni. Nem erőszakos, de váratlan pillanatokban a legvaskosabb valóság képében elébed áll, s az öröklét türelmével várakozik. Hasztalan alkudoznál, pörlekednél vele, nem szabadulhatsz. Koncz István tudván tudta ezt, mégis vállalta a kockázatot. Már a hatvanas években kimondta: „élethű képmásom a szó, – / a szóban halmozódik a vég”. Nem sokkal később pedig így árnyalta tovább a számára megkerülhetetlen fölismerést: „Nem lehet, / vagy nem szabad, túlélni / a verset, / ha már megírtad.”

Túlzás nélkül állíthatjuk hát, hogy a tragikum vállalásának jegyében indult a pályán, azzal a föltett szándékkal, hogy a nyílt eszmélkedésről s az egyetemes emberi lét perspektívájáról nem mond le soha. Innen van, hogy verseiben ismételten túllendül az adott körülményeken, a parcialitáson. Bár tehetségéből bőven futotta volna arra, hogy fölhorgadó indulatokból, érzelmekből, futó reflexiókból egész sor olyan standard költeményt szerkesszen, amely általában biztonságos alap szokott lenni a továbbépítkezéshez, nem tudott megbarátkozni a lehatárolt maradandóság ígéretével. A létezés teljességében szeretett

volna otthonra lelni, s épp ezért a megszokott, sima verselést ugyanúgy kerülte, mint a költői divatok útvesztőit. Mozaikszerű verseiben, a legtöbb ilyen, a gondolat kilendül valamely irányban, fontos információig jut el, de már a következő pillanatban elszakad a folytonosság fonala, újabb információk kerülnek előtérbe, s a szöveg végül ezeknek az egymást követő közlésegségeknek interakciójában valósul meg, azt a paradox benyomást keltve, mintha a lírai üzenet nem is a verssorokban, hanem valahol fölöttük, egy más dimenzióban, az időtlenségben volna megragadható. Annál inkább, mert Koncz István számos esetben antik koordináták közé helyezi versét, annak a jeleként, hogy Goethehez hasonlóan ő is úgy találta: lélekben egy kicsit mindnyájan görögök vagyunk. Ennél is fontosabb azonban, hogy az antik vonatkozások, motívumok felhasználásával oly mértékben kibővíti a versírás terét és idejét, hogy egyszerre láthatóvá válik történelmi létezésünk lényege.

S ez a látvány mindennek inkább mondható, csak vizsgálatónak nem. Miközben a riszálkodó világ, a tisztességtelen politika, a humanista ringyók, az agyamosott ripókók és szörnyetegek, az újra meg újra diadalmaskodó bohócok karneválját figyeljük, megképlik előttünk az „eltévedt történelem” „aranyhomokkal hintett, szüzi porondja”, ahol „örök életűnek látszik” a cirkusz. Voltaképpen tehát az értelem és a történelmi értelmetlenség küzdelme folyik a versekben, melynek reménytelenségét többféleképpen is enyhíthette volna az elme. Valamely utópia révén elindulhatott volna egy virtuális emberibb jövő felé, Koncz István azonban pontosan látta, hogy amint az utópiák a megvalósulás szakaszába jutnak, a porondon újra halmozódni kezd a mocok, s felzúg az eszméletlen moraj. De indulhatott volna a múlt felé is. Gondoljunk csak Hamvas Bélára. Miután a mitológiai messzeségekbe vesző orfikus létben szilárd talajra, status absolutusra talált, veszélytelenül írhatta meg az emberiség romlásának történetét, példák sokaságával bizonyítva, hogy korunkban már a teljes csőd és kilátástalanság térségén botorkálunk. Vak vezet világtalant, miközben itt is, ott is a fejlődés eszméjének dőre görögützei lobbannak föl még mindig.

Mínthogy Koncz István számára az utópista és transzcendens alapállások bármelyikének elfogadása az értelem feladását és elárulását jelentette volna, a költészetében megnevezett dolgok, a kimondott, miljkoviçi értelembe „túl erős” szavak mind többször elébe álltak, hogy az „alapítás vagy pusztulás” alternatívájától végleg megfosszák őt. Nem adta föl a küzdelmet, a győzni nem tudó értelem lelkiismeret-szigetét, sorait azonban a nyolcvanas évektől kezdve mégis távolodást sejtető, rezignált elégikusság járta már át. Akadozik a vers, „lám, az ihletre is átok / a tiszta lelkiismeret”; „csak folytatás, csak felsorolás / a szerep már úgvis . . .”; „nem vagyok ugyanaz, s önmagam folytatása sem /

vagyok én már”; „oly kilátástalan a szeretet, oly kilátástalan a gyűlölet” – kopognak tompán a halkuló léptek, s *A Tisza partján* című antologikus versesben felhangzik a magára maradt tudat panasza is: „miféle értelem szabhat így / törvényt, / élni csupán a puszta létért, – / ha mindössze ennyi a tét / és a hűség”.

A kilencvenes években aztán, amikor a tomboló téboly páratlanul megnövelte költői meglátásainak súlyát, tovább folytatódott a távologás. Mind ritkább versei egyikében, mint aki „beszédtől, szótól már mit sem vár”, a „kűnn és benn elárvult múzsa” bánatáról volt kénytelen szólni, arról a szituációról, melyben már a „költemény emléke is kövület csupán”. A két évvel ezelőtt publikált *Március, költészet, szizofréniában* pedig még távolabbról hallatszott ismerős hangja: „Visszanéz távozóban a vers, / díszeit hagyja, s azt is, / aki majd tovább hazudja . . .” A definitív búcsúzás méltóságteljes gesztusa ez, még ha akkoron, riadalmunkban, megnevezni nem mertük is.

Utolsó találkozásaink egyikén, tavaly augusztusban, ott az újvidéki kórház dohányzóinak kinevezett szobájában, lepusztult bútordarabok között, egyszer csak megszólalt: – Remélem, nem azért jöttél, hogy a költészetről beszélgesünk. – Nem, csakugyan nem azért mentem, hogy szakmai diskurzussal próbáljuk elnyomni a vízcsap kitartó csöpögésének hangját, vagy hogy esetleges újabb versei felől faggatózzam. Hallgatni és meghallgatni kívántam, tekintetem azonban pillanatnyi tanácstalanságot árulhatott el, hiszen kivártatva, magyarázatképpen újra megszólalt: – A költők hazudnak. – Többen talán igen, vetettem volna ellen, de ha valaki hiteles formába tudja szorítani, ami foglalkoztatja, mégiscsak mindnyájunkat túlélő értéket teremt, akár te is, megannyi versedben. Aztán mégsem mondtam semmit. Elerőtlenedett kezében meg-megbillent a gyári cigaretta, kedvenc dóznijából sodorni akkor már nem tudott, s a kávécsészét is csak ügyvel-bajjal emelte szájához. Itt minden érv méltatlan, nyomorult vigasztalás lehetne csupán, gondoltam, s elindultunk a hétköznapiok felé.

Ma már persze semmi szükség arra, hogy ügyetlenkedően türtőztessük magunk. Tudtuk eddig is, mondjuk ki hát nyíltan, hogy Koncz István jelentős, nagy költő, aki a szent lehetetlent kísértette meg, s a lehető maradandóságig jutott el. Szava messze túlárad kisebbségi költészetünk palánkjain. Akkor is, ha ma még viszonylag kevesen hallják.

KONCZ ISTVÁN HALÁLA KOR

B O R I I M R E

*Hát fájhat a létezés! Én
nem akartam lenni, és nem akarva is,
egyedül, mind, ami van, átélem.
Én mindig egyedül éltem,
de biztonságban és szeretetlenül
senkinek sem tartozom, csak épp, hogy
itt járt Koncz István, feljegyzem emlékezetül.*

(Élmény, in perfectum)

Fájt a létezése a költőnek, megszülettek hát a versek, amelyeket boldogan olvastunk, mert jó versek voltak, vártuk és kértük őket – egy idő óta már hiába, már nem is válaszolt levelünkre. Nem efemer földi dolgainkat akarta megismertetni velünk, hiszen nem az élet, hanem a halál tájain járt életében is. Mert nem ringatta magát illúziókban, és ha most olvassuk verseit, kiérezzük, hogy nem az elmúlás melankóliájáról énekelt, hanem az élet melankóliájáról, amelyben a halál a társunk. Hiszen „sötéten felizzó konstataciók” költője volt, és ezeknek a rejtjeleit fejtegette a maga számára is. Ezért is fő jelzője a „boldogtalan”, mint aki a szerencsétlen emberiséget siratja a Tisza partján, amely konkrétságában az ő szemében a lét folyója az élet és halál mezsgyéjén, ahol a „megszakított gondolat” mint „dermedt döbbenet” van a világon. Koncz István ennek a megértésnek verses próbáit írta meg, miközben erkölcsi kategóriáit védekezésül, pajzsként emelte maga elé. Ezért emlegette verseiben a *törvény*, a *rend*, a *hit* fogalmi köreit, és költői erkölce nevében szólt. Ő még hinni akart és hinni tudott bennük!

EZERSZÁZ (VIII.)

BRASNYÓ ISTVÁN

VII.

KÖVETEK FOGADÁSA

Nyomdokukban az idegen széllal, melyet emlékezetük vonszol maga után, ahogy belengik őket ismeretlennek ható illatok, miként ha az el sem közelgett jövőendő feltételeit érkeznének megvitatni, telve a végzet jóindulatával, s e közben hosszan elnyúló árnyuk is tudatja fontosságukat, szinte elválva testüktől –

Hírnök hírelleli jöttüket meg hatalmas lovaik horkantása és prüszkölése, patadobajuktól majd hogy meg nem indul alattuk a föld, s mellettük a cifra kengyelfutók és a pajzshordozók: és akik csak látják őket, meg-hökkenve figyelik vonulásukat, szinte elbűvölten a lovak színes takarói-nak látványától és a kísérők hosszú sorától a nyomukban, akik a béke igéjét és ajándékaikat hozzák;

Idegen a viseletük és idegen a szavuk, idegen a némaságuk, ahogy hallgatnak, és ismerik az utakat, mint akik nem első ízben járnak erre, mintha csak szülőhelyükre jönnének látogatóba, amely többé nem iga-zán a szülőhelyük,

Más legelteti a legelőket és más vadászik az erdőben, másnak füstölik ki mézükért odvukból a méheket, és az éjszaka másra teríti medvebun-dáját,

Más fénye lett szemükben a megszokott hazai tűznek, amely mintha az idő zárvényaiban lobogna, és mostantól másnak világítana, más

arcokat írna villózása a levegőre, átítatva az égő áldozatok füstjétől valamely újonnan országolni érkezett istennek,

Hogy papjaik szinte tébolyodottak a dobszótól, és hiszik a magasság szédítő varázslatát, és más alakban mutatkoznak, új alakot öltenek, ahogy a kígyó bújik ki bőréből, és égi ismeretekkel újul meg tudományuk, mielőtt végére érnének látomásaiknak.

És táboroznak szerte sátraikban, mintha szándékuk szerint már holnap továbbvonulnának,

Felrakodva szekereikre, ökreikkel és bivalyaikkal elvontatnák jelenlétük nyomait, hatalmas cserép főzőüstjeiket és ónkupáikat tisztára súrolva, más elszántság kerekedne fölül bennük –

De nem így a fejedelem, aki aranyserlegből iszik, és valamennyi mozdulata magasztos, körülvéve a törzsfőktől és a nemzetségfők hadától,

Akik hallani akarják a követek csengő hangját, ahogy szavaik értelmét tolmácsok magyarázzák,

És erre a választ is, miképp aranypénzt forgatnának szájukban, amitől a követek arcukban kipirulnak, pedig lehetséges, hogy épp megfagy ereikben a vér

A vérfagyfaló szavaktól, amelyeket a közel állók a fejedelem fülébe súgnak, csiklandva fülcimpáját;

Minderről már döntés esett másutt, égi hatalmak hirdették ki döntésüket, és csodálkoznak is, hogy a követeknek ezt nem hozták tudtára, hogy fölösleges legyen útra kelniük, otthoni hatalmasságaik kívánságával, mely azonban nem érhet fel istenek óhajával, mert a kettő nem egy tőről fakad:

Ezt kell a fejedelemnek hosszan kifejtenie, miközben végignézi a jövevények míves ajándékait, tudván, hogy sokkal különbekkel viszonozza,

Mestermunkákkal messze keleti tengerek partjain fekvő városokból, ahol sohasem fordult meg errevalósi idegen, és nagy bőségében vannak az aranyak –

Hányszor jártak háborúban ezért az aranyért, ám most nem az arany öntéséről és hevítéséről folyik a szó, hanem a földről, amelyen állnak,

Amelyen a vezéri sátor áll, és hogy ezt a sátrat idegen kívánságra odébbvigyék, akárhova:

Teljesíthetetlen ez a kívánság, ily fényességes sátrat nincs mód moz-
dítani helyéről, a magasság jele érinti ezt az új helyét, nem lehet ezzel
sérteni az isteneket.

Amit a helyére állítottak, mostantól a helyén is marad: nincs, aki más
indokát adja az elhatározásnak, kapkodva a rémület levegője után, avagy
kimutatva indulatát,

Farkasüvöltést emlegetve, vagy kigyulladt látóhatárt, miközben jajon-
ganak a sípok, sohasem hallott összhangban, s micsoda kürtészó hasogatja
a levegő összegyűrt kelméjét!

Így hangzik a fejedelem üzenete, s ajándékait keleti sárkányölő szablya
nyomatékosítja, melyhez felnyergelt lovát adja, mintha csak maga menne
majd, ügetve a követek nyomában, hogy hitele legyen szavainak, amelyek
oly könnyen elsikkadhatnak a tolmácsok ajkán, ám ennek ellenére érteni
lehessen belőlük, ne kelthessék zavaros beszéd benyomását.

S azután marasztalják a követeket, miként ha mennyei sátrakba szál-
lásolnák őket, nem tartva sürgetőnek visszatérésüket, csodálva visele-
tüket, s a módot, ahogy közös imára gyűlnék, fegyvertelen, vezetve a
papoktól, akik tenyerüket az égre tárják;

Térdre roskadva nagy átszellemültséggel fohászkodnak, miként az
életükért könyörögnének,

Pedig ettől nagyobb biztonságban sehol a világon nem érezhetnék
magukat, mint a fejedelem védelme alatt a fejedelem sátraiban,

Mert ekkora méltóságban még sohasem lehettek, hogy kérés nélkül
teljesítsék kívánságaikat, akként őrizve őket, mintha a világ legnagyobb
titkait bízták volna rájuk,

S ők jövetelük által tudóivá lettek e titoknak, melynek lényegét
továbbítaniuk adatott, széjjelkürtölni és híresztelni, hogy ami eddig ismer-
etlen volt, mostantól ismertté válják.

Mily nehéz lehet beleszólni a mezők éjszakázásába, baljós, de veszély-
telen hallgatásukba, mint aki a harmat alamizsnáját gyűjti, leszegett fejű
vadmadárként, miközben a sötétség lugasaiban futkos a hideg, mintha
illattalan és stilizált alakú virágok kaszabolnák indáikkal a levegőt,

S ebből venni mély lélegzetet, mint aki szoktatná testét az idegenséghez,
Alakjának látványát hozzáedzené az idegen tekintetekhez,

Melyek előtt majd fel kell egyenesednie, s tudatnia kell, mily igazság és elszántság áll az oldalán, ünnepélyes fegyvereivel, melyeknek vasát víznyelők torkában edzették –

E hatalmas pompa, levette magáról külsőségeit, ragyogásával a sötét-ség felszínére törve, miként frissen fakadó forrás a Föld szívébe szúrt dárda döfése nyomán, melynek vize csodaként árad széjjel, keresve a maga tetszőleges útját folyamok iránt,

Áradva esők partjain, melyek suhogva hátrálnak előle, buborékot sem ütve a felszínén,

És erről ennyi a mondanivaló. A virradat, átlábalva rajta, vizével szenteli meg a követek arcát, akik álmukban mintha új folyó partjára érkeztek volna, idegen sátraikban, ahol, úgy tűnik, ügyet sem vetnek többé rájuk,

Lovaik felszerszámozva újdonaúj szerszámmal, sörényük kifésülve, s benne háromágú fonat, tündérek játéka,

S a valóság egyszeriben akként fest, mintha mindvégig játékot űztek volna velük, tettetett volt a hódolat, nem hódolni érkeztek e seregek, s mintha hiába szolgáltak volna a szolgák.

Ahogy megtelne a szív engedetlenséggel, de a düh is hiabavaló, elfojtja a ködölő hajnal, inkább a nyirkos füst könnyezteti a szemet, akár a végtelenség színe előtt, ez a mérhetetlen felindultság, miként az istenség rájuk lehelt látványától.

Amikorra az égtájak egyetértése fölül kihúnyanak a csillagok, az érkező erősebb fény előli nyomukat, fakó lesz az égbolt, és egyszeriben viseltes, hogy semmi csodálnivaló sem marad rajta, csupán az egyöntetű tartam, miképp említésre sem méltó idő,

Ez pereg le láthatatlanul a felszínre, növesztve hajtásait, fölhalmozva a maga tágasságát, egész térségeket gyűjtve egybe és szaporítva,

Kiteljesítve irányítója hatalmát, váltig tartó várakozásban a leendő ünnepre, mindegyre ezt sóvárogva, hogy éjszakájával jelentse magát az ünnep napja –

Színültig telve fényességgel, táncra ragadtassa táncosnőit, idegen égalj alól szüremelő zene örvénylésére,

Mely sebes száguldású, mint a vizek örvénye, vagy mint a levegő örvénylő forgataga, a vad fuvalom, mely felborzolja az állatok szőrét, és télre élesíti szarvukat;

Tehát máris előreveti a teelést, mint tartós gondolatot, az érkező múlás ekként fölvetődött elképzelését,

Hogy tobzódna benne máris, mint ahogy a havát szitálná, és utakat taposva a hóban, vajon hova vezethetnének ezek a nem létező utak, melyek hosszán a majdani elképzelés kalandozik, jósok szavaiként, elragadtatással telve,

Ahogy valaki belelapozna a világ keletkezésének egymásra rakódott kőtábláiba, s ott lelné magyarázatát e szövetségnek:

Mily hosszú és vég nélkülinek tetsző volt a vonulás, s egyszerre vége szakadván, mintha széjjelszéledne a nép, anélkül, hogy sejtelve lenne róla, íme, megérkezett, mert senki sem ilyennek képzelte a megérkezést, hogy váratlanul, mintha a földre helyezné terhét,

Vagy lováról szállva, leoldaná fegyvereit, s nyergét leemelve, feje alá tenné.

*

A követek arcukban valamennyien mily fehérek, miként ingük fodrai nyakuknál és csuklóikon,

Mily keskeny kezűek, s ujjaik mily hosszúak, ha lehúzzák vascsuklós kesztyűiket,

S máris pattannak szolgáik, féltérdre ereszkednek előttük minden alkalommal, miként most érkezett istenségek előtt tennék, akik csak oly átszellemült dolgot tudnak megnevezni, miként a rózsa, miközben szirma ajkukra tapad;

Mintha nem is éreznék a levegő hőmérsékletét, hogy hideg van-e vagy meleg, belülről hevíti őket váltig a hév, vagy szembogarukban csillan meg a jég csiszolt briliánsa,

És szívükön viselik jégpáncéljukat, mely nem olvad le a tűző napon sem, és visszaveri a tűz fényét –

Kívívják mindenki bámulatát, s akárkinél fejfel magasabbak, s olyképp mutatnak, mintha a mindenség teljességében a rendelkezésükre állna,

Mily heves hit tarthatja őket e lebegésükben, hogy a fejedelem ültében előrehajol, mintegy megfélelkezve méltóságáról, s úgy vizsgálja és figyel meg őket s mozdulataikat,

Hogy levonhassa következtetéseit, s megadja az őket megillető választ, mintha csak hosszú szertartás ismétlődne meg, s zendülne fel végül a kórus hangja,

Ugyanoly kegyeletteljesen, miként korábban, hogy újfent a tudomásukra hozza a megmásíthatatlanságot.

S e hangzattól nyeri el minden érzékelhető igazán a csillogását, a vérték hideg villózása és a vizek tükröződése, széjjelterülve a föld színén, miként a meglelt ige,

Hömpölyög hangtalan, hogy suhantában megellenek a vemhes kancák, s a vadászsólymok zsákmányt lelve lecsapnak, és farktollaik legyezőjét berzenkedve mutatják a sétálni bocsátott pávák.

E váratlan fényesség, mint kilátás a Szent Fa Tetejéről –

Ahogy a száznagyok fejükre illesztenék sasszárnyas fővegeiket:

És hamarosan dübörögni kezdene a föld, miként ha az ég boltozata szakítaná fel határait, szemtől szembe bocsátva elő a seregek tömegeit, melyeket többé nincs mód feltartóztatni, sem megzabolázhatatlanságot visszafogni,

Ahogyan magukkal ragadnák földi és égi fejedelem minden hatalmát, hogy hiába esett volna a követek térdeplése követségükben, semmi foganatja sem lett a színlelésnek, mint akik a Rossz országába vetődtek.

A hegyomlások helyén föltámad az alig elült visszahangzás, és váratlanul ismét ontani kezdik vizüket az éjjelre elapadt források, melyek mellett munkához látanak a csont- és fafaragók, és szuszogni kezdenek az ötvösök fújtatói,

A világ, hatalmas csődületét támasztva népeinek, átérzi változását: külön táborhelyekre gyűlnek a tűzimádók, és külön a napimádók, és elkülönülve tőlük az istenségek imádói,

Az erdei istenekéi és a hegyi istenekéi,

A szelek és a vizek isteneié, ekként látván beigazolódni hitüket.

És mind sorra esznek áldozati ételeikből, és emlékeikben felidézrik isteneik sohasem látott arcát, akik érinthetlenségükben, íme, érinthetökké válnak,

Férfi istenekké és istenasszonyokká, csak alakjuk lesz mindéig körülírhatatlan, nem alakjukban mutatkoznak, hanem akarataikban és eltökéltségükben, melynek szilárdsága megüli a levegőt, elefántcsontnál keményebben.

És ezt az elefántcsontot is ajándékba küldik a követek által, a csontfaragók mintázta ábráktól elborítottan, melyeken az indák sűrűjében fenevadak lakoznak felismerhetetlen, mint sűrű kárpit mögött megy

végbe az ottani világ folyása, melyhez az innenső oldalról nem ér el az emlékezet,

Vésők mély nyomai sem hatolnak el addig az anyagban, megkarcolni a mögöttes létezését, melynek felszínét is aligha ismerheti szem, csupán a hibátlanságot,

Míg a többi rejtőzködés, ahová csak táltosok járnak haza, a látvány túloldalára, mely helyre végül minden átszivárog s eggyé válik, és csak e két mintázata fonákját mutatja örökre a többé nem tapasztalható,

Ahogy az időtlenség elfeledett falát írták volna be vele, onnan a minta.

Hatalmas lesz a kiteljesedés a szél láthatatlan legyezői alatt, melyek az áttetsző alkonyatok aranyporát szitálják a nyomokra, ahogy egykoron a homokot szórták a vérre az arénákban, a föld fővárosaiban, melyek mostanra elenyésztek,

Mindenkor csak a vérfoltok takargatnivalója, miként valami üzelmeké az egek védnöksége alatt, hogy sohasem lehessen teljes bizonyossággal közhírré tenni, voltaképpen ki is a nyerő –

Mekkora azonosság! Miként Kercs és Korezma tájékán, mintha az égtájak a teremtés kezdete óta tükörben méregetnék egymást, egymás erejét fontolgatva

Vak tükörben, amelynek színén nem tűnik ki a csalás, mialatt a sivatagokban és a pusztaságok úttalan útjain eltévedt követségek bolyonganak, pedig már réges-rég, emberöltővel korábban meg kellett volna érkezniük, habár sehol szó sem esik róluk az évkönyvek följegyzéseiben, sem a jóslatokban,

Pusztán a kitörölt nyomuk szerepel a születésüktől vak látnokok látomásaiban is,

Pedig soha semmi kétség sem lehetett afelől, hogy egy napon majd vissza fognak érkezni, ugyanabban a fényben, semmivel sem kopottabban, miként elindultak,

És oly eleven észjárással, mintha az idő múlása mögött jártak volna, amely közben tovaúszott, elfogyott, ám ők boszorkányosan ennek a kitérőiről beszélnek, ami távollétük alatt már lejátszódott, semmivé vált,

Aki viszont bármit is tanúsíthatna ebből, már roskatag vén, remeteként száműzve teljes udvartartásával, mind egy szálíg kísértetektől körülvetten, mit sem tartva meg a régi fényűzésből, és szabályját botként

használva, felcsapott rostélyú sisakjában pedig gondolataitól kitöltött üresség.

Nincs mód elmondani, hogy sorjában mi hogyan esett. Miután a fejedelem bemutatta a követeknek szánt ajándékait, azok hűledeztek a meglepetéstől, s a balzsamok illatától. A fejedelem pedig mintha köddé vált volna: onnantól számítva nem volt fejedelem. Felszerszámozott lovát magával vezette a követség, a további történésekbe már nem volt beleszólása; elrejtették a világ szeme elől, és bizonyára még ma is rejtezik valahol, Meotisban, vagy valamely más történelmi helyszíneken, és igen szépen fuvolázik, ezzel üti el az idejét, kínai fuvolajátékkal.

Az új fejedelem viszont már nem az idő lépcsőin ül, nem ott szeretne magának tágasságot szerezni, inkább feltörve a világtojást, belehasít az időbe, s amit leszel, az a darab mindigre hiányozni fog.

Az az idő remeg bennünk, ahogy a páva torka a hőségben.

(Folytatjuk)

TARI ISTVÁN VERSEI

A NÉGY ÉVSZAK

Vivaldi emlékére

TAVASZ

Nyugtalanságtól nyögő MÁRCIUS . . .
Mennyire izgatott az ámbitus
oszlopainál nyávvogó cicus.
Csillog a föld, mint a kínai tus:
ismét mellemben szántasz, MÁRCIUS.

Micsoda vad röhögés, ÁPRILIS! –
szédül tőle a kamasz: már dilis
szeleknek remegő szoknyái, kis
selymei csiklandják. A nárcisz is
veled táncol hajlongva, ÁPRILIS.

A zöld feszülő húsa vagy MÁJUS,
betegségből kigyógyító mágus.
Zsongó ájtatosságodat árgus
szemmel figyelem; ajakrúzs-árus
csókálló portékáján zúgsz, MÁJUS.

NYÁR

Pattogtasd csak máglyádat JÚNIUS!
Ugráló árnyékok romantikus
éjjelén minden elég, ami bús.
Cseresznyefánkon már főúri juss
vár ránk is, rigófüttyös JÚNIUS.

Vízparti villódzással JÚLIUS
bizserget: nem tudom megenni dús
csipkéit, képem újra kisfiús. –
Építs várat, homokba túrni fuss,
tornyokat csöpögtess itt, JÚLIUS!

Roppant kánikulában AUGUSZTUS
ízei közt megnő a tumultus.
És a szünni nem akaró susmus
is örökzöld, mint a néma bukszus.
Záporoddal frissítsd föl, AUGUSZTUS!

ŐSZ

Húslevesként gőzölgő SZEPTEMBER
zsíros ragyogása! Ó, a zeller
átható illatával még egyszer
belém karol s az égbe lelket ver,
mielőtt föleszmélnél, SZEPTEMBER.

Ökörnyállal húzódó OKTÓBER
hozománya: birssal teli koffer . . .
Gereblyézéstől roszog a sóder,
a kóró fanyar füstjén túl okker
foltját csörgeti az ág, OKTÓBER.

Temetők sötétjében NOVEMBER
 téblábol. – A pusztulás, az megnyer
 minden játszmát? S jöhet az úthenger?
 Ne félj! Reszkessen csupán a kender
 szögre akasztott kóca: NOVEMBER.

TÉL

Tömjénes gomolygású DECEMBER . . .
 Ki nem látta a zúzmara-tenger
 fagyöngyös zugait, az félemler.
 Miseruhába bújt drót, e kegszer
 túlevelű nyüzgése: DECEMBER!

Kezembe üt a hideg: JANUÁR.
 Lobog a tűz, ahogy egy jaguár
 szeme ég; járdánkon a hamu már
 cirmos csíkot húzott – és apu vár,
 mert befagy a kapu, zár – JANUÁR.

Hófúvásos, -torlaszos FEBRUÁR:
 összetapadt fény, éledő sugár.
 Hóembereket dönt a gyászhuszár,
 a farsangoló ereszek sudár
 csatornáival zörgő FEBRUÁR.

A RÖGTÖNZÉSEK ÓLJAINÁL

Egy messze zakatoló vonat
 szutykos ablaküvegén lobban
 föl az alkony, mint a gondolat:
 szerethetnél engem még jobban!
 Hóból kimeredő fűszálak
 megnyúló árnyékával látlak

a varjak fekete felhőjét
kavaró tájon, melyen feltét
a gomolygás húsa. Vesszőből
font, leroskadt pajtákát pörzsöl
a lúdbőrző nap ellenfénye:
benne izzik föl egy nádkéve
körvonala, a tákolmányok
gubancos drótja. Ahol járok,
a rögtönzések düledező
óljainál, ott jeges eső
fényezte, dér fehérítette
emlékkép a disznózsírt kente
gyerekkorunk morzsát havazó
kenyerére, kristálycukorral
hintve be azt! Ropoghat a szó,
s a fog, melyet a nyelv lukon nyal.

MÁRIA NEVÉRE

B. B. nótájára

Még a zsúfolt kis kert zivatarból kikelt
tömérdek békácskája
Se ugrál annyira, melyben nincsen hiba,
lépéseid zajára,
Mint jól megázott föld fölött tobzódó zöld
ágyán szívem, a párna.

Áradozom halkan: te legyél a paplan
testemet betakaró
Pajkos melegsége. És ne legyen vége
annak, ami csuda jó!
Hullámszód háza kígyózó ciráda
fodrain úszó hajó.

Ringatása fölkar, levegőm mily hamar
elfogy kebleid között!
Mégis oly boldogan fuldoklom, mert rohan
a gyönyörbe öltözött
Óra, s nem kérdezi, van-e örömteli,
üdvözült hajótörött?

Integet már neki a nyüzsgő tengeri
herkentyűk sokasága,
Elragadná őt a sötétség-amőba
és a magasság sárga
Szája. Örvénytáncok öléből kiáltok
a szörnyek morgására.

Allelujás lázak zúgó áramának
habjain hánykolódom,
Isteni szerelem! Te teszed ezt velem:
nehéz vagy, mint az ólom,
Mely leránt és röptet; szívárványos szöglet,
szemzug rejt. Vagy golyónyom.

AZ ÉSZAKI FAL (IX.)

Regény

DRAGAN VELIKIĆ

26.

Az Olgával való találkozása meg a Sankt Marx-temetőben tett közös sétájuk után Tibor még napokig rágódott rajta, hogy mért is tétovázott, amikor ahelyett, hogy megcsókolta volna a nőt, mindössze egy ágacskát tört le. Minduntalan felképzett előtte Hadži Ristić tőzsér sírköve meg az ösvény végében álldogáló páva. S mindannyiszor visszakisértett Olga hangja, a Hadži Ristić földi életéről mondott szavai, ki, íme, életének negyvenhatodik esztendejében jobblétre szenderült.

Amikor Rita október elején, a vacsoránál közölte, hogy Olga várandós, Tibor titkolt diadalittasságot érzett ki felesége hangjából. Maga elé képzelte Olgát, a puffedt lábát és arcát, hiszen a terhesség előrehaladott szakaszában biztosan ilyen lesz. Amikor pedig lebabázik, még elérhetlenebb lesz neki, Tibornak, aki már Hadži Ristić tőzsér mennyei éveit morzsolgatja.

Aprókat kortyolgatva a borból, ezen az estén Tibor, gondolatban, visszaröppent egy pillanatra abba a poreči nyárba is, amikor Ritával megismerkedett. A szálló strandján sok-sok pillantás célpontja volt. A nő harmincöt évét Tibor akkor úgy élte meg, mint a gyönyörök tárházát, az élmények bőségének gyönyörteljes megtestesülését, melyet ezentúl csak az ő ínye fog élvezni. Rita pedig egészen az ötödik évtized végéig változatlanul megőrzi tökéletes bájait, hogy aztán mindössze egy év leforgása alatt lelke mélyéből az arcára íródjon valami sötét fájdalom. Mozdulatainak erélye most kapzsiságról árulkodott. Rita ugyan továbbra is pillanatok alatt fel tudta csiholni Tibor szenvedélyét, de hát mára

elmaradt a motiváció, amely pedig azelőtt könnyű helyen állt. A Ritával eltöltött poreči éjszakákat a kecsegtető távolságok tették légiessé, hiszen az izgalom lázgörbéje annak már a gondolatára is felszökkent, hogy egy távoli városban majd ezzel a szép nővel reggelizhet, valamely étterem teraszán üldögél vele, vagy a hálószoba lebocsátott redőnyein keresztül hallgatja az utcáról beszűrődő neszeket.

Most, amíg csupa értékes holmival körülvéve, itt ül az asztalnál, végleg lehullt a lepel, végérvényesen kiderült, hogy amikot tizennyolc esztendővel ezelőtt megkérte Rita kezét, valójában ezt a várost kérte meg. Nem nyugtalanította, amikor Rita közölte, hogy ővele nem lehetnek gyerekei. Jéghideg tudatának egy csücskével Tibor megsejdtette egy ilyen házasság előnyeit. Mert nagy a meddő asszony bűne.

Házasságának második évében egyik páciensnőjével akadt kalandja. Sebek nélkül bontakozott ki ebből a flórtból. Mint a pók, sokáig szövögette a hálóját. A váróterem falát fogászati műszereket ábrázoló rajzokkal és fényképekkel díszítette. Abban a hitben, hogy a meztelen valóság felmutatása bizalmat gerjeszt a páciensben, a váróterem falán kiállított múlt század végi primitív technika látványa után pedig a páciens megkönnyebbülve lép be a rendelőbe, ahol úgy ragyog minden, mint egy úrhajóban.

Figyelmesen a bőralátétre helyezve a poharat, Tibor úgy látta, a félelem árnyéka suhan át felesége arcán, s mintha minden mozdulata az erős konstrukció összeomlását jelezné. A féltékenység csírája, amely Tibort gyötörte egykor, abban a hét esztendőben lakozott, amely elválasztotta kettejük helyzetét az időben. Tibor, tízéves gyerkőcként, a Palicsi-tó partján látta magát, amint homokvárat épít és szendvicset rág a napernyő alatt, ugyanakkor Rita az első gyönyör görcsében ágaszkodik. Mérhetetlen fájdalmat érzett, eszelős vágy kerítette hatalmába, hogy mért nem is lehetett részese ennek az egyesülésnek, fájt, hogy nem ölelhetett idegen életeteket is. S most, miközben itt ül és a vacsoráját költi el Ritával, akinek halántéka, száraz bőre, fénytelen tekintete a megcsalt emberek szürkeségét, eltompulását árasztja, Tibor meg van győződve, hogy élete legjobb lehetőségét éli.

Sohasem tartotta magát szoknyavadásznak, s az ilyen minősítést, minden bizonnyal, megvetéssel, sőt sértődötten visszautasította volna.

A páciensei őt a nap és az éjszaka bármely órájában hívhatták. Különösen figyelmesen bánt a hipochonderekkel. Egy alkalommal az egyik

asszonyságnak megengedte, hogy éjfélkor keresse fel rendelójében. Azzal a diagnózissal nyugtatta meg, hogy az előző napon megejtett rutin jellegű műtétből eredő fájdalmak hamarosan elmúlnak. Ilyen helyzetekben felizgult, megindult a pályán, amely veszélyesen megközelítette azt a pillanatot, amikor a könnyű érintés az arcon esetleg mást is jelenthet, amikor a székből ülő test mozdulatai, különösen pedig az a megkönnyebbült sóhajt amikor a páciens a halántékán összeragadt hajjal felkel a székből, pontot tehetnek az orvos–páciens viszonyra. Tibor valamilyen világosabb jeladásra várt türelmesen. Amidőn pedig a flörtre valóban sor került, Tibor sohasem hagyta el a rendelő biztonságát. Mindig csak orvos maradt némileg tágabb felhatalmazásokkal.

Az, ahogy lassan szeletelte a sajtot a vágódeszkán, ahogyan letépett egy-egy szem fekete szőlőt, ahogyan Tibor közelébe tette le a tányért a felvágottal, mindezek a mozdulatok egy másféle Ritáról tanúskodtak. A házaspárnál az évek során beidegződéssé vált, hogy legközvetlenebb szándékaikat is susogó sztaniolba csomagolva fejezzék ki. Úgy is hívták: sztaniolpapírnak.

Az Olga terhességéről szóló hír, a Rita által hagyott nagy szünetek, s az, hogy Tibor kommentárja elmaradt, feszültséget idézett elő vacsora közben.

Nincs mit mondanod?

Nincs. Ezt a sztaniolpapírt már többször használtad, látom rajta a celloteip nyomát, mondta Tibor.

Gondolkoztál a válásunkon?

Tibor letette a kést meg a villát az asztalra, és Rita arcába meredt.

Íztelen tréfa, vetette oda.

Nem tréfa. Hát azt gondolod, hogy egy elégedetlenséget, a házassággal való elégedetlenséget, a végtelenségig véka alá lehet rejteni?

No, és hogy nézne ki az a bizonyos elégedettség?

Azt hiszem, ezt az előadást le kell vennünk műsorról, jelentette ki Rita. – Természetesen jól tudom, hogyan tartják mesterségesen életben az előadásokat, de én azt nem akarom.

Ez nem tréfadolog, jegyezte meg Tibor.

Persze hogy nem, és ez neked megfelel, mondta Rita. – Emlékszel, sokszor mondtad azokban az első bécsi években, hogy lépten-nyomon jól öltözött, józan emberekbe botlasz, akik mennek az utcán és magukban beszélnek. Én nem akarom tovább őrizni a látszatot.

Mindketten elhallgattak. Rita megérezte, hogy nem játszhatja tovább a közömbös feleség szerepét, hogy így tartsa meg Tibort.

Mit szólna Márta nagymama? – tűnődött fennhangon Tibor.

Márta? Milyen, de milyen jól eszében tartotta Rita megjegyzéseit Tiborról! Ugyanakkor első naptól kezdve igen-igen kedvelte őt, ami azonban egy cseppet sem feszélyezte abban, hogy kerekén megmondja Ritának: annak a férfinak, aki szép, de magánál idősebb nőt vesz el feleségül, a maga ártatlanságában olyan tapasztalati állaggal kell rendelkeznie, amihez kizárólag az intuíció segítségével juthat. – Te tudod, Rita, hogy mindig eljön az a nap, amikor a ráncokat már nem lehet eltitkolni, amikor a testünk felmondja a szolgálatot, és nem követi a még meglevő belső lendületet. Nem hiszek az idillben, mondta Márta – az, egyébként, unalmas lenne. A házasság intézménye nem egyéb, mint a látszat fenntartása, még akkor is, amikor a fiatal házastársak majd megvesznek a szerelemtől. Viszont csakis a mulandóság fölött érzett öröm segíthet hozzá, hogy igazán élvezzük az életet. S nem kell kétségbe esni. Az óra hangtalanul ketyeg, az időnk úgyis lejár.

Mit szólna Márta? – Rita megismételte Tibor kérdését. – Hogy itt az ideje, hogy különváljunk.

Tibor ránézett, azután a jobb kezét átnyújtotta az asztalnak arra az oldalára, ahol a felesége ült, s tenyerével szelíden letakarta a sápadt kis kezét. Rita nem húzta el. Ehelyett a másik, szabad kezével, letépett egy szem szőlőt. Tibor gúnárként kinyújtotta a nyakát, és bekapta a szőlőszemet úgy, hogy utána az asszony ujja hegyét is visszatartotta a szájában.

Roppant meggyőző sztaniolpapír, állapította meg Tibor.

27.

Október 23-án, vasárnap reggel, Andrej korán kelt, s a folyosóról nyíló kamrából elővette a csokrot, amit előző este vásárolt a virágüzletben a Webgassén. Lecsapta a vizet a szákról. Ezzel a suhintással mintha megszabadult volna egész, feledésre ítélt múltjától. Amikor azonban reggelente felöltötte a fehér köpenyt, s körbepillantott a rendelőben, mindannyiszor Irén derűs arca fogadta. A nő az utóbbi időben a bolgárral járt ki szórakozni. A fehér anyajegyen most egy másik szempár legelé-

szett, a kis Jan arcképcsarnoka pedig újabb fizimiskával gyarapodott. Irén fáradhatatlanul várta azt a hajót, amely majdcsak zátonyra fut manzárdjában. Amikor a műszereket meg a vegyszeres üveglapocskákat adogatta Andrej kezébe, arcán nyugalom honolt. Csupán a tiroli havaktól kimosott kék szeme nézett rá cinkosan. Irén közölte vele, hogy a következő hónapban távol lesz Béctől. A szüleit látogatja meg Tirolban. Természetesen a kis Jannel együtt. Micsoda könnyedséggel, egyetlen új ránc nélkül oldja meg minden problémáját, futott át Andrejen a gondolat. Tejes arca csak úgy ragyog az elégedettségtől. Andrej halántékán dobolni kezdett a vér. Nem a szenvedély, hanem egy másféle vágy jeleként. Arra a csendre és biztonságra vágyott, ami Irén jelenlétéből árad.

Andrej eligazgatta a celofán ráncait, s belopakodott a hálószobába. Olga arca előtt megzörgette a csokrot. Az asszony szeme megrebbent, majd hirtelen felült az ágyban. Kinyújtotta a karját, s átvette a virágot. Andrej mindkét tenyerébe fogta felesége arcát, és szájon csókolta.

Olga azon a napon töltötte be harmincharmadik életévét, míglen szíve alatt a magzat olyan hat-nyolc hetes lehetett. Az asztalon heverő kéziratokhoz napokig nem nyúlt senki. Afféle épületmakettekre emlékeztettek, amelyek a porfogó szerepét játsszák ilyen-olyan irodákban. Néhanap papírszeleteken ha feljegyzett egypár mondatot elképzelt esszéihez.

Előző este, az alatt az idő alatt, amíg Andrej kísétált, Olga hosszan elgondolkozott egy külföldi párról, akik egy ismeretlen városba kerülnek, s itt, véletlenül éppen itt, új életet kezdenek. Asztalhoz ült, s megírt egynéhány oldalt. Rágt a ceruzát, időnként pedig tenyerét félnken a hasára tapasztotta. Az a gondolat, hogy méhrendellenessége van, közömbössé tette őt az anyaságot illetően. Ennélfogva áldott állapotát, melyben leledzett, tévedésnek, művi hibának fogta fel. Ezekben a napokban ideges volt, s Andrej arcán mindegyre a diadalittasság jeleit leste, merthogy ő most hajózott ki azon az úton, melyet férjemuram kezdettől fogva neki szánt.

Szeptember végén Andrej letett két vizsgát, és ezzel érzékelhetően csökkent a távolság a parttól, ahová régtől fogva igyekezett kis hajójával. S éppen akkortájt, amikor Olga terhességét megállapították, Andrej egyszerre csak megértést tanúsított felesége irodalmi ambíciói iránt is, hiszen tudván tudta, hogy az most legfeljebb hobbi lehet, s ha a számukra

idegen városban a gyermek világra jön, kedvtelése teljesületlen vágyalom marad csupán.

Olga tudomásul vette ezt a váratlan nagylelkűséget – úgymond – hobbija iránt, mivelhogy Andrej pusztá időtöltésnek fogta fel a művészetet. Ha nézeteltérésre került sor közöttük, mindannyiszor az irodalomnál kötöttek ki. Egy veszekedésük alkalmával Olga kijelentette, hogy szeretne bekukkantani Andrej tudatvilágába.

Üres folyosókra bukkannék, a falakon pannókkal, rajtuk pedig képletekkel, amelyek előírják, hogyan éljünk, mondta Olga.

Ez a fura szemléletesség annyira zavarba ejtette Andrejt, hogy elnevette magát, és néhány epés megjegyzést tett. Több se kellett Olgának, még nagyobb szenvedéllyel vetette bele magát férje tudatvilágának boncolgatásába.

Rémesen unalmas lehet abban a te labirintusodban, jelentette ki haragosan. – Több ott a múmia, mint az élő ember.

Andrejt megrémítette ez a dühroham. Megkísérelte megállítani Olgát a vajakálásban. – Abban a kriptában te vagy ott élve eltemetve, mondta.

Ah, csak ne gondold, hogy nem tudnék megszökni.

Én mestere vagyok a hidaknak, hisz tudod, felelte mosolyogva Andrej.

Te csak a fogkőtisztításnak vagy a mestere, mondta Olga, és fölhúzva ajkát, megmutatta szabályos, fényes fogsorát.

Most legalább tudod, mért vagyok mindig fáradt. Nem az évek, a labirintus miatt.

Mért nem temeted be? Egyszer majd eltévedsz benne, és soha többé nem látod meg a napvilágot.

Andrej tanácstalanul állt.

Csak a gyerekek tudják, merre van a kijárat a labirintusból. Később, amikor felnőnek, elfelejtik a rajzot. S ezért jobban teszik, ha többé nem mászkálnak arra.

Hol olvastad ezt a rémtörténetet?

Én találtam ki, amióta együtt élek veled. Mit gondolsz, lehet nyugodtan élni egy labirintus fölött?

Hogy fantáziálsz!

Sohasem meséltél még a félelmeidről, aggodalmaidról. Öt éve mindig ugyanazt hallgatom. Nekem rettentően unalmas teveled. Nem kellett volna kimoccannom Belgrádból. Amikor pihentettük a házasságunkat, jobb lett volna, ha nem teszünk pontot.

A világ legnyugalmasabb városában vagy, és majd könnyen, biztonságosan zajlik le minden. Olga, nézz rám, mondta Andrej, és két tenyere közé szorítva, magához vonta felesége arcát.

Közvetlen közelről farkasszemet néztek egymással. Elmúlt egy teljes perc, azután mindketten hisztérikus nevetésben törtek ki.

Andrej kora reggel indult munkába, s csak estefelé vetődött haza. A délelőtti jeit, amikor nem ment be a rendelőbe, az egyetemi könyvtárban töltötte vizsgáira készülve. Olga pedig kísértétként bolyongott a Westbanhof előtt az Europa-platzon. Egynémely mellékutcában, gigászi erekként, még mindig villamossínek kanyarogtak, a 3-as számú metróvonal folytatása azonban kiüzte a villamosokat a Mariahilfer utcából.

Reggelenként továbbra is hallotta a taskenti orosz hangját. Amikor hidegebbre fordult, az operaáriák megcsitultak, megszürték a csukott ablakok. Olga hallotta Natasa köhögését. A kislány pufók arcának pozsgáin egészségtelen pír fényesedett.

Amidőn megszaporoedtak a terhesség szokásos tünetei, az álmoság meg a hányinger, Olga abbahagyta a dohányzást. Sétálgatott Bécsben, vagy pedig távoli külvárosokba villamosozott. Elhatározta, hogy befejezi a középfokú német tanfolyamot. Boris ellenben kimaradt a judenplatzi iskolából. Három nappal azelőtt, hogy útra kelt Dél-Afrikába, telefonon föl hívta Olgát.

Noha ölmos, szürke, hűvös idő volt, Olga kijelentette, szeretné, ha a teraszon kávéznának meg. Felöltőben ültek, és beszélgettek. Boris csak legyintett, amikor Olga a boszniai háború újbóli fellángolását említette.

A világ képmutató, mondta Boris. – A politikában sohasem az igazság, hanem a vészhelyzetek áthidalása volt a fontos. Már előre borzadok a jövő memoárjaitól. Azok fogják írni, akik ma a máglyákat rakják. A világ mit sem változott a boszorkányüldözések óta. Csupán a dolgok technológiája módosult. Nem kell kiállni a térre. A vesztőhelyeket, hála a televíziónak, otthonunkban szervírozzák. Virágcsokor helyett egy fazék vért küldenek egymásnak az emberek.

Engem teljesen letaglóz ez a feledékenység. Mintha a gonosztettek Boszniával kezdődtek volna, mondta Olga. – Közben pedig, nagy titokban, mindenki a maga ágacsckáját dugdossa a máglyára.

A butaság birodalma a feledékenységre épül, mondta Boris. – Tudod-e, hogy a középkorban állatpereket rendeztek?

Olga elnevette magát. – Csakugyan?

Olvastam róla, folytatta Boris. – Franciaországban kezdődött a 13. században, hogy aztán ez a ragály tűzvészként terjedjen át Szardíniára, Flandriára, Németországra, Itáliára, Svédországra, Angliára. Egész Európa a kegyetlen játék lázában vacogott. A mesék világa valósággá vált. Bírók és ügyészek szóltak az állatokhoz, a megvádolt jószág nevében pedig az ügyvédek beszéltek. Elképzelheted, micsoda helyzet volt ez, amikor tekintélyes emberek komoly képpel, bölcsen hümmögve hallgatták a kínpadra vont állatok bögését és bégetését, mivelhogy alapelv volt: a kínváltás kérdez, a fájdalom válaszol. Az ügyvédek hozzáértően fordították le az emberek nyelvére az állatok beismerését. Mert, természetesen, minden megvádolt és kínváltásnak alávetett dúvad, kivétel nélkül, beismerte bűneit, és minden a törvény szerint zajlott, mindent gondosan jegyzőkönyveztek, a periratok mind a mai napig fennmaradtak. A büntetést nyilvánosan, a köztereken, a vérszomjas tömeg jelenlétében, a harangok zúgása közepette hajtották végre. De hiszen ma másképpen van talán? A butaság rest és hinni akar, erre szolgálnak az újságok meg a médiumok. Jugoszláviát az antennák zúzták szét. Hiszen ez a mostani háború is csak egy hajmeresztő videojáték. A programozók keresnek majd rajta, no meg azért lepottyan majd valami a professzionista előadóknak is. Egyedül a naturcsikok kerülnek ki vesztesként. De hát ők úgymint csak statisztálnak. Néhány napon belül elég messzire kerülök ahhoz, hogy új violinkulcsot rajzoljak. Mielőtt elmegyek, szeretnék megajándékozni egyik festményemmel. Válassz.

A víz alatti várost választom, mondta Olga gondolkodás nélkül.

Nincs befejezve. Megtörténhet, hogy befejezetlen is marad.

Éppen azért. Ha majd egyszer folytatni akarod, odakölcsonzöm neked A víz alatti várost.

Mért tetszik annyira? – kérdezte Boris.

Mindig lenyűgöztek a mesterséges tavak, az elárasztott települések. Sohasem tudhatjuk, mikor kondulnak meg a víz alatti harangok.

Felemelte a karját, és arrább mozdította a polcra szerelt lámpát. Ezzel, tudta, Tibor hasonló mozdulatát ismételte meg, amikor a Sankt Marx-temetőben letörte azt az ágacskaát.

Az 5-ös villamossal ment haza, amely nagy ívet írva le, hajfonatként tekereg a Gürtel környéki utcákban. Figyelmesen tartotta ölében a sárga papírba csomagolt képet. Ezen a félórás villamosúton egy másféle élet

makettjével szembesült. Borisszal, vajon, most egy új heteronímia kezdődik?

Boris pedig ott állt a terasz korlátjánál, és elnézte az óriáskereket, amely lassan fordult, sőt egy percre mindig meg is állt, amikor új kabin ért zenitre. Három nappal később a repülőgép ovális ablakán keresztül figyelte, mint marad el mögötte a schwechati repülőtér kifutópályája, a bécsi erdő meg a beláthatatlan város.

November vége harapós telet hozott. Bécset belepte a hó. Napokig havazott.

Egy éjszaka Olga, a konyhaablakon kinézve, a Pannonia Szálló üvegkupolájában karácsonyfát látott. Színes lampionokkal volt feldíszítve. Valamiféle elképzelt jövőjének fényében tündökölt, úgy, amilyenek elképzelte, amíg a neonfények sorfala, a landolás fényei között az Avala Expressz begördült a bécsi Déli pályaudvarra.

A víz alatti város az íróasztal fölött függött.

28.

Tegnap egy hölgy kereste önt, szólta Pietro Lanzi, a trieszti Berlitz titkára, amikor azon a júliusi reggelen James Joyce tanár úr benyitott az irodájába. – A fiatal hölgy azt üzeni, hogy a délelőtti órák után újra eljön.

James cigarettára gyújtott, s a hivatali ablakból kíváncsian a Ponte Rossó-i forgatagba mélyedt. Trieszt, Pólával ellentétben, pezsdítően hatott rá. Nórával legalább hetente egyszer operába járt. Triesztben találta meg azt a városmodellt, amelyet mindig is megalkotni vágyott.

A hölgy hagyott névjegykártyát?

Nem, válaszolta Lanzi titkár.

James tanár úr bólintott, s a hosszú folyosón a tanterem felé vette útját. A bádog hamutartóban, amely a falra akasztva lámpásként lógott az ajtó előtt, eloltotta a cigarettát. A maroknyi tanulónak aznapra írásbeli gyakorlatot irányozott elő. Nagyfokú idegesség vett erőt rajta. Nóra mindenórás volt.

Az ablakhoz lépett, s elnézte a Ponte Rossót meg a házat, ahol immár két hónapja laknak. A Via San Niccolón most szebb lakásuk van, mint

Pólában. A tágas lakosztályban könnyebben megy az ábrándozás. Gyermeükre gondolt. Az újságcímeket, miközben esténként valamelyik trieszti cafében borozgatva felületesen csak átfutotta a hírlapokat, már észre sem vette. A történelem merő fikció. Nemkülönbén az oroszországi forradalom is, amely azon a télen azzal fenyegetett, hogy sarkaiból fordítja ki a világot, az is fikció.

Amíg lépteivel a tantermet méregetve meg-megállt az ablaknál és elnézte a Ponto Rosso tülekedését, időről időre egy-egy ismeretlen nő vagy férfit rögzített látóterébe, és szemével a nyomukba szegődött, míg csak el nem tűntek a sarok mögött. Egy poéma hőseivé szerette volna avatni őket, kiragadni a tiszavirág-életből. Pólai arcokat idézett föl, Kozlović doktor göcsörtös krumpliorrát például, azét a Kozlović doktorét, aki mindörökké megszabadította a fájdalomtól meg a fogfájástól való örökös félelmetől, amely víz alatti szirtekként veszélyeztette reggeli kihajózásait. Dr. Kozlovićnak ez rücskös krumpliorra a Grafton Street-i kintornás, a bolond Paddy ormányára emlékeztette, aki a pubokban szeszésítette meg az aprópénzt, és úgy károgott, mint a varjú.

James nemigen olvasott újságot, de amikor a cafében mégis a bambuszeret után nyúlt, csupán átfutotta a címeket, s tekintete legfeljebb a reklámokon meg az apróhirdetéseken állapodott meg. A borból vagy a feketekávéból kortyolgatva eltűnődött a hirdetés jeligéjén, láthatatlan írónnal árnyalta annak az elképzelt személynek a körvonalait, aki valamely hirdetőiroda hivatalnoká által, rutinszerűen kiagyalt, szokványos klisék és szókapcsolatok mögött rejtőzik. Miközben a könyökvédős beamter azt hiszi, hogy ezzel első zöngeményeit vetette papírra, a fiatal dublini pedig tudja is, hogy azok valóban versek, csupán a megvilágításon kell némileg igazítani.

S amíg a zsebórájára pillantott, majd elgondolkozott, ki is lehet az a titokzatos hölgy, akiről feltételezte, hogy alighanem valamelyik unatkozó trieszti dáma lesz, aki angolórákat akar venni, James a Ponto Rosso zsvaját a Történelem hullámzó végtelenjére borította rá. Amidőn pedig háromnegyed egykor elhagyta a tantermet, és beült Lanzi úr irodájába, a kerek óráig azzal ütötte agyon az időt, hogy az újságba mélyedt. Gondolatait azonban teljesen lekötötte az ismeretlen látogató. Pontosan egy órakor lépteket, könnyű női lépteket hallott a folyosón. Az ajtóban Marthe Koppeans jelent meg. James felpattant székéről, gyors léptekkel Márta elébe ment, és kezét csókolta.

Önről megfeledkeztem, mondta James. – Nem önről Pólában, hanem önről Triesztben. Megfeledkeztem róla, hogy rokonai vannak itt.

Marthe Koppeans mosolygott, s kijelentette, hogy ő bizony nem feledkezett meg róluk. Amikor pedig kiértek a napsütötte térre, Nóra felől érdeklődött.

Megindultak a riván, s észre sem vették, hogy már kifelé tartanak a városból. Az egyik lejtőn, sűrű lombok alatt, a Fiorinóhoz címzett trattoriára bukkantak. S mintha egy hajó parancsnoki hídján ülnének, úgy szemlélték az alatt elterülő várost. James gondolatban a líráit számolgatta. Tanítványai körének bővülésében reménykedett. A Nórára, az új életükre terelődő gondolataitól, nemkülönben ettől a víg kedélyű asszonytól megrészegült kissé. Könnyedén mozgott azon a tengeren, amelyet egyedül ő tartott beláthatatlannak. Hans felől kérdezősködött, majd tréfásan Horthyt is megemlítette. Márta elmondta, hogy Horthyt nemrégiben újból előléptették.

Az egyik közeli asztalnál, a hársfa alatt, egy idős hölgy üldögélt. Széles karimájú szalmakalapja a tavalyi nyárra emlékeztette James-et, amikor a Pólába tartó hajó indulására várva, a trieszti riván állt. Márta a férfi tekintetének irányába fordult.

Nagyon öreg, mondta halkán James. – Nyolcvanévesnél is több lehet.

Elérhetetlen kor, jegyezte meg Márta. – Néha azt gondolom, ebben a korban az ember egyetlen szórakozása, hogy elképzeli a saját halálát.

James hitetlenkedve ránézett. – Különös szórakozás, mondta.

Kislány koromban órák hosszat tudtam az ágyon heverni úgy, hogy közben elképzelttem a halált. Ezek voltak az én próbahaldoklásaim.

Gyakorolta a meghalást?

Igen. S egyáltalán nem volt szörnyű.

James szórakozottan hallgatta Mártát. Próbahaldoklások? Naponta végigcsinálta ő is. A hársfa alatt üldögélő néni hosszan emelte szájához a citromleves poharat, megnyalta az ajkát, majd gondolataiba mélyedt. Úgyszólván mozdulatlanul ült, s csak nagy időközökben nyúlt az asztalon álló pohár után.

Ebéd után Márta és James villamoson tértek vissza a városba. James nem értette el, amikor Márta átforrósult hangon közölte vele, hogy Hans Pólában van, és csak négy nap múlva jön Triesztbe.

James mindig becsukta az ajtót, amely mögött ismeretlen helyiség sötétje tátongott. Egyedül a lehetőségtől bódult meg.

Lementek a rivára. A férfi, afölötti elégedettségében, hogy bepillantott egy lehetőség feneketlen mélységébe, szilárdan továbblépett a csevegés útján.

Hogy halad a könyvvel? – kérdezte Márta. No, és továbbra is kalóznak tartja magát? James pedig abban a percben megkívánta ezt a szabályos arcot, ezt a törekeny testet. Mártában a De Vill-féle erődítmény alját behálózó, csigamenetes körút lakójára ismert. A szépasszony szabályos vonásaiban, nem minden diadalittasság nélkül, a vágyat, a Castropolis utca lakóinak gúzsba kötött vágyát fedezte fel.

Egyenruhába szorított, unalmas életek. Parádék és rítusok. Az ostobaság hazug biztonságérzete.

Ők, akik a Történelem lapjait róva, ágyúkkal teszik ki a pontot, s ő, aki felismeri az emberi erőfeszítések álságosságát. Marthe Koppeans elkopogó lépteiben rádöbrent, hogy a világon nincs még egy akkora magány, mint az övé. Ó, igen, utánaszaladhatott volna, találkát beszélhetett volna meg, már holnapra, de nem tette meg. Márta kérdő tekintetére, amiközben a kezét vontta vissza, amelyet ő az imént megcsókolt, ezt suttopta: „Majd száz év múlva.”

Később az álom végeszakadatlan spirálisáról beszélt, ugyanakkor arra a tapadós szöszre gondolt, amely az ágylepedőn marad az éjszakai fészkelődések után. Arra a szála gondolt, amely meghosszabbítja az életet, amiképpen az álom folytatódik mindegyre, mert a világon mindennek megvan a maga ideje, tartama, akárcsak annak a kabinsornak a Valcanón.

Másnap Nóra fiúgyermeknek adott életet. A George nevet adták neki. Néhány nappal később James hosszú sétát tett Trieszt külvárosában, abban a negyedben, amelyet gondolatban Dublinnak hívott. Azazhát a Kávéház utcai trattoriákat járta, és reggel felé ért haza. A rákövetkező napon, ébredés után, szilárd struktúrákat érzett magában. S megeredt a szó.

George nyöszörgött a bölcsőben. A lakás ablakai nyitva voltak. Nóra meztől járka. Kivérzett mellbimbóit bogycsókával kengette. A teste nedvezett, jószagú nyálkában úszott az egész, s a férfinak úgy tűnt, ismeri a képletét, aminek segítségével illatok és neszeket idézhet fel . . . ah, hullámozott a tenger. Vagyis hőse, az Óceán adott életjelet magáról.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

LEHET-E TISZTÁN BESZÉLNI MAGYARUL?

K O N T R A M I K L Ó S

„Aki a nyelvet szabályozza, az az integrális embert szabályozza.”

(Szelei István, Magyar Tudomány, 1991:469)

Magyarország határain belül s kívül nagyon sokakat foglalkoztat az a kérdés, hogy miként lehetne tisztábban, sőt: tisztán beszélni magyarul. Tiszta magyar beszéden valószínűleg a legtöbb ember az idegen szavak kerülését érti, akkor is, ha a magyartalanságokat használókat mással is szokás vádolni, például idegenes hanglejtéssel.

Magyarországon az idegen szavak használatának kérdése olyan, mint egykoron a labdarúgás és mindenkor az iskolaügy: mindenki érteni vél hozzá, és mindenki hangoztatja is véleményét róla. A határokon kívüli magyaroktól sokszor olvasni és hallani, hogy a kisebbségi magyarok immár nem beszélnek tisztán magyarul, „főlösképpen használnak” román, szlovák, szerbhórvát stb. szavakat, amikor „jó magyar szavakat” is használhatnának (vö. pl. Cs. Gyimesi 1975:46–53, Jakab 1987:157, Kossa 1978:49–53).

Az idegenszó-használat elleni berzenkedésnek több oka lehet. Egyrészt szerepet játszhat egyfajta „magyar ember beszéljen magyarul!” populáris erkölcsi imperativus. Nem túl régen, úgy két évtizede, amikor a magyarországi nyelvészek némelyike nyelvészeti érvek híján a marxizmusra hivatkozott adu ászként, találkozunk olyan kívánalommal is, hogy „szocialista magyar ember beszéljen magyarul”! Ennek az ostobaságnak köszönhetően a Magyar Szocialista Munkáspárt fő kultúrpolitikusa 1976-ban elérte, hogy az MTA elnöksége megvizsgálta az idegenszó-használat kérdését,¹ az Akadémia folyóirata pedig majd egy esztendőn át erről a tárgyról közölt cikkeket. Ekkor olvashattuk

Papp Ferencnek ma megmosolyogtatóan triviális, de akkor bizony fontos mondatát, amely így szól: „A marxizmus természetesen sem az idegen szavak mellett, sem azok ellen nem szól” (Papp 1977:458).

A kisebbségben élő magyarok esetében az idegenszó-használattól való berzenkedés, félelem leginkább talán egyfajta nemzethalál, pontosabban nemzetiségihalál víziójával kapcsolódik össze. Éder Zoltán (1989:140) például így ír: „Az erdélyi román uralom kezdeti szakaszában a magyar nyelv védelme az erdélyi magyarság nemzeti fennmaradásának zálogát jelentette.” Magam csak másodkézből, Éder tanulmányából tudom, hogy az 1930-as évek közepén „Szécsi Sándor kisebbségi román–magyar szótárt állított össze, amelynek tanúsága szerint több mint négy száz olyan közkeletű román szó került bele másfél évtized alatt az erdélyi magyarok mindennapi beszédébe, amelyek az uralomváltás előtt ismeretlenek voltak a nyelvhasználatban” (i. m. 134). A kolozsvári *Keleti Újság* nyelvművelő írásait elemző cikkében Zsemlyei János (1991:431) többek között ezt írja: „Olvashatunk azonban az Anyanyelvünkért rovatban olyan nyelvi vétségekről is, amelyek csak a romániai magyarság nyelvében jelentkeznek. Ezek a román nyelv hatására keletkeznek, terjednek el. Ilyenekről szól A transylvan magyar szókincset fenyegető veszedelmek című – d. szignóval jegyzett – Dsida-cikk.”

Bizvást megállapíthatjuk tehát, hogy az idegenszó-használattól való félelem, az esetleges kisebbségi magyar nyelvhasználatok kialakulása komolyan foglalkoztatja az embereket. Az újvidéki Szeli István (1985:10–11) például deklarálja, hogy „nem beszélünk jugoszláviai magyar nyelvről, mert olyan nincs, csak magyar nyelvről Jugoszláviában, mert ezen a nyelven beszélünk ott is, pontosabban: ott is beszélünk ezen a nyelven”.

A kétnyelvűség általános törvényszerűségeit azonban a magyar nyelvészek sem mind ismerik, ebből következően néha meglepő állításokat írnak le a magyarról vagy más nyelvről. „Magyar szótagot egynél több mássalhangzó nem kezdhet” – idézi Siptár Péter (1980:332) Papp István egyetemi tankönyvét, s helyesen jegyzi meg ezzel kapcsolatban, hogy ha megkérdeznénk nyelvészeti irodalmunkban járatlan naiv beszélőket, hogy magyar szavak-e a *próba, tréfa, drága, platán, svéd, francia, srác* és társaik, nem is értenék, mit akarunk tőlük.

Réger Zita (1988:161) Vekerdi József állításait cáfoló írásában annak kinyilatkoztatására kényszerült, hogy „akik a cigány–magyar kétnyelvű beszélők nyelvhasználatában a kétnyelvűségből eredő sajátosságokat gondolkodásbeli elmaradottság jelének tekintik, bizonyára nem tudják, hogy a fentiekben vázolt jelenségek a *szlovák, román, német* stb. nyelvi környezetben élő magyar anyanyelvű beszélő nyelvhasználatában is előfordulnak”.

Ijesztő, amit a *Nyelvművelő kézikönyv I.* kötetének 1291. lapján olvashatunk a kisebbségi magyarok nyelvhasználatáról szóló cikkben: „a két nyelvi rendszer

az állandó érintkezésben könnyen egymásba fonódik, keveredik az egyén tudatában [. . .]”, majd pedig „A nyelvi rendszer felbomlásával ugyanis a gondolkodás maga válik az egyénben szervetlenné, bomlottá, felemássá. Ezt a káros, a személyiség fejlődését hátráltató hatást [. . .]” – itt muszáj befejeznem az idézést. Az olvasók további riogatása helyett hadd mondok el, hogy – ellentétben a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében készített vaskos kötet állításaival – a kétnyelvűek személyiségét nem befolyásolja károsan az, hogy egynél több nyelvet tudnak, gondolkodásuk se nem szervetlen, se nem bomlott. Könnyen beláthatja ezt egyébként mindenki. A világ népeinek jelentős része két- vagy többnyelvű, de aligha bomlott eszű . . .

A kétnyelvűséget kutatók úgy tudják, hogy a nyelvi kölcsönzés – a szókölcönzés éppúgy, mint a nyelvtani kölcsönzések – természetes emberi dolog. Ahhoz, hogy egy nyelv „tisztá” legyen, az kell, hogy e nyelvet beszélők sohase érintkezzenek semmilyen más néppel.

A kérdés valójában nem az, hogy lehet-e tisztán beszélni magyarul, hanem az, hogy lehet-e tisztán beszélni bármely természetes emberi nyelven. A válasz az, hogy normális esetben (a teljes elszigeteltséget leszámítva) nem lehet.

Ezt azonban az emberek általában nem tudják. Bonyolítja a helyzetet az, hogy a normális, tehát „naiv” nyelvhasználó saját nyelvhasználatával nemigen van tisztában, állandóan olyasmiket mond, amiket másokról még csak-csak, de magáról nem tud föltételezni.

Mindennek belátásához azonban szükséges, hogy a magyart is úgy vizsgáljuk, ahogy Deme László (1988:392) nem szeretné: „A magyar nyelv az általános emberi nyelvnek csupán az egyik, nem is kitüntetett, felszíni megjelenési formája.”

Következik-e mindebből, hogy nem kell „küzdeni” a kétnyelvű magyarok beszédében, írásaiban előforduló „idegenszerűségek” ellen? Igen is, meg nem is. Rendjén való, ha a lapszerkesztők igyekeznek a magyar köznyelvihez minél közelebb lapot szerkeszteni. Olyat azonban, ami teljesen hasonló egy budapesti vagy pécsi laphoz, valószínűleg nem sikerülhet készíteniük. Érdekes kísérlet lenne, ha mondjuk az újvidéki *Magyar Szót* egy hétig magyarországi újságírók írják s szerkesztenék. A vajdasági olvasóknak föltűnne, hogy „valami nincs rendben az újsággal”. Lenne, aki örülne a változásnak, lenne, aki bosszankodna miatta, mert a megszokottól, a helyi sztenderdtől eltérő lapot kapna kézbe.

Talán az újságírásnál is fontosabb az iskolai tanítók és tanárok hatása, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Tisztelet s megbecsülés a kivételnek, de a pedagógusok túlnyomó többsége nem tudja, hogy milyen érzelmeket vált ki diákjaiban egy-egy – akár jószándékú – nyelvi megjegyzésével. Az a tanár, aki diákjára ráförmed, mert az *adeverincá*-t mond *bizonyítvány* helyett, vagy *szekretár*-t *titkár* helyett, valószínűleg nem tudja, hogy esetleg a kisdiák édesanyját

szidja akaratlanul. A kétnyelvű gyermek ugyanis nem azért használ „tisztátalan” magyart, mert „rossz magyar ember”, sem nem azért, hogy bosszantsa tanítóját. Egyszerűen azon a nyelven beszél, amelyet szüleitől s a környezetében levőktől megtanult. A diákok letorkoló, kijavító tanár megszegyeníti növendékét; azt a nyelvet, esetleg egyetlen szót bélyegzi meg, amit a gyerek édesanyjától tanult. Ugyanezt teszi egyébként minden magyarországi tanító is, amikor a nyelvjárást beszélő diák *mink*-jét kijavítja *mi*-re. Az „üzenet” úgy szól, hogy „rendes, művelt, igazi stb. magyar ember” nem *salapétát* mond, hanem *munkaruhát*, nem *halasszuk*-ot, hanem *halasztjuk*-ot és így tovább. A tanár által megbélyegzett nyelvi alakot, szót a gyerek édesanyjától tanulta, tehát neki a tanító üzenete úgy szól, hogy édesanyja „nem rendes, művelt, igazi stb. magyar ember”. Az ilyen tanár – akaratlanul is – szidja diákja édesanyját. Gyerekkoromban a budai Kis-Svábhegyen egy-egy utcai verekedés kirobbanása előtt az utolsó magyar mondat mindig így hangzott: *Szidjad az anyámat?! . . .*

Mit tegyen hát a tanár, ha nem akar „anyázni”, de ügyelni kíván tanítványai „tisztá” magyar beszédére? Kerülje a megbélyegző, durva értékítéleteket, például az *igazi magyar* minősítést. Jobb ezt mondania: „Nézd, a ti beszédeitek kissé eltérő az enyémtől. Amit te *salapétának* hívsz, azt én *munkaruhának* hívom. Próbáld meg ezt a szót is megtanulni!”

A tanárnak tudnia kell, hogy az egynyelvű magyarok, románok, németek, angolok és más anyanyelvűek normái eltérnek a kétnyelvű magyarok, románok és más beszélők normáitól. Kétnyelvű embertől az egynyelvűek normáit elvárni nyelvészeti nonszensz (vö. Kontra, 1989). A nyelvészeknek az a dolguk, hogy e normákat előítéletmentesen leírják. A tanároké az, hogy csak a lehető kísérreljék meg elérni, s tudják a lehetetlenről, hogy lehetetlen. A nyelv művelők pedig – ha már terep kutatásokat nem végeznek – bölcsen teszik, ha az általános nyelvészeti fölismerések és a magyarra vonatkozó kutatások alapján adnak tanácsokat. Így legalábbis csökkenthető az a feszültség, amelyet az egynyelvűeknek szóló nyelv művelés a kétnyelvű magyarok körében kelt.

JEGYZET

¹ „A Magyar Tudományos Akadémia elnöke 1976 áprilisában felhívta a Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály figyelmét a mai magyar nyelvben a szükségesnél és kívánatosnál nagyobb mértékben jelentkező idegen szavak kérdésére” (Magyar Tudomány 1977:84). 1989. december 5-én az MTA Anyanyelvi Bizottságában felkérésre előadást tartottam *Túl sok-e az angol szó a mai magyarban?* címmel. A vitában Fábíán Pál és Lőrincze Lajos felfedték, hogy a Magyar Tudomány-beli cikksorozat, illetve az azt megelőzően készített alaptanulmány Aczél Györgynek köszönheti létét.

IRODALOM

- Deme László: Nyelviség, funkcionalitás, mikrotársadalmiság. *Magyar Nyelv*, 1988, 84:385–93.
- Éder Zoltán: Az erdélyi magyar nyelvművelésről. *Magyar Nyelvőr*, 1989, 113:132–40.
- Éder Zoltán–Grétsy László: Külföldön élő magyarok nyelve. *Nyelvművelő kézikönyv I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980, 1288–92.
- Cs. Gyimesi Éva: *Mindennapi nyelvünk*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1975
- Jakab István: *Nyelvi vétségek és kétségek*. Madách, Bratislava, 1987
- Kontra Miklós: Túl sok-e az angol szó az amerikai magyarban? *Magyar Nyelvőr*, 1989, 113:204–11.
- Kossa János: *A mi nyelvünk*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1978
- Papp Ferenc: Az idegen szavakról. *Magyar Tudomány*, 1977, 457–8.
- Réger Zita: A cigány nyelv: kutatások és vitapontok. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből*. 1988, IV:155–78.
- Siptár Péter: Megjegyzések a magyar és angol szókezdő mássalhangzócsoportokról. *Nyelvtudományi Közlemények*, 1980, 82:325–37.
- Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985
- Zsemlyei János: Nyelvművelés a kolozsvári Keleti Újságban a két világháború között. *Első magyar alkalmazott nyelvészeti konferencia*. I:429–434. Bessenyei György Tanárképző Főiskola, Nyíregyháza, 1991

AZ IRODALMI NYILVÁNOSSÁG ÉS A KRITIKA SZEREPE

Günter Grass regénye kapcsán

A németországi Göttingenben működő Steidl Kiadó 1996 májusában egy zsebkönyvnyi méretű, de vaskos (öt oldal híján ötszáz oldalas) kötetet adott ki, amely sok szempontból egyedülálló és bizonyos tanulságokat tartalmaz, amelyek még tájainkon is érvényesek. Épp ezért érdemes részletesen foglalkozni vele, bár az első pillantásra merőben belnémet témájú: egy 1995. augusztus 28-án megjelent regény németországi recepciójával foglalkozik. Tudniillik azon a napon vehette kézbe az átlagolvasó Günter Grass legújabb és eddig legterjedelmesebb regényét, amelynek német címe *Ein weites Feld*, magyarra talán leghitelesebben úgy fordítható, hogy *Hosszú történet*. Ezzel az egyébként Theodor Fontanétól „kölcsonvett” kifejezéssel az író arra célzott, hogy regényében egy terjedelmes és bonyolult történetet mond el: hazája történelmének egy ellentmondásokban gazdag szakaszát. A dolgok pikantériája az, hogy Günter Grass említett regénye szintén a Steidl Kiadónál jelent meg, tehát a recepcióról szóló könyv olvasásakor ott lappang a háttérben a jogos feltételezés, miszerint az valójában nem kezeli a témát megfelelő tárgyilagossággal, és leplezetlenül az olvasó manipulálása a célja. Azonnal ki kell emelni, hogy erről szó sincs, bár a vélemények éles ütköztetése után mintha Günter Grass regénye kerülne ki győztesen. Nos, ha manipulálásról van szó, akkor azt a könyv szerkesztői igen ügyesen művelték. De minket nem ez érdekel, hanem a bevezető sorokban említett tanulság. Írásunk célja végeredményben épp az, hogy tanuljunk a *Der Fall Fonty* („Ein weites Feld” von Günter Grass im Spiegel der Kritik) A Fonty-estet („Hosszú történet” Günter Grasstól a kritika tükrében) című könyvből. Mert a „nagy” irodalom jellemzői vonatkoztathatók a mi „kis” irodalmunkra is.

Kezdjük mindenekelőtt a tényekkel. A könyv kiadója Oskar Negt, szerkesztője pedig Daniela Hermes. Oskar Negt 1934-ben született, filozófiát és szociológiát tanult. Néhány szociológiai témájú kötete jelent meg eddig. A legutóbbit, minő véletlen egybeesés!, mondhatná a rosszmájú érdeklődő, épp a Steidl Kiadó jelentette meg 1995-ben, címe: Hatvannyolc – politikai értelmiségiek és a hatalom. A Grass-recepcióról szóló könyv tizenegy egységre bontható, és ezek közül az elsőnek a szerzője Oskar Negt. E tanulmány tárgya az irodalmi nyilvánosságnak és ezen belül a kritika szerepének a vizsgálata. Ez a tanulmány, amely igen tárgyilagos, adja meg az egész könyvnek az alaphangját. Feltétlenül érdemes kiemelni Oskar Negt előszavának legizgalmasabb megállapításait. A szerző leszögezi, hogy az utóbbi évtizedek folyamán egyetlen szépirodalmi alkotás sem váltott ki olyan visszhangot, mint Günter Grass regénye. Már az első pillanattól kezdve a vélemények polarizálódtak, kialakult a barát-ellenség frontvonal, és megindult az irodalmi háború. A regény Oskar Negt szerint olyan témát érint, ami kellemetlen a „győztes” köröknek a volt Nyugat-Németországban. Mert Günter Grass nem kerüli a realitást, nem menekül az ábrándok és vágyak birodalmába. A sikeres író sikeres politikus is akar lenni e regényében. Ezt pedig, állítja a tanulmány szerzője, a nyilvánosság nem tűri el: az író legyen író és ne politizáljon. Egyébként így volt ez Heinrich Böll esetében is a hetvenes években. Ne igyekezzék az író a nemzet lelkiismeretének lenni. Oskar Negt megállapítja, hogy a német kritika nem az esztétikai értékeket kereste a könyvben, hanem politikailag elítélte. A Fonty-regény „felvilágosító” mű, de funkcióját nem végezheti, mert a regény és az olvasó közé betolakodott a kritika, méghozzá a politikai hatalom oldalán. A kritika igyekszik az irodalmi közvéleményt „helyes” irányba terelni, sőt: egyenesen helyettesíteni akarta a regényt. Oskar Negt ezzel utal a kritikusok óriási szerepére a mai német irodalomban, illetve az irodalmi közvélemény kialakításában. Mit rónak fel a kritikusok Günter Grassnak? Általában három fogyatékoságot: a könyv nem elbeszél, az író nem viszonyul hitelesen a német valósághoz, és hiányzik belőle a patriotizmus szikrája. Oskar Negt szerint épp a CDU-párt politikusai adták meg az alaphangot, és ezt a kritika „szakszerűen” variálta. Günter Grass leplezetlenül a német egyesülés vesztesei mellett foglalt állást, és ez egyesek szemében valószínű bűn. Végül is a kritika fordított hatást váltott ki: fokozta a könyv kelendőségét. Elismeri, hogy Günter Grass regényének olvasása nem könnyű, intellektuális erőfeszítés szükséges, de ebben kevés kritikus segít igazán az olvasónak. A fentiek képezik Oskar Negt vizsgálódásainak és következtetéseinek lényegét. Egyértelműen Günter Grass mellett áll ki, s ezt nem rejti véka alá. Nos, de akkor hol vannak az írásunk bevezetőjében ígért tények?

Azokat a könyv derékhadát kitevő maradék fejezetek teszik ki. Így például a második fejezet csak a dpa hírügynökségi jelentésekről ad ízelítőt. Ezek a jelentések a végsőkig tárgyilagosak és precízek. Idézzük például az elsőt: 1994. szeptember 27-én 10,55-kor a dpa jelenti: Günter Grass írja új Németország-regényét. Ezt maga a szerző közli egy rádióinterjúban. A mű megjelenését 1995 őszére tervezi. Első feljegyzései új regényével kapcsolatban még a berlini fal ledöntése előtti időszakból származnak. Ezt az első nyúlfarknyi bejelentést aztán jó néhány követi. Ezeket olvasva tömören és ténymegállapító módon, mintha rövid dokumentumfilmet néznénk, leperreg előttünk a már említett irodalmi háború. Véleményem szerint ez a fejezet alapjában véve magában foglalja az egész Fonty- eset leglényegesebb mozzanatait, de ugyanakkor épp tárgyilagossága miatt csak sejteti a háború szenvedélyes, indulatos és kiélezett intenzitását. Erről már a következő, rendkívül terjedelmes, a könyv közepontját képező fejezet szól: a recenziók. Harmincegy könyvismertetőn keresztül immár közvetlenül szólalnak meg a hadviselők. A választék valójában imponáló: a Badische Zeitungtól kezdve a svájci Zeitschrifttel bezárólag nyújt válogatást a szerkesztő. Egyes „érdekelt” lapok többször jutnak szóhoz: a Der Spiegel öt, a Frankfurter Allgemeine Zeitung tizenegy, a Süddeutsche Zeitung pedig tizenhárom alkalommal! Mindez azt igazolja, hogy a könyv fogadtatása rendkívül széles és erőteljes volt, még a bulvársajtó is foglalkozott vele. Ez pedig egy regény esetében igencsak ritkán fordul elő. A vita a könyvről még jobban fokozódik. Ezt a könyv negyedik fejezetében közölt, a médiákban megjelent nyilatkozatok bizonyítják. Valóságos adok-kapok alapon lezajló verbális verekedésnek lehetünk tanúi. A német mértéktartásnak nyoma sincs, akárcsak annak, hogy végeredményben értelmiségiek a párviadal résztvevői. Hihetetlenül súlyos minősítések kerülnek az újságok címlapjára, az egyik kritikus egy világlap címlapján egyszerűen kettészakítja Günter Grass könyvét, többéves barátságok és kapcsolatok szakadnak meg, vannak, akik az egész „felhajtást” jól szervezett akciónak tartják, amelynek végső célja az eladott példányszám növelése. Őszintén szólva ezt a fejezetet megdöbbenéssel és csodálkozással olvashatjuk. Megdöbbenő, hogy milyen nyíltsággal fejezik ki magukat az emberek (nincs mitől tartaniuk, egyértelműen érezhető ez minden megnyilatkozás esetében), csodálatos pedig az, hogy mindez egy regény váltotta ki. Szinte hihetetlen, hogy századunk végén, amikor a nyomtatott kultúrát immár ki tudja hanyadszor újra temetik, egy könyv ilyen földindulást válthatott ki. Tájjainkon, valljuk be őszintén, ez elképzelhetetlen jelenség.

Az ötödik fejezet felolvasásokról tartalmaz tudósításokat. Tudniillik egy könyv népszerűsítésének ezt a formáját igen magas szinten művelik Németországban. Günter Grass, akit sokan kiváló felolvasónak tartanak, néhány felolvasást tartott már a megjelenése előtt is, de aztán 1995 őszén nem

kevesebb, mint huszonöt német városba látogatott el azzal a céllal, hogy részleteket olvasson fel az akkor már a kritikusok keresztüzébe került regényéből. A hatodik fejezet nyilatkozatokat közöl, amelyeket elsősorban Günter Grass vagy mások adtak művével kapcsolatban. Összesen tizenegy interjút olvashatunk teljes terjedelmükben. Neves német újságok kértek interjút tőle, kiadójától, Gerhard Steideltől, Walter Jenstől, Martin Walsertől, John Irving amerikai írótól. Ki kell hangsúlyozni, hogy sokszor Günter Grass nyilatkozatai nemcsak erre a könyvére összpontosultak, hanem szóltak általában írói pályafutásáról, műveinek keletkezéséről, alkotói módszereiről, politikai elveiről, azaz: ezek a vallomások nagyban elősegítenek írásművészetének, emberi magatartásának a megértéséhez. Az ezt követő fejezet különböző újságokban közölt olvasói levelekből nyújt válogatást azzal, hogy itt a könyv mellett kiálló levelek számszerűen dominálnak. A nyolcadik fejezet olyan leveleket tartalmaz, amelyeket ismert írók vagy értelmiségiek küldtek Günter Grassnak az irodalmi háború alkalmából. Egyesekre az író válaszolt is, és ezek a levelek szintén megtalálhatók. Walter Hinck, Christa Wolf, Sten Nadolny, Christoph Heinz, Walter Muschg és Peter Ludwig, a német nyelvterületen ismert alkotók elismeréssel adóznak az írónak, és támogatásukról biztosítják.

A maradék három fejezet közül feltétlenül ki kell emelni a szerkesztő Daniela Harmes munkáját. Beismeri, hogy a könyv szerkesztésekor az anyagbőség valósággal maga alá temette, és a szelektálás rendkívül nehéz volt számára. Hiszen a kiadóban több mint tízezer dokumentumot gyűjtöttek össze a könyvvel kapcsolatban, például Günter Grassnak több mint száz levelet írtak, a közvéleményt a könyv heteken át napról napra foglalkoztatta. Ezer újságcikk került a szűkebb választásba. Külön „csemege” a kritikák osztályozása számok segítségével a bírálat milyenségétől függően, ezt statisztikailag is feldolgozták. Minderről négy táblázatot is közöl a könyv. A táblázatok szerint 1995. december végéig harmincnégy pozitív és ötvennégy negatív recenzió jelent meg a könyvről. Tehát a tények itt valójában uralkodnak! Helyszűke miatt a külföldi recepció feldolgozásáról lemondtak. Az utolsó két fejezet a szerzők nevének, illetve a forrásoknak a jegyzéke. Már csupán a fentiekben ismertettek alapján rendkívülinek minősíthetjük a *Fonty-estet* című kiadványt. De még rendkívülíbbnek találjuk, ha épp a könyvben közölteket felhasználva görcső alá vesszük az irodalmi háború tartalmi jellegét. Miért, miről és hogyan vitáztak az emberek Günter Grass vaskos könyve olvasása után?

Különböző okokból alakult ki vita a regénnyel kapcsolatban, de indítékul nagyjából három szolgál: a regény esztétikai értéke, a regény politikai üzenete és személyes okok. Az első indíték a legtermészetesebb, hiszen művészi alkotásról lévén szó, annak esztétikai kiértékelése a kritika első számú és talán egyetlen feladata. Nos, a kritikusok többsége Günter Grass ezen regényét

sikertelen vállalkozásnak minősítette. Pedig nem így indultak a dolgok! Még 1995 áprilisában, amikor a szerző a frankfurti zsidó közösségben felolvasást tartott, a siker úgymond elkerülhetetlennek tűnt. Ez a felolvasás az év legrangosabb irodalmi eseménye volt. A jegyek már néhány nappal a felolvasás előtt elfogytak, és a hétszázötven jelenlevő több percen át tartó tapssal jutalmazta az író felolvasása végén.

Jelen volt a kritikusok közül az a Marcel Reich-Ranicki, aki valaha Heinrich Böllt nem tartotta jelentős írónak, és korábban Günter Grass is csak a német nyelv nagy mesterének és rendkívüli tehetségnek minősítette. Marcel Reich-Ranicki zavartan törölgette izzadt homlokát, és röviden dicséretben részesítette az író. Aztán, mint derült égből villámcsapás, megjelent írása a *Der Spiegel*-ben, amikor is a címlapon a kritikus látható, amint széttépi a könyvet. De ettől a képtől még lesújtóbb a szöveg: Marcel Reich-Ranicki szerint a könyv „unalmas és értéktelen”. Ez a bíráló mintegy karmesteri beintés volt, amelyet követően a többi kritikus java része is negatívan írt a könyvről. Megindult az író „nyilvános kivégzése”. Legtöbbször azt vetették Günter Grass szemébe, legalábbis esztétikai szempontból, hogy regénye „túlfeccsegett”, csak a Fontane-beavatottak számára élvezhető, nem is regény, hanem pamflet (Michael Tournier ismert francia író szerint egyszerre mindkettő), túlszerkesztett, megértése és olvasása enciklopédiai ismereteket igényel, „holtan született szörny”, állítja egy ítéző, „csinált mű”, amely túlterheli az olvasó figyelmét, a már említett *Bild* szerint a könyvnek nincs cselekménye, nincs lelke, üres fecsegés, más szerint Günter Grass előítéleteinek parádéja, tézis-regény, unalmas, néha giccses, és a szerző, ha nem is bitófát, de egy kijózanító hideg zuhanyt érdemel. Kevés az elismerő bíráló, csak a *Stuttgarter Zeitung* találja „nagy könyvnek”, egy másik kritikus pedig nem tartja annak, csak okos, mélyen emberi alkotásnak. Olvasva e bírálókat, arra a megállapításra juthatunk, hogy szinte egyik sem vállalkozott a mű esztétikai értékeinek alaposabb vizsgálatára. Szinte mindenki rövid és sommás, feltűnő és hatásos megállapítás kinyilatkozására szorítkozott. Már ebből is kiderül, hogy ezt az irodalomháborút nem a könyv, hanem a kritika váltotta ki. Méghozzá talán azáltal, hogy politikai ügyet szerkesztett belőle.

Mert a *Hosszú történet* a német egyesülés regénye. Ennek az egyesülésnek voltak és vannak még ma is keserű vesztesei, és Günter Grass ezek padjára ül, nem a győztesek padjára. Ezt már régebben leplezetlenül kimondta, most pedig regényén keresztül is megfogalmazta. A kritika épp ezért tulajdonképpen a politikai leszámolás eszközévé vált. Holott Günter Grass csak azt akarta kifejezni, hogy ahogyan jómaga mondta egy interjújában még könyve megjelenése előtt: „Nem hiszek a történelem értelmében, a történelem számomra egy abszurd folyamat.” A kritika elítélte azt, hogy az író könyvében maró

gúnyval írt a berlini állami vagyonkezeléséről, amely szinte kiárusította a volt DDR értékeit és lakóit. Ez és még néhány specifikusan német belpolitikai kérdés tárgyalása a könyv keretein belül felhőborított egyes német politikusokat, és a kritika java része, mint már említettem, ez alkalommal a hivatásos politikusok (és a hatalom) mellett foglalt állást a botcsinálta műkedvelő politikus-íróval szemben.

Maradnak még a személyes okok, mint harmadik indíték a regény fogadtatásakor. Ellentétben a második, politikai jellegű okkal, ez már olyan terület, amely általános, azaz minket is érint. Már Günter Grass is kijelentette, miután valahogy kikerült ebből az irodalmi forgószelelőből, hogy most nem a könyv az esemény, hanem a médiák reagálása a könyvre, a lárma túlharsogta a könyv értékét. Egy újabb idézet a szerzőtől: „A másodlagos (a kritika) lett a fontosabb, nem az elsődleges (a könyv).” Sokak szerint, s ezek főleg maguk is írók, ez a regény a kritika Waterloo-ja lett. Úgy tűnik valójában, hogy sok kritikus Németországban csak az alkalmat keresi arra, hogy önmagát ünnepelje, Günter Grass pedig „katasztrofálisnak” tartja a mai német irodalomkritikát. A már többször említett német „irodalompápa” Marcel Reich-Ranicki kijelentette, hogy ő „nem gonosz ember”, de ugyanakkor az amerikai író John Irving, aki követi a német irodalmi és kritikai életet, csodálkozással állapítja meg, hogy milyen óriási hatással van ez a „jelentéktelen szenilis bolond” a német irodalmi közvélemény formálására. Valójában: ennek a könyvnek a megjelenése alkalom volt a kritika féktelen tobzódására. Minden kétséget kizáróan ez volt a kritika bosszúja, amiért Günter Grass katasztrofálisnak minősítette. De az író az „ütést” visszaadta: többet nem ír a Der Spiegelbe, Marcel Reich-Ranicki nevét nem veszi a szájára.

De hogyan fogadták a regényt a céhbeliék, a többi írók? E könyv alapján jól. Günter Grass úgy gondolja, hogy könyve értékes, és néhány író ebben a véleményében megerősíti. Rolf Schneider élvezettel olvasta a regényt, Robert Gernhardt pedig egyenesen egy üdvözlő költeményt írt róla. Walter Jens óvatosan fogalmazott, nyilatkozatában csak arra szorítkozott, hogy egyelőre tanulmányozza a könyvet, mindenestre a hangoskodó hangadó kritikusok magatartását elítélte. Hasonló volt az állásfoglalása Martin Walsernek is. Jurek Becker keveset mondott a regényről, inkább a Der Spiegel cikkeit bírálta. A Günter Grasshoz intézett kollegiális és baráti levelek közül olyanok kerültek be a könyvbe, amelyek mind az író pártját fogják. Walter Hinck szerint ez az „évtized regénye”. Érdemes kiemelni Christa Wolf levelét, akinek első benyomása az volt, hogy a regény túl hosszúra sikerült, és ezt válaszában Günter Grass beismerte. Egyébként Christa Wolf további támogatásáról biztosította íróársát, akit a hercehurca megviselt. Sten Nadolny elítéli a Reich-Ranicki-féle kritikát, és az írónak azt kívánja, hogy épen vészelve át a kritikusok

sortüzét. Christoph Heinz szintén elítélte a kritikusok magatartását, míg Wilhelm von Sternberg „csodálatos regénynek” találta a *Hosszú történetet*, szerinte korunk legjelentősebb művei közé sorolható.

Hogy a széles publikum hogyan fogadta a könyvet, arról nehéz felmérést végezni. Sokan azt mondják, hogy a legjobb mutató az eladott példányok száma. Mások azonban, épp erre az esetre hivatkozva, úgy vélik, hogy ez nem igaz, mivel ma a reklám és egyéb eszközök segítségével bestsellerek „csinálhatók”, és Günter Grass regényének eladott példányszámához nagyban hozzájárult a körülötte kialakult vita. Egyesek szerint az utóbbi nagyban fokozta a forgalmat. Igaz, hogy maga a kiadó is a szokásosnál nagyobb erőfeszítéseket tett annak érdekében. Négyezernél több recenziós példányt küldött szét, előfizetést hirdetett, látványos felolvasóesteket szervezett. Jellemző, hogy alig néhány nappal megjelenése után százezer példány kelt el belőle, ez a szám 1995 őszén megkétszereződött. Ekkor tartott még Günter Grass felolvasó körútja, amelynek végén kijelentette: „Az olvasók diadalmaskodtak a kritikusok felett.” Ezzel utalt a 225 ezer eladott példányra. S a kiadó reméli, hogy könyve kelendő lesz külföldön is. Annál is inkább, mivel szerzőjét, úgy tűnik, külföldön többre becsülik, mint hazájában. Már 1995 őszén állítólag huszonegy külföldi kiadóval kötöttek szerződést, és a könyv dán fordítója már jelentette, hogy a könyvet jónak tartja és élvezettel fordítja. E sorok írójának véleménye szerint ez a derűlátás a külföldi recepciót illetően nem megalapozott. Günter Grass regénye első szavától az utolsóig német regény. Csak az tudja igazán teljességében élvezni, aki két dolgot ismer igen alaposan: a német történelem legutóbbi száz évét, és Theodor Fontane életét és összes művét. S vajon akad-e ilyen olvasó mondjuk tájainkon? Felesleges töprengeni a válaszon, mert ilyen olvasó nincs.

Az egész Fonty-eset azonban, mint ahogyan jeleztük, tanulságokat rejteget magában számunkra is, ha maga a regény nem is. Méghozzá olyan értelemben, hogy mi is feltehetjük a kérdést: hol tart a mi kritikánk, vajon milyen szerepet tölt be nálunk, és milyen a súlya? Azonnal ki kell emelni, hogy egy-egy könyv megjelenése tájainkon az utóbbi időben sohasem jelentett eseményt. A kiadónak, úgy tűnik, nem fontos az eladott könyvek száma, tehát nem látja értelmét annak, hogy befektessen egy-egy könyv hirdetésébe, terjesztésébe. Ezt a szerepet kellene talán átvennie a kritikának. Annak kellene talán „eseményt csinálnia” egy könyv megjelenéséből. Sajnos, ennek sem lehetünk tanúi. Vannak kritikusaink, de ők is főleg önmagukkal vannak elfoglalva olyan értelemben, hogy „ítéleteiket” véglegesnek és az egyedüli igaznak tartják, egymáshoz való viszonyulásukban pedig a személyes, vélt vagy jogos sérelmek dominálnak. Valahogy nem tesznek eleget annak az alapkövetelménynek, amit Robert Gernhardt német költő így fogalmazott meg: „A kritikus pincér, aki az olva-

sónak feltáralja az új irodalmat.” Tehát nem a pincér a fontos, hanem az, amit felszolgál. Talán azt mondhatnánk, hogy tájainkon is gyakran hiányolható az a kritika, amely segíteni igyekszik az olvasónak egy-egy mű megértésében, tájékoztatni kísérel meg, és óvatos ítélethozatal útján értékelni. Mindenfajta véleményütköztetés a kritika művelői között legtöbbször felesleges, és nemcsak az utó-, hanem a jelenkor számára is kínos, és mondjuk ki: nevetséges.

VARGA István

A KRÚDY-EFFEKTUS KODOLÁNYI JÁNOS *BOLDOG MARGIT* CÍMŰ REGÉNYÉBEN

Szövegolvasat

C S A P Ó J U L I A N N A

1. A KRÚDY-EFFEKTUS

A Krúdy próza jellegzetességeit vizsgálva állapította meg Bori Imre ezt a sajátos műteremtő elvet¹. A szövegrészeket jelentésgazdagító hatásáról van szó, mely részeket elsősorban a prózai művek képvilágában mutatkoznak meg. Ily módon „a regénynek úgynevezett életanyaga kerül át a cselekmény szférájából a szövegháttér szférájába, a »mozgóból« a statikusba . . .”². Effektuskiváltó tényezők lehetnek a hasonlatok, a makroképek, a névhasználat. A jelentéktelenné tűnő részeket „egybeolvasva” gazdagítják, nyomatékosítják a cselekményt és „a szövegháttér részletei, a mikrorealitás az írói tudatosság jeleként az eszmei mondanivaló mágneses pólusai felé irányulnak”³. A regényjelentés mélyrétege mutatkozik meg, hiteles világ épül a szereplők mögé, köré.

2. A REGÉNY SZERKEZETE

Kodolányi regényének a kezdőállapota a főhős, Margit ébredése. Míg a kislány nyűgös, kedvetlen, addig környezete, ill. Katerina soror ellentétes tulajdonságokkal jelenik meg, ő mosolyog. A regény végállapota, a halál elavássszerű állapotnak is tekinthető, hiszen Margit annyira szép halott, mintha aludna. A környezet, a sororok most sírnak, míg Margit életében a boldog eltávozást, a beteljesedést jelenti.

Nemcsak a mű kezdete és befejezése jellemezhető az ellentét szövegszervező erejével, hanem a regény egésze. Margit két világ között vergődik. Egyrészt a külső, világi élet, a gyarló emberi természet hatásának van kitéve, másrészt a keresztény önfeláldozás, erkölcs és életvitel vonzásának engedelmessé válik.

Béla király lányaként kerül Margit a veszprémi Szent Katerina-kolostorba, később a Nyulak szigetére, s ezek az attribútumok alapvetően meghatározzák a kolostori közösség és a főhős viszonyát. Egy olyan közösségről van szó, amely keresztény elveket követ, valójában azonban képtelen teljesen elszakadni a világi élettől. Az apácákat társadalmi rangjuk, családi viszonyaik kötik a korhoz, amelyben élnek legalább olyan erősen, mint a Jézus hirdette keresztény lelkiséghez. Ebből adódóan Margitban elsősorban a királylányt

tisztelik, s csak utána az embert. Ez a kettősség a fő konfliktusforrás. A főhős célja a keresztény morál és életvitel minél tökéletesebb megvalósítása, ha kell közvetlen környezetének, ill. a világi élet valóságának, elvárásainak az ellenében. Környezete konfliktusfiguraként viselkedik, azaz gátolja a főhőst céljának elérésében.

A regény egyik fókuszja, az első fejezet, Margit álma. A példázatban egy két részre szakadó valóság mutatkozik meg. Egyfelől (amint az Katerina soror magyarázatából kiderül) adott a magas hegyen álló, fényes vár és a hatalmas uralkodó, azaz a mennyei világ, másfelől a tenger, ill. a benne hánykolódó holtak, szörnyetegek, azaz a gyarló, bűnös világ: „Lássá, az: a magos, szép város jelönti Mennyöknek országát, ahol fölségös atyánk, Istenünk székel angyalok és szentök fényös seregében. (. . .) Lásd, tengör képében jelönti neköd Isten ez velági kavargásokat, örvénylésöket, melyek áradatiban úsznak ez velág hívságainak hajói, rakván kécncsökkal, fegyverökkel, ördöng szorgalmatosságának gyümölcseivel. Osztán a tengör mélyében laknak azok a gonosz érzésök, gondolatok is, akiktül zavarodik, dohosodik ez velági élet. A meghóttak kedég valának amaz embörök, akik eleven-hóttan úsznak a mocskos velág tengörén. Mert halottak ük, kedvesöm, akármint forgolódnak a tengör vízében, akármint ringattatják is magukat, akármely messze úsznak is az örvényök között.”⁴ A tengerben lakó szörnyeket is néven nevezi Katerina, hiszen jelenlétükkel beárnyékolják majd a regény egészét: „Mert micsodák a mü bñeink, aranyverágom, ha nem tengörbéli szörnyetegek? Ha nem potrohos, büdös, tohonya rémök? Ott hentörögnek ük, ördöng fajzati, a veres sziklákon, süttetik nagy honyak a nappal, s bőfögnek, vonyítognak meg kacagnak pokolbéli hangon. Olyik nöstény, kedveském, kacag az embörökre és csalogatja. Ük a legrondábbak, ük jelöntik a bujaság kényét. A másik meg a kevélység szörnyetege, a harmadik a fősvénység telhetetlen tengöri kélgyója, a negyedik irigység sárga fenevadja, az ötödik a torkosság bendőjét kényözteti, a hatodik, mint mondám, a buja test víg színében kelleti magát, a hetedik meg maga a hentörgés, a tétlen restség, a szörös potrohú, vakarózó, ásítózó tunyaság, ördöng legnagyobb remöke.”⁵ Létezik egy másik tenger is, a fenti világ ellenképe, a fényes vár kiegészítő eleme: „S az ég kinyílt, mint a tenger, a mélykék vizeken rózsaszínű és fehér vitorlák libegtek nesztelenül, a zsongó csend mint hullámok csobogása töltötte meg a világot. Margit úgy érezte, mintha szállana, a semmiben, könnyedén, akár a tengeren suhanó vitorlák.”⁶ E két világ ütközőpontjain formálódik a főhős egyénisége, sorsa, s jut kifejezésre a törekvés: a földi vizekből égi magasságokba emelkedni. Margit álmában a mennyei vár ragyogása felé fut, s ez a mozgás határozza meg a regény cselekmény szerkezetét is. Hősnünk a bűnös, külső világ befolyását és önön belső gyarlóságát leküzdvé emelkedik egyre magasabbra, Béla király lányából Jézus jegyesévé lesz.

Az út fázisai, a leküzdendő akadályok és a kibontakozás szépen nyomon követhető. A megrázó álom s az első látomás az úton való elindulást jelzi. A vörös foltok Margit karján, ez a csodás eset adja az első lökést. A kun kislányok, „a pogányok” (Csenge, Virág, Gyöngy és Alincsa) mint konfliktusfigurák kétségbe vonják Margit hitének őszinteségét, hiszen ő a király lánya, s ebből a körből nem szabadulhat. A gátlás ösztönzi a főhőst céljának elérésében. Kezdődik mindez azzal, hogy megtagadja származásának külső jegyeit (az aranytányér és -pohár helyett önedényeket kér, a finom öltözék helyett durvábbat). De az ördög eszközei valóban sokfélék, nemcsak kiskutya, napsugár, bárányfelhő, lepke és virág képében kísért, hanem az álombeli rémek által jelzett tulajdonságok által is. Margit eléri célját, öntányérból eszik, önpohárból iszik, s ez büszkévé teszi.

A következő percben már a falánkság vétkébe esik, hiszen alig bírja ki „hogy a húst disznó módjára be ne falja”, s „a kölest már gyorsan s mohón kanalazta, a tejet egy hajtásra kiitta, s még a könnye is kicsordult a gyönyörtől”⁷. Fontos szerepük van az étkezések alkalmával felolvasott példázatoknak. A főhős cselekvéseinek az elindító, továbblendítő ezek. A két doktor esete arra hívja fel Margit figyelmét, hogy: „Átkozott embőr az, ki az Úristennek szolgálatját tunyán, resten és gonoszul teszi.” Ezt az intést nyomatékosítja az Olimpiádisz sorokkal, a dajkával és mesterrel folytatott beszélgetés. Olimpiádisz szavai alázatosságra („Gyarló asszonyi állapot vagyok”) és az önnevelés technikájára tanítják hősünket („a kis bűnököt ki kell irtanunk magunkból, ha a nagyokat el akarjuk kerülni”). A cilicium felfedezése Margitot a tanulak gyakorlati alkalmazására serkenti, de nemcsak fizikai gyengeségének, hanem belső készültségének, lelki éretlenségének adja újabb tanúbizonyságát, ugyanis cselekedete ismételt büszkeséggel tölti el alázatosság helyett. Segösd felbukkanása, az otthoniak utáni vágyakozás megingatja, kétkedővé teszi Margitot, s a küzdelem hiúságból eredő feladására motíválja. Az apácák között egyedül van, szüntelenül imádkoznia kell és semmije sincs, nem úgy mint István bátyjának, akinek „lova is vagyon”. Két újabb tengerbéli szörnyeteg teszi tehát próbára hősünket: a hiúság és a tunyaság kísértete.

Margit magáraeszmélésének fontos állomása az apácák bűnbánata, midőn feltárul a Szent Katerina-kolostor kettős, meghasonlott világa. A tengerben úszó hullák megfelelőiként most élő alakok képében vonulnak fel az emberi gyarlóság, a bűn példái. A „szinte halottnak látszó” Bernáldát a torkosság, Eliánát a harag, Olimpiádiszt, Benedictát és Aglentet a bujaság ördöge kínozza. A nyilvános feltárukozás és bűnhődés jelenetét Csenge, Alincsa, Virág és Gyöngy, a „pogányok” beszélgetése követi, melyben a sororokat képmutatónak nevezi. A bűnbánat megtörtént ugyan, ám minden a régi maradt. Bernálda éjnek idején tovább lopkodik a húst a kamrából, Eliana nemegyszer haragosan kifakad, Olimpiádisz holt férje, Tamás úr után sóhajtozik, Benedicta néhai vőlegényét emlegeti, Aglent pedig tovább simogatja és csókolgatja Ceciliát. Az önállósulást, Margit magáralátalását siettetí Olimpiádisz lányának, Orzsébetnek a megérkezése. Hősünk elszakad nevelőjétől, magánya növekvőben van, s amit Csengéék képmutatásként rögzítenek, előtte sem marad rejtve. Akkor, amikor leszámolófélben van magánéletével, királyi származásával elkeseredett gyűlölettel kell meglátnia, hogy a kolostorban éppen ez a mozzanat különbözteti meg a többiektől, emiatt tisztelik, szeretik jobban, nem azért, mert ő is egy közülük: „Szájuk azt mondja, Isten gyermekei vagyunk, s minden világi hiúságtól menekülnünk kell, szívük a királyt látja benne.”⁸ Ez a fölismerés a kezdete az egyre nagyobb próbatételek vállalásának. Amennyire kétségbeesik Margit apácatársai miatt, legalább annyira elutasítóan fogadja, gátolja a kolostor közönsége Margit megálázódását, önsanyargatását, hiszen a király lányához méltatlan a cselédmunka, hát még az árnyékszék tisztítása. A botrány ez utóbbi tény körül robban ki, s ekkor leplezi le Margit a sororok kettősségét „kívül fehérre festett koporsók”-nak nevezve őket. Központi erejű ez a metafora, mert a hősben önnön gyarlóságát, akaratlan kettősségét is tudatosítja („Hiszen ő maga is büszke, hiú és képmutató!” – döbben rá Margit), valamint a kolostori világ újraértékelését, valós viszonyainak a feltárását indítja meg: „Attól az esti penitenciázástól fogva Margit szeme ijesztő dolgokra nyílt. A sororok mintha valamennyien átlátszókká váltak volna. Arcuk, szemük, mozdulataik, hangjuk mást mondott, mint amit a bensőjükben tartogattak.”⁹ Mindez az Olimpiádisszal folytatott heves vitában csapódik

le, melynek során kiderül, a kettős világ legbiztosabb pontja éppen Csenge és társai, a kun szokásaikhoz ragaszkodó kislányok, akik rosszszágukban is őszinték, valós arcukat mutatják, nem úgy mint pl. Mária soror, aki Jézusnak ajánlotta életét, s cellájában pogány istenszobrot őriz.

Margit két nehéz akadályt ismer tehát fel, királyi származásának és bűnös emberi voltának a visszahúzó erejét. Királyi családjától már elszakadt, hiszen apja, anyja és bátyja látogatása után „sírt keservesen, mintha temetésről tért volna haza”,¹⁰ mert láthatta, a nála járt emberek nem azonosak azokkal, akik Segösd valóságához kötődnek, megöregedtek, idegenné váltak. Ez derül ki a Nyulak szigetén is, amikor másodszor járnak nála, mert amikor elmennek „újra és újra érezte azt a vigasztalan ürességet, amit évekket ezelőtt is érzett, a beszpörimi látogatások után”.¹¹

A tengerbeli szörnyek egyikével különösképpen meggyűlik a baja hősnünknek, ez az érzéki vágy, a bujaság réme. Már a Janus-arcú kolostor világában is ott lappang a fojtott, öntudatlan vágyakozás. A fiatal apácák csak nehezen tudnak megbirkózni szerelmes vágyaikkal: „Almaik ma is telve vannak vad és tüzes képekkel, merengéseik közben meg-megjelenik egy arc, egy szempár, ajkuk ég és a keblük hullámzik. Éjszakáik gyakran múlnak el álmatlan forgolódás vagy a térdeplőn való görcsös imádkozásban, nemegy a puszta kövekre fekszik, hogy testének ura maradhasson.”¹² A kolostorba érkező falusiak rendkívüli eseményt jelentenek, hiszen a sororok „felajzott kíváncsisággal hallgatták a vad, nyers, nevető férfigangokat”. Margit első találkozása az érzékiséggel öntudatlan („Most már jó volt, édes volt, zsiibasztóan kéjes volt az őv szorítása”), majd Barsza úr nőszülő fiainak a híre, Alincsa szerelmi élményei kapcsán borzongva hallgatja Judit szavait a testi szerelem dolgairól. Az igazi próbatételt a megszállott Benedicta jelenti. Nagy sötét tekintete Margiton nyugszik akkor is, amikor az álmában Virág és Gyöngy menyegzőjét, ágyasházát látja. Később „úgy beszél, mintha virágéneket mondana”, becézgeti, simogatja a gyanútlan Margitot, majd szenvedélyesen megcsókolja: „Ismét magához vonta, s ajkát lassan Margit ajkához téve, hosszan, forrón csókolta. A kislány érezte, mint forrósdodik át a láztól megsóványodott teste, mint fonódik szorosan rá a karja, s mint bújnak ki éles, apró fogai is, hogy az ajkába marjanak.”¹³ A valóság lázálomként ismétlődik meg Boldogasszony szigetén, s Margit ellenállása most gyengébb, kis híján elveszik: „Arra riadt fel, hogy vadul, egyre vadabbul csókolja valaki az ajkát, érezte a fogak kemény élet, s a rátapadó száj forró vonaglását . . . És ő is csókolta ezt a száját, ölelte a fejet, mely ráhajolt . . . És mintha a szavakat, melyek a fülébe duruzsoltak, már nem is az a másik, hanem ő maga suttogta volna. Kéjes, édes borzongás vonaglott rajta végig, s a csókok szédületében egészen elernyedte. (. . .) És mindez olyan édes volt, Margit vére felforr belé. Lelke mélyén kajánul sóvárgott az ördögi vágy: még egyszer álmodni, még egyszer érezni azt az édességet.”¹⁴ Gyengesége feletti kétségbeesését fokozza a felfedezés: „olyan tisztátalan asszonyi állapot mint a többi”. A kiutat ezúttal is a példázatok intései jelzik, miszerint a jó szerzetes mindig dolgozik, imádkozik és mindig vidám. Ebből fakad önpusztító aszkétizmusa, melyet most már nem egyfajta elszánt düh táplál, hanem az alázat és a türelem.

A legnagyobb megpróbáltatás a cseh király házassági terve, a földi vőlegény jelentkezése. Szűkebb és tágabb környezete, a kolostor és az ország, Olimpiádisz és a királyi család egyaránt óhajtja ezt az aktust, hősnünk viszont éppen ekkor szilárdul meg, fogad végső hűségét a fenti világnak: „– Bocsáss meg, Jézusom – rebegte halkán –, hogy engedék

atyám parancsolatjának, s megmutatám magam. Látni akarának díszben, felcicomázva, ahogy az ő hívságos szemüknek tetszik. Nem hagylak el, aminthogy tudom, te sem hagysz el engöm, Jézusom, Uram, örök vőlegényem. Úgy jövök ki tőlük, ahogy bémenék: híven tehozzád, s gondolatban sem hűtlenül.¹⁵ A végső egyesülés perce akkor következik el, amikor Csenge egy mocskos, vizes ronggyal arcul üti a szelíd és alázatos Margitot, aki ekkor érzi, hogy „testi közelségében” áll mellette Jézus, a megkínzott testű égi vőlegény. Az ördög nem alszik, az álombeli kísértések nem szűnnek: „Az álombéli fák egy csapásra átalakultak szemérmetlen, fertelmes alakokká, teste megtüzesedett, halántéka lüktetett, s térdei remegtek.”¹⁶ Mégsem ezt az utat választja Margit, inkább a cilicium édes kéjét, „az elragadtatás testetlen, kéjes mámorát” kívánja.

Egy jelentéktelen szereplő, egy öregasszony az, aki első ízben fordul Margithoz mint Jézus égi jegyeséhez, később maga a király lesz az, aki az országglás gondjai elől nem a királylányhoz, hanem apáca lányához menekül. Ezek a fordulatok megerősítik Margitot, jó úton jár, s az eleinte ösztönösen követett célt teljes tudatossággal éli meg. Szinte ezzel párhuzamosan erősödik fel a leghatalmasabb rémvel, a fekete halállal folytatott küzdelem, hiszen „ez az a rém, amely legkönnyebben felláztatja a lelkeket Isten ellen”. Már a kezdet kezdetén ott lappang, hiszen egy, a halálról szóló felolvasás hatására dőbber rá Margit „... ő az a Margit, akit a halál elragadt, s azért küldte Isten vissza a földre, hogy szent életet éljen...”.¹⁷ s „magára vegye a magyar népet minden bűnét, szabadon, a maga akaratából”¹⁸. Egy fekete vízió a pokolbéli kínokról, azután a tatárok, „a Tartaros fajzatai” által megkínzott emberek festik Margit elé a romba döntött országot, a pusztulás képeit, s Margit „szíve sajgott, mintha kést nyomtak volna belé”. A halál fizikai valóságával is szembesülnie kell Margitnak (meghal az egyik ápolója, a hosszú ideig betegeskedő Erzsébet soror), s nem egy látomásában legközelebbi szerettei fekszenek kiterítve. Margit nem lázad, beérnek Olimpiádisz szavai, miszerint a halál Isten hatalmát és az emberi természet gyarlóságát, esendő voltát példázza. „Meg kell tagadnunk naponként, azmi halandó, s meg kell ragadnunk, azmi örökkévaló.”¹⁹ Ennek jegyében ismerkedik hősnünk a halállal, meg akarja ismerni, hogy jobban szerethesse. S amikor a halállal akar szembenézni, az örökkévalót látja meg: „Súlytalanná vált, csontjai köddé foszlottak, mintha lelke megszabadult volna a test nehéz bilincseiből, s mintha villám gyúlt volna ki előtte, arca felragyogott. A felismerésnek ebben a csodálatos, váratlan, érthetetlen pillanatában látta, testi szemével látta, ki az Isten.”²⁰ A testvérháború egy pillanatra mindent, az egész életét értelmét megingatja. Maga a kolostor is a viszály, a bűn felszékévé válik, s Margitra ez újabb terheket rak. A sündisznóbőrből készült cilicium, a korbácsolások, szöges saruk és szüntelen böjtök a fizikai halálhoz közeli állapotba döntik hősnünket: „... a sebekből vér és genny szivárgott, inge a bőrére ragadt. Minden mozdulatánál szörnyű kínokat állott ki. Mintha tüzes rostélyon forgatták volna”²¹. Béla herceg s végül Béla király halála újabb erőpróbának tűnik, de hamar kiderül, nem más ez, mint a végső út közelségére figyelmeztető jel. „Atyja halála megértette vele, hogy a halál az utolsó lépés Istenhez.”²² Margit ekkor már olyan, mint aki állandó mámorban él. Az égi világ felé induló soror eleinte csak rövid időre lép át a földi és égi szférák határvonalán, mégis a két valóság viszonya már a regény elején, amikor az égi kéz először emeli magához Margitot, meginog: „De a mögötte levők taszigálni kezdték, s erre megindult ő is kifelé, mintha álomban járna.”²³ A továbbiakban az eltolódás egyre szembetűnőbb, Margit mind többször esik révületbe, mind gyakrabban lép ki a valóságosnak jelzett környeze-

tébből. „Ha a valóságos világ földjére tette a lábát, már süllyedőben volt, már elszorította szívét a magány hideg fuvallata. S nem állt mellette Jézus, nem tekintett reá Szűz Mária mosolygó, biztató arca, nem hallotta szívében az Isten suttagását.” A mű zárószakaszában, a vég kezdetekor pedig a földi lét válik pillanatnyivá, a „túlvilág zengő körei” meg kitágulnak. Margit „azelőtt csak egy pillanatra hatolt be az égi gyönyörök ragyogásába, most csak órái voltak a földi élet számára . . . a vakító sugárzás anyagtalan zengése volt a valóságos világa, a klostrom, a sororok községe, a testi munka és a koldusok jajgató panasztengere volt az álomvilág”²⁴. A két világ tehát helyet cserél, s Margit előtt, akár a regény kezdőállapotában, ismét megjelennek az égi vizek, ezúttal párhuzam, fekete árnyak nélkül: „Félig ébren, félig révületben ringott valami végtelen tengerként hullámzó, nagy vízen vagy talán sugárzáson, szeme előtt fénylő fellegek úsztak el, s vele szemközt mintha Jézus ült és evezőt forgatott volna.”²⁵ Ez van a nagy utazás előtt, s Margit már alig várja az indulást. A regény zárójelenete, végállapota ez, amint a gyászoló sororok egy haldokló társukat siratják, a földi világ kulisszái mögött viszont ott ragyog a mennyei vár, Margit pedig „könnyedén, sugárzó vidámsággal” fut felé háta mögött hagyva egy „nyomasztó, sötét, ködös álom” emlékét. S nemcsak hogy fut, de el is éri célját.

3. A SZÖVEGHÁTTÉR

A fent és lent, égi és földi világ ellentétére épülő regényszerkezetet a szöveg egyes elemei, ezek hálózata, összhatása is megerősíti. A makroképek, leírások, szókapcsolatok segítségével nyomon követhető a háttérben kibontakozó valós világ, Béla király országának és a két kolostornak a képe, valamint az ezzel szembenálló mennyei világ.

Egyfelől adott *Margit, a királylány*. Származására utaló jel a megkülönböztetett bánásmód, az „aranyverágom” megszólítás, a bársonytakaró, az ezüstveretű lábában őrzött drága ruhák, a finom vászonig, a vertarany tányér és az aranytőhár. A királylány múltjáról és családjáról Olimpiádisz, a dajka szolgált adatokat. Fontos helyszín Kilissza és Trau, a két tenger melletti város. Ide menekül a királyi család a tatárvesz idején, itt hal meg a király első lánya, akit szintén Margitnak hívtak. Róla csak annyit tudni, szép, eleven lányka volt, s jegyben járt Vilhelmus úrral. Kádány úr, a kutyafejű tatár egészen Trauig követi Béla királyt, meséli Olimpiádisz: „Nagy, fekete gyász vala az, kedveském, ott szorongánk sokan abban a szűk kis városban. De a tatár odáig is utánunk jöve, Trauba is. A kutyafejű Kádány úr bélovagola a tengörbe, s onnét kajátoz vala fel a falakra, hogy adják ki neki a magyar kerált, mert röttentő bosszút vösz rajtuk. De a jó városbeliek nem adák, sőt lekiabálák neki, hogy szart bizony, nem a mű kerálunkat.”²⁶

Margit emlékképeiben jelenik meg Segösd, a gyermekkor, egy nagyúri lakóház leírása: „az úriház tornácos képe, a tágas, füsttől barnára mart gerendák otthonos melegsége, a falak mentén futó, széles lócák, a medve- és farkashörök tömege, a vaskos, nehéz asztal, az ételestálak és borosserlegek, a lengedező gyortyák fénye.”²⁷ Itt él a király, a királyné, lányuk Margit és két fiuk, Béla meg István, aki „bársonyban, kardosan, büszke pejlova hátán” jár-keel. Béla király hatalmát, királyi mivoltát a kolostorba való pompás bevonulás képe hivatott érzékeltetni: „Felharsant a kapu előtt a királyi vitézek rivalló kürtjele, s a falakon túl felbukkantak a vérpiros Árpád-zászlók, a piros dolmányos, hetyke vitézek farkasbőrösen, dzsidásan, íjasan-puzdrásan . . . a csapat közepén feltűnt a hat fekete

lótól vont, hatalmas fedeles szekér, mint valami nagy, díszes hajó a végtelen sártenger fölött, s a szekér mellett király paripája is, a szép, fekete csődör s mellette kosorrú pejlovon pirosban, prémesen és díszesen a kisebbik király alakja, sőt ott ügetett mellettük a vén, sokat próbált, húséges farkas, Illye is.²⁸

Margit világi kapcsolatainak a megrajzolása mellett a kolostorbéli társak családi viszonyaira is történik utalás. Gyöngy apja „a kun, Toma úr, odalent uralkodott Bács tájékán, Gübül kán törzsének szállásán, rengeteg lovával, barmával, szátrával, vitézeivel”, Virágé pedig „a besenyő Apaj úr Moson vidékén tanyázott, a karantán határ közelében”²⁹, Benedictának egy Ákos nevű vőlegénye volt, Olimpiádisznak meg Tamás nevű férje, egy leánya, Örszébet meg két kicsi fia.

Másutt a *tatárjárás* éveire a tatárok „komor, lándzsás, bőrvértes” seregére és Batu kánra emlékezik Margit. „Ő is, a lova is öllel magasabb a többinél, fegyvere aranytól és rubinoktól ragyogó, lova a szerszámain csörögnek az ékkövek, arca sebhelyektől éktelen, pofacsontja megnyúlt, orra lapos, mint a kutyáé, kezei, melyek a kantárt fogják, alvadtt vértől mocskosak. S látja körülötte a vezéreket, Szubbotáj arca fekete, mint a cserzett, megvénhedt bőr, Sejbán sárga és vékony, Kádány úr farkasképen kegyetlen düh vonaglik.”³⁰ Felidéződnek a tatárvész eseményei, a Duna zajló jege, a tatárokkal vívott csaták, az égő templomok füstje. A csatározások nyoma intő jelként lengi be az ország tájait, amint azt a klastromba érkező királylány tapasztalja: „Egész úton boldogan nézegette a tájat, gyönyörködött a Balaton messzi, kék tükrében, a sás fölött szállidos gémekekben, kócsagokban és vadludakban, a part sekélyesében hentergő tehéncsordákban, tapsolt a sirályok sikongatására. Üszkös, romba dőlő falvacskákat is látott.”³¹ Az új klastromba, a Nyulak, ill. Boldogasszony szigetére való utaztukban. Margit és társai borzadva szemlélik a tatár pusztította vidéket, a feldőlt, elvadult falvakat, „a farkasként tomboló” kutyákat, „a mindenfelé hemzsegető, erdőszélekről, bokrok közül előbújó, rongyos sovány” koldusokat. „Amit utaztukban láttak, megdöbbenetete a sororokat . . . óráig haladtak parlag földek, gyomverte gyümölcsösök, leomlott falvak, magányos, füstös templomtornyok, úttalan völgyek és elhagyott legelők világában. Pedig *azóta* múltak az évek . . . És mégis, olyan a Balatontól Fejérváron át végig az ország, amerre a tatár elvonult, mintha ördögök szántották volna fel s vetették volna be a halál magvaival.”³² De láthatják a Fejérvár körül elterülő mocsarakat, a Gellért-hegy sziklaoldalát, a római maradványokat, s a szemükbe tűnik „a Duna szélesen elterülő tükre, merítőhálóját emelő halász . . .”

Az ország vidékeit, lakosságát, annak életét, szokásait illetően előtűnik a Balaton környéki nép, midőn évente egyszer bekopogtat a veszprémi Szent Katerina-kolostorba étellel, ruhaneművel és más használati tárgyakkal megrakodva. „A klastrom hátsó udvarára nagy hahózással szekerek hosszú sora érkezett. A falvakból, halásztanyákról, erdőkből szállították a járandóságot. Ökrös- és lovaszekerek csikorgó, nehéz korongkerekei túrták fel a homokot, a kifogott lovak előtt halomban hevert az odavetett zséna, a fáradt, lusta ökrök leheveredve kérőztek, meg-meglóbálva ékes szarvukat s füstös nyakuk lebenyét.”³³ Ilyenkor „durva, világi beszéd” hallatszik, akaratlanul is elhangzik egy-egy izes pogány káromkodás („Hóha, Lombos, az anyád keserves kisistenét, hová hányod magad!”), felemlítődik Ukkon, a pogány isten („No, Zsuzska néném, hát megisszuk-e Ukkon poharát erre a kis örömré? – kérdezte a nagy munkában fejévesztett Zsuzsa nénitől egy halász”). A tájszólás meglétéről tanúskodik Anselmus fráter beszédmódja is, aki a pókhálót „pókhájónak” mondja. A magyar király országában dívó konyhaművészetbe is

belekóstolhatunk, hiszen a klastrom konyhahetes Olimpiádisz testvérnénjét, Sára asszonyt, Vasad úr feleségét világi ételekkel fogadja, izes, borsos, gyömbéres, sáfrányos húslevet készít, „puha tehénhúst boros mártással, kun módra készült, mézes csemegeket s az ezüsttál mellé egy kupa jóféle bort is állított a tihanyi barátok pincéjéből”³⁴. Maga Sára asszony a pogányétket fogyasztva eszeteli az ország nyomorúságos állapotát, a pogányság terjedését: „Példának okáért a Tiszántúl, ahol annak idején Tonúz apa, a Disznóapa uralkodott, mintha az atyáink idejében rettegett, pogány állapotok tértek volna vissza. A nép szidja a királyt, a pápát, a papokat, az urakat, szerecseneket, zsidókat, s azt mondja, ha olyan kedves, amijük van, csak védjék meg maguk, ha megint jön a tatár.”³⁵ Vannak klastromok, ahol egyházi edényekből hamis pénzt vernek, így Csanádban és Békésben nem akarják elfogadni a pénzt, hátha hamis. Sokan három–négy ágyast is tartanak feleségük mellett, kun módra öltöznek, dorbézolnak. A pogány gyógyászati eljárások kerülnek szóba a gonosz Vahor és Híz istenek kapcsán, akik szagattással gyöttrik Aglent és Örsébet novícia apját, Szerennai László urat, ezért nem látogathatja meg lányát karácsonykor. „Az anyjuk reménytelenül hozatta a táltosokat, orvosokat, javasokat, főzte a mindenféle büdös, keserű, undorító orvosságokat, s hol itatta vele, hol mostafürösztötte szegényt, sőt füstölte is.”³⁶ Az öltözködés, a nő viselet milyenségével kapcsolatos részletek szintén előfordulnak a regényben. A besenyő Gyöngy anyja „hosszú ruhás, magas fejkű, fátyolos, prémködmönös” hölgy, a kun Virág anyja pedig „báránybőr kucsmás, dolmányos” asszonyság. S még egy apróság: Virágnak kun neve is van: Maszi. Odahaza csak a kun nevéen hívják. A Benedictát ápoló, elszenderedő Margit álmában jellemző valóságrészletek jelennek meg. A kun Virág nyomában lovagolók között van „egy vitéz, vállán farkasbőr, övén kard, nyergén csákány és páva”. Gyöngy, a besenyő lakodalma egy cinteremben zajlik, síposok és hegedősök zenélnek. A táncosok pedig a következőképpen táncolnak: „A vitéz lehajolt, a pádimentomra csattantott, majd felszökött, s tenyerével a csizmáját verte. A nő apró lépésekkel forgott maga körül, mint a páva, fejét kecsesen félrehajtotta.”³⁷ Gyöngy hálójában agyagmécses világít, az ágyat medvebőrök fedik, akár a királyi lakosztályban. A külfönből importált építőművészet nyomai fedezhetők fel a Nyulak szigetén emelt új klastrom esetében, melyet divatos mintára építtetett a király: „A lombardiai építőművészek, kőfaragók vidámabb szellemet hoztak hazájukból, s ehhez igazodott a magyar mesterek munkája.”³⁸

Az új sororok között van hímezni tudó is, sajátos varrástechnikát ismer, az ún. „szávonozott varrást”. A népi hiedelmek jelenlétére is akad példa. Margit ördög általi megkísértése kapcsán Mária parasztiatyafi egy „megtörtént” esetet mond el valós szereplőkkel: „Olyat is hallék, hogy új házások sátrában jelönt meg denevér képében, s rüggele halva valának a házások. Kopasz Andorás úrral és feleségével történe ez, Szalában.”³⁹ Ide sorolható az a mendemonda is, amit a királylány Virág elmondásából ismer meg egy bizonyos zöld kenőcs és a pokolbéli kapcsolatáról: „Virágtól hallotta, hogy az ő nemzetségének leányai ismernek egy zöld kenőcsöt, mellyel ha bekeni magát valaki, repülni tud, de utána olyan, mintha összetörték volna. Ördöng kenőcse az, kun vénasszonyok keverik.”⁴⁰ Vagy Markoláb, aki „megeszi a Holdat, s az megint újjászületik”. A tisztálkodás helyszínéről, mikéntjéről is van képzünk: „A feredőházban nagy, lapos kövek voltak, ezeket meg szokták tüzesíteni, s vizet öntöttek rájuk, hogy a gőzben fürödjenek.”⁴¹ A Buda környékén és a kicsit távolabb lakó emberek életében fontos esemény a vasárnapi istentisztelet, melyet Boldogasszony szigetén tartanak. Jó alkalom

ez a seregszemlére, csoportképre. „Vasárnap messze környékről sereglettek az ájtatos hívők a szigetre, hogy misét hallgassanak. Csónakok raja hemzsegett a Duna mindkét ágán, csikorogtak az evezők, locsogott a víz . . . a sziget révei megteltek ladikkokkal, minden rendű és rangú néppel. A nemesasszonyok díszes kendőkbe burkolóztak, hogy ékes ruhájok el ne ázzék, a szegények maguk szőtte lenvászonba. A lányok hónuk alatt vitték piros ünneplő sarujukat, mezítláb mentek át a sáron, s csak az egyház ajtajában húzták fel, hogy díszesen csikorogjanak benne végig a templomon. Az úrasszonyokat kacagányos vitézek kísérték.”⁴² Vácról és Pilisből is jönnek. A fentihez hasonlóan hiteles képet kapunk a korabeli Buda utcáiról, sokadalmáról, ha a Duna hullámain átkelő, atyjához siető Margitot követjük: „Milyen nagy város ez a Buda! Asszonyok sietnek, hangos cseveteléssel, kosarat cipelnek a fejükön, gyermeket tartanak a karjukon. Hangosan, szemérmetlenül kacagnak, hangjukból kicsap a bujaság forrósága. A nyelvüket nem érti, valami különös latin ez, ilyen nincs a hártyakönyvekben. És latinnal kevert német is hangzik itt-ott, sőt egy sereg suhanc, rövid csizmában, talán beszél . . . Mindenütt házak, mindenütt emberek, mindenütt sürgés-forgás, élet, hangos beszéd, civakodás, nevetés. Kétkerékű ökröstaligák és lovasszekerek nyikorognak a hepehupás köveken, egy házból síp sikong, amott levágott borjakat visznek szekéren, lábuk, fejük lelóg, vértől csepegő orruk olyan csókolnivalóan szájalmas és gyermeki! Kutyák rohannak a szekér nyomában, s nyalják a csepegő, fekete vért. Lovasok vágatnak le a domboldalon, patáik csattognak, fegyverzetük csörög, a tíznagy homlokához emeli a kezét, amikor ellovagol a barát és az apáca mellett. Dolmánjuk piros, süvegükön toll, kengyelük mellett vérpiros árpádzászló leng a dzsida hegyén . . . Egyik beszögellésnél viháncoló leánycsapatra bukkannak, vitézek állják körül a lányokat, korbácsukkal hetykén ütögetik a csizmájukat, bajszukat pödörgetik, kardjukat csörgetik, s meg-megfogják egy visító lány duzzadó keblét.”⁴³

Sára asszony elbeszéléséből (lásd fent) a keresztény Magyarország megromlása, a pogány szokások, életvitel feléledése rajzolódik ki. A pogányságot a tatárok után a kunok testesítik meg, a közvélemény szerint alig jobbak a tatároknál, s egyértelműen ők a vétkesek az ország hanyatlásáért. A *magyar–kun ellentét nyomai* lépésről lépésre végigkísérhetők. Sára asszony ítéletei, előítéletei egyértelműek. Indulatosan beszél a kun kutyákról, hitvány pogányoknak, vérvivőknek, dögre esküvőknek nevezi őket. Csenge véleménye sem kedvezőbb, szerinte a kunok, besenyők rideg emberek, s ezt a tényt egy anekdotával illusztrálja: „Csak akkor jajgatnak, ha valaki meghal, még az arcukat is összemetélik bánatukban. De búcsúzáskor, találkozásakor alig örvendeznek, meg sem csókolják egymást. Nyomban ki is gúnyolta őket Csenge.

„– Én láták efféle találkozást – mondta mókázva. – Az egyik azt mondja: »No.« A másik is azt mondja: »No.« Azzal vége.

– Látszik, hogy nem kreszténök – sápítózott Bernálda. – Hallám még az ételeik is olyan durvák, nyersek, lóvért isznak, mint a tartárok, sületlen falják a húst.”⁴⁴

Alincsa sem mentes az elfogultságtól, ugyanis István, Margit bátyja nem őt, hanem a kun Erzsébetet veszi feleségül. A csalódott lányka kötelességének érzi, hogy figyelmesse Margitot a veszedelemre: „– Van nékik egy titkos tervényük – suttopta Alincsa bizalmasan. – Az azt mondja, hogy azki nem kun: ellenség. Mindönt el kell követniük ellene. Felvönni a kresztén hitöt, alamusziskodni, hitet tönni hűségre, egyszégre, mindönre, odaadni kincsöt, lovat, asszonyt ajándékba, öszveházasodni, egyezkődni a magye-

rival, de osztán, ha itt az üdő, ki a karddal, s üsd-vágd, égesd, tipord, rabold, pusztítsd! Ilyen tervényük vagyom.”⁴⁵ Istefán király és kun Erzsébet házassága nemcsak Alincsát hozza lázba, hanem az egész klastromot. Az apácák két táborra szakadnak. Nem egy sorornak szálla a szemében a leány „botrankoztató természete”. „Voltak akik azt állították, hogy az egyházi esküvő után még titkos pogány esküvőt is tartottak, de erről Béla és környezete sem tud, mert »kun Erzsébet« megeskette az urát keresztény és pogány esküvel, a keresztre és a kutya dögére, hogy élete árán sem árulja el a titkos esküvőt. Istefán beléegyezett, mert Erzsébet buja természete bűnös hatalommal uralkodik rajta.”⁴⁶ „Hát még azután, halljátok-é, ézös néném, amikor már a rossz véri nem hagyja nyugton, leveti köntösét az a kun Örsébet, és úgy táncol pucéran . . . Szodoma és Gomorra ez, néném!”⁴⁷ – teszi hozzá Alexandria soror, majd arról a bizonyos zöld kenőcsről beszél, amivel Erzsébet kun szokás szerint megbabonázta a királyfit. Margit anyja, a királyné sem elégedett fia választásával: „Bosszantotta, hogy szép, büszke fia, István, a békeesség kedvéért kun leányt, afféle hitvány, legeltető, vad, pásztor leányát vette nőül.”⁴⁸ Élete végén Béla király a kun hatásban véli felfedezni a szeretett fiú, István engedetlenségének a csíráját: „Új velág közeleg, mi, az atyák, immár ostobák vagyunk. Ők, a fiaink, másként kívánnak élni. Kun módra élni, kun módra harcolni, kun módra meghalni.”⁴⁹

A fentiekben élénk tárul Béla király Magyarországa, az a bűnös, egyre pogányabbá váló világ, amely magán hordozza az álombeli tengeri szörnyek megtestesíttette bűnökét, s amelyen méltó büntetésként átlovagolt a négy apokaliptikus lovas, a barbárok, a háború, a nyomor és a halál réme.

A veszprémi Szent Katerina-klastromot, a *sororok közegét* eleven szálak fűzik ehhez a profanizálódó valósághoz. Margit mestere, Olimpiádisz soror már természet, fizikumát tekintve is erősen földhöz kötött figura. Nyugodt, lassú mozgású, becsületes, széles ábrázatú, egyenes, erős, jóságos a tekintete, alakja gömbölyded. Később „nagytermetű, vaskos priorissza”. A mindennapi élet menete, gyarló emberi oldala úton-útfélen tetten érhető. A kolostor ébredése egy gazdaságéhoz hasonlítható, a hétköznapi megszokott zaja lüktet, „az udvarról szapora női hangok fecsegése csobogott, hallani lehetett a vödör csörömpölését a kút mellett, és a nagy diófa leveleinek édes susogását a hajnali szélben”⁵⁰. A mezei munkára induló, misére betérő környékbeli nép a templomajtóhoz támasztja kapáját, fejszéjét míg tart a mise, nemegyszer pedig meglehetősen alantas, durva dolgok történnék: „Egyszer az egyik paraszt atyafi moslékot vitt a disznóknak. Megcsúszott és elesett. Szoknyája szinte a nyakába csúszott, feje meg belémerült a kidőlt moslékba.”⁵¹ A miséző papnak köszönhetően furesza szag, hagymailat érződik a tömjénfüstben. Nem kevésbé eleven a konyha, mely kísérteties rokonságot mutat Margit későbbi látomásával, a pokol képével. A klastrom konyhájában: „A tűzhelyen izzott a parázs, sistergett a rostokon a hús. Hatalmas fazékban tej púposodott. Zsuzsi néni piszkos vászonruhájában, bekötött fejjel éppen a széles tűzhely mellett állt . . . Katalin soror fűgén forgatta a piruló húsdarabokat egy hosszú, kétágú villával.”⁵² Nem véletlenül hangzik el a leforrázott kezű Zsuzsi néni pogány átkozódása: „Ajajaj, Ukkon verje, Ukkon verje.” Délben egy pillanatnyi szünet, szélcsend következik: „Eliana soror, a hetes apáca, nagy tálon cipelte a gőzölgő húst a refektórium felé. Az udvar kiürült, csak a kapirgáló tyúkok maradtak ott meg az unalmában hentergő, morgó kiskutya. (Kakas nem volt az udvaron.) Zsuzsi néni egy darab köleslepényt rágicsálva kiült a konyha küszöbére, bekötött kezét a térdére

nyugtatta, s békésen belebámult a világba.”⁵³ Az ebéd utáni konyha képe ismét jellemző: „Nagy, kormos cserépfazekak, füstös lábasok, halzsírtól bűzlő serpenyők, fekete rostélyok, kásás tányérok, zsíros kanalak, tálak, áporodott tejeskancsók tömege hevert egymás hegyén-hátán a sarokban, a nagy, nehéz tölgyfaasztalon, sőt az asztal alatt is. A feldúlt tűzhely jajgatott a tisztogató kéz után. A konyha pádimentomán elaposott hagymahéj, lecsöppent zsír, elhullott hamu éktelenkedett. Olyan volt a konyha, mintha tatárok jártak volna benne.”⁵⁴ A klastrombéli sororok megszokott, mindennapi munkája a betegápolás és az alamiznaosztás. A sekrestyés soror közben a templomot tisztítja, díszíti, söprögeti, mert „a munkába menő földművesnép telehordja a kövezetet sárral, szeméttel, szalmaszállal”. Karácsony tájékán pedig éppen felfordul az apácák világa. A klastromban szinte alig emlékezett valami a kolostor eredeti rendeltetésére. „Mint valami parasztházban, úgy tisztogattak, takarítottak, csinosítottak a Szent Katerina-kolostorban minden zugot. Némely folyosón alig lehetett végigmenni a vizes sajtároktól és sikáló parasztyafiaktól. A konyha minden sarkát felfordították, kihurcolták a dézsát, vödört, polcot, asztalt, vágótőkét, katlant és konyhaeszközt. A refektórium pádimentomát két parasztyafi meg a bárgyú Ancilla sikálta, törölgette fényesre. A kerengő eresze alatt nehéz asztalokat súroltak és derékaljakat poroltak. Felfordították a betegházat is, szegény betegeket pokrócokba csavarták, fekvőhelyeik dohos szalmáját kiszórták, a házat felsúrolták.”⁵⁵ Ezek a vaskos, földhözragadt képek jobbra a Szent Katerina-kolostorra jellemzők, Boldogasszony szigete már mentes tőlük, s ez az arány megfelel Margit fejlődésének.

A *kolostorban* azonban az a másik, az a bizonyos *égi világ* (az intézmény lényege) nyomai is megmutatkoznak. Az égi világhoz közelít például a misék hangulata. A templomban gyertyák világítanak, szól a „csengettyűző szavú” kis harang, érkeznek a sororok, noviciák. „Hosszú, bő, lebegő kappáikban, lesütött szemmel, fehérítő arccal, imbolyogva, mint akiket a Szentlélek szele hajt, vonultak az apácák illő sorban. Derekuken lengett a kötélöv, hosszú ruhájuk alatt láthatatlanul kopogtak a kemény saruk. A noviciák fejét még fehér fátyol takarta, fiatalok, üdék voltak még itt is, a homályos ablakok derengő ívei alatt . . . A templomban már ködlő fényel égtek a gyertyák, s a sekrestyés soror térdet hajtott a főoltár előtt.”⁵⁶ Isten szava, „a mennyei nyelv zengése” bódítja el Margitot, a latin mondatokban talán „csupa égi szó” van, talán „így zengedeznek az Isten ülőszéke körül”. A mindennapi élet zajait Isten csendje, Isten szava ellensúlyozza, nem kevésbé Anselmus fráter beszéde, éneke: „Gyönyörűen prédikál, zengő hangja betölti az egyházat, kapitulumházat. Jólesik hallgatni édes szavait, mint a hullámok locsogását.”⁵⁷ Nemezszer a „csendes homály” nyugalmaiban a sororok, Katerina cantrixszal az élükön, a vadonatúj orgona „szívet remegtető sípszavának kíséretével mennyei seregekhez hasonlóan” énekeltek. Megfelelő aláfestése ennek a harangjáték, midőn „boldog bongással ringott a harangok szava”.

Kiemelt szerepe van az *emberi test* leírásának. Ezek a mozzanatok Krisztus megkínzott teste körül rendeződnek. A tatár pusztította ország rajzában nemhiába szerepel az alábbi két mondat: „Mostanában különösen sok volt a szegény. Egyiknek a keze, másiknak a lába hiányzott, volt közöttük vak, kitépett nyelvű, megsiketített s olyan is, akinek levágták orrát-fülét, sőt ennél is szükségesebb testrészét.”⁵⁸ Ez a kép előkészíti a feszületek Jézusát. A szent test, az égi vőlegény teste többször is megjelenik. Margit „maga elé képzelte Jézus úr megfeszített testét, átszegezett kezeit, kimeredő vállpercét, éles bordáit, felhúzott térdét és sápadt, megbocsátóan lehanyatló fejét. Mintha kinyújtotta

volna karjait az Üdvözítő felé, mintha csontos mellére fektette volna forró fejét, mintha érezte volna a kulcscsontja nyomását az arcán⁵⁹. Margit ápolja, Istefán, a beteg kislány hasonló jegyeket mutat: „Könnyű volt a sovány test, a bordák kiálltak, s Margitot Jézus urunk bordáira emlékeztették.”⁶⁰ Béla király lánya Jézus híveként testi mivoltában is illeszkedik a vállalt eszmerendszerhez: „Margit sovány vállából élesen ütött ki a vállperc karéja, bordái egytől egyig látszottak.”⁶¹ Ugyanezt tapasztalja Benedicta is, amikor Margit ostromzására készülve megpillantja a lány elnyúlt, a megváltóval rokon testét: „Az a sovány, szánandó, gyermekes háta . . . Milyen vézna, hogy kimerednek vállpercei, a kulcscsontja, a bordái, mint a kosár fonata, milyen gyenge, fehér a karja, milyen szomorúan ványadt a keble. Hogy meggörnyed a sötét, elhagyatott kamara földjén.”⁶² Másutt: Margit „gyenge tagjai mint csontváz lötyögnek a bő, nehéz köntös alatt, arccsontja is kiütöközött, egykor szelíden gömbölyded arca beesett.”⁶³ Ebbe a képzeletkörbe illeszkedik a halott nővér teteme, melynek lemosását, öltöztetését Margit végzi. A holttest látványa megrázó: „Amikor . . . körülállva a dohos ágyat, felemelték a szegény soror takaróját, már szinte csak csontvázat találtak a szalmán. Csontvázat, melyre rátapadt a sárga bőr. Az aszott koponyából megtörtén derengett a nyitott szemek üres tekintete. Keze a mellén feküdt, melyről régen elsorvadtak az emlékek.”⁶⁴

Margit első ízben szembesül a halállal fizikai valóságában, nem véletlenül keres medenéket éppen Jézusnál: „Gondolatban sorra csókolta a tövises és szegek ütötte, vérző sebeket, a száználmas megkorbácsolt tagokat és a mellkas dermett bordáit.”⁶⁵ Midőn Csenge arcul vágja Margitot egy piszkos, vizes ronggyal, a hasonlóság, az egység terengés kitéljesedik: „Megkorbácsolának, vállamra bíborpalástot terítének, fejemre töviskoronát nyomának, arcul verének és leköpdösének”⁶⁶ – örvend Margit, s ezzel végképp eggyé lesz az óhajtottal.

A fentiekből eredően hangsúlyos szerepe van némely ismétlődve előforduló emberi testrésznek, a szemnek, az arcnak, a homloknak, a kéznek, ill. karnak és a fejnek, mely részletek szintén Jézusra utalnak. Például a sötétben lopakodó, torkoskodó Bernáldából csak az arca, a szeme és a keze dereng fel. „A sápadt, rancos arc, a csontos kezek derengő fehérsége, a szempár sötét szene ismét felvillant az fekete védom redőiben.” A megjelenő figurák hangsúlyos része a *szem*. Természetesen ez is az istenséggel függ össze, hiszen „Isten mindent lát a tavasi bárányfelhőkkel ékes égből”. Ismétlődő, visszatérő motívum a szem, és a cselekvések nagy részét a látással kapcsolatos igék fejezik ki (lát, néz, bámul, tekint, pillant, a tekintetét ráfűggeszti, felnyitja a szemét, körülhordozza tekintetét, kerekre nyílik a szeme, kitágul a szeme, lesütí a szemét, felles, oldalról néz rá, szétvizslat a tekintete, nyitja el rémülten a szemét stb.). Katerina soror szemei „két izzó szénparázs”, melyek elől semmi sem maradhat rejtve, Margit „szelíd gyermekszeme” „kissé szomorú, néha elboruló, néha meg felgyulladó, nagy barna szem”, máskor meg „a kislány szeme még jobban kitágult, s elmerült a messzeségbe. Mintha a fehér falon akart volna túllátni”. A szem állása, a tekintet iránya üzenethordozó. A lesütött tekintet többnyire a jézusi alázatosság megjelenítője, de a képmutatás eszköze is lehet. A sororok lesütött szemmel vonulnak a templomba, Alincsa viszont „úgy akart viselkedni, mint akit nem fű kíváncsiság, lévén a kíváncsiszkodás bűn. Ezért lebiggyesztette az ajkát, lesütötte a szemét, s bő ruhaujjaiába dugta kezét, ahogy az öreg Katerina soror szokta”⁶⁷. A behunyott vagy ragyogó szem szereplőtől függetlenül az elragadtatás jelzője kezdve a tébolyult Mikától

Margitig. Gyakori a szenvedés, a fájdalom érzékeltetése is a sírás, ill. a könnyező szem által.

A krisztusi fehér, vértelen *homlok* több ízben megjelenik, nemegy regényalaknak a tulajdonsága. Béla király egyik legjellemzőbb vonása ez. Mert keresztény uralkodó, az égi király földi helytartója (mint ilyen Margit álmaiban és látomásaiban gyakran Jézus helyett ill. mellett áll) a harmadik rend tagja, akinek kedvenc tartózkodási helye a kolostor, s akinek viharos, megpróbáltatásokban gazdag az élete, hiszen a pogányság elleni küzdelemben két gyermekét feláldozza, s mindhármat elveszíti. A fehér homlok tehát nemcsak a vérségi köteléket jelzi apa és leánya között. Margitnak mint Jézus jegyesének természetesen fehér a homloka: „És homloka is hasonlított Bélához: magas, sima, elefántcsontszerű, finom homlok” vagy később: „sima, fehér kis homlokán, akár az apjéén, mely függőleges ráncok húzódtak.” A beteg ártatlan kisfiúnak, Istefánnak, aki Margit földi vőlegényének tartja magát, ugyancsak „szép sima, fehér homloka” van. Így bontakozik ki előttünk a gyermeki szelídségű, szűz, égi király, Jézus.

A VIII. század előtt a keresztény művészetben a Szentháromságot háromarcú, egytestű istenfiguraként ábrázolták. Jézus, „szelíd, szomorú *arca*”, akár egy többarcú figura fontos összekötő elem Kodolányi regényében. Katerinának „sápadtan, soványan” világít az arca, az apácák „fehérű arccal” vonulnak, Olimpiádisz fohászzkodásában az arc áll a központi helyen: „Tedd ézössé az én uram ölelése helyébe ciliciom ölelését, az ő arca helyébe Jézus urunk arcát.”⁶⁸ A bűnös Csengét egy arc nyugtalanítja: „Ott lengett előtte Margit nagyszemű, mosolygó arca. A sápadt, sovány, átszellemült arc. Nem tudott szabadulni tőle, hiába hunyta be vagy nyitotta ki a szemét, hiába forgatta erre-arra a fejét. Üldözte, hívta, kérte ez az arc, mosolygott ez az ajak, sugárzott ez a szem.”⁶⁹ Margit és Béla király kapcsolatában többek között ez a testrészt is közvetíti, amikor a lány újra meg újra rámosolyog apja „eltévedő arcára”. A halott Béla király nyugalmát, megterését pedig ismételtelen az arc attribútumai jelzik: „Arca visszanyerte elefántcsont színét, szeme békésen behunyva, ajka szelíden hallgat, egész alakján megbékélés, nyugalom, az örök álom szelídsége dereng.”⁷⁰

A szem, a homlok és az arc együttese a *fej*, mint Krisztust helyettesítő motívum más-más helyzetben, több ízben felbukkan. A regény első fejezetében az álmát mesélő Margit fejét a vánkosba fúrja, máskor Olimpiádisz ölébe hajtja vagy apja térdén nyugtatja, s megpihen, mint „a futó, s boldogan hajtja fejét a fényös várasban székelő Isten nyugtató ölébe”⁷¹. A lehajtott fej akár a lesütött szem az alázatosság szimbóluma, amint az a cellák fészületén megmutatkozó „lehajtott töviskoszorús fej” példájából is kiviláglik. A keresztény művészetek szimbolikája szerint Krisztus szenvedésének eszközei közt fejek és kezek utalnak a kínszokra. Szépen megerősíti ezt Kodolányi regényében a magasra emelt fej, a bűnös büszkeség hordozója: „Csengé magasra emelt fejjel, merev arccal vonult át az udvaron.”

S végül érdemes kitérni a *kéz* szerepére. A Szent Katerina-kolostor feszületeiről „mindenünnen mereven tárta szét megkínzott karjait a lehajtott fejű Jézus úr”⁷². Az a Jézus, aki Margit látomásainak, álmainak központi alakja, a kéz, amely magasba emeli a vágyakozót. Az első Margitot a fekete halál emelte a karjaiba, a második pedig „szétterjeszti karjait, mintha várná, hogy két erős, boldog kar a hóna alá nyúljon, s felemelje magasra, magasra.”⁷³ Vagy: „S amikor az ostyát felényújtotta Anselmus fráter, úgy érezte, két erős kar lenyúl érte, megemeli s viszi, viszi fel, a magasba, az egyház

boltozatáig, s ő repül boldogan és testetlenül, mint valamikor, régen, nem tudja, hol, s nem tudja, mikor.⁷⁴ A beteljesedés, Istenhez való megérkezés eszköze ez a kéz. A haldokló Margit utolsó víziójában „nevet és megint futásnak indul. A zene egyre erősödik. Könny bugyan ki a szeméből – már érzi, hogy hóna alá nyúlnak a jó, biztos, erős karok. – Emelj, magasra. . . Még! Még! – sikongja, és csiklandozva kacag.”⁷⁵ A kéznek áldásosztó, óvó, tisztító ereje is van. A megszállott Benedictából Margit kézrátétellel úzi ki az ördögöt, akár a Bibliában: „Margit lassan a karjára tette a kezét. Benedicta összerázkódott, s kimeredő szemmel egyenesen Margitra nézett. Így álltak egy-két hosszú pillanatig, s körülöttük hirtelen rémült csend támadt.”⁷⁶ A tatárok ágyasa, a féltőrült asszony Isten kezéről beszél, azután Margit kezét keresi: „Levevő rólam a kezét s elejte. Prédául vete Tartarosz fajzatainak s ördöng hatalmának . . . Tedd a te tiszta kezeckédet a fejemre, s áldj meg.”⁷⁷ Béla király és apáca lánya kapcsolatában az összetartozás, a szeretet záloga a kéz kapcsolatteremtő ereje: „Béla fáradtan ül egy farkasbőrrel takart széken, Margit pedig térdre omlik előtte, és szelíden megcsókolgatja a kezét. A király rendesen Margit fejére nyugtatja jobbját, s így nézi hosszasan a fehér, megnyúlt arcot, az álmatlanságtól karikás szemet.”⁷⁸ Margit „vékony, kissé merev, töredezett körmű, többnyire piszkos ujjai” viszont a megkínzott, az áldozathozó Krisztus körmeit idézik. Zsuzsi néni leforrázott keze, Margit halványpiros, hólyagos karja, melyen „a piros foltoknak »majdnem olyan alakjuk volt, mint Krisztus Urunk kézsebének«” a cellák keresztjein lakozó Jézushoz, az „átszerezett, dermedt karok” emberéhez kapcsolódik.

A makroképek, a szókapcsolatok mellett a regényben egy gazdag, sajátos *hasonlatréteg* is van. Azokról a hasonlatokról van szó, melyekben *állatok, illetve növények* szerepelnek, s ezek szimbolikája révén a hasonlatok rendszere megerősíti, ismételten alátámasztja a műteremtő elvet, az alantas földi és a tiszta égi szféra küzdelmét.

Vétkekkel terhelt, esendő voltát Olimpiádisz egyetlen tömör megállapításba sűríti: „gyarló asszonyi állat vagyok”. Ez a lenti, a földi világgal kapcsolatos hasonlatcsoport fókuszsa, s a regény több helyén visszhangzik, nyomatékosít. A külvilágból jött Sára asszony, a kolostor vendége szinte ugyanúgy jellemzi magát, mint Olimpiádisz: „Én csak ostoba asszonyi állat vagyok.” A Nyulak szigetén Margithoz „sok szegény asszonyállat” fordul segítséget, bűneik bocsánatát remélve. A tatárok fogságába esett magyar asszonyokat, lányokat tatár asszonyok ölik meg, azaz „asszonyállatok” hasogatják szét koponyájukat. Kun Erzsébetről pedig a kolostor közvéleménye egyöntetűen megállapítja, nem más, csak egy „pagány asszonyi állat”. A gyermek Margit életében megrázó fordulópont a biológiai érettség bekövetkezése, annak a ténynek a felismerése, hogy a többi asszonyhoz hasonlóan ő is tisztátalanná lett: „Az asszonyi állat mind átesik ezen, most már nagy lány, leveti gyermeki alakját, mint hernyó a bábót, szárnya nő, változásai lesznek a Hold járása szerint . . . Így röndöle Isten bölcsessége, hogy az asszonyi állat teste tisztátalan legyen . . . Margit valósággal összetört. Szégyen égette az arcát, majd gyengeségének reménytelen tudatában elsápadt, s tehetetlenül tördelte ujjait. Hát hiába akart olyan lenni, mint Isten szentjei, hiába királyleány . . . Olyan tisztátalan asszonyi állat, mint a többi.”⁷⁹ Vagy másutt: „– Mi a test? Tisztátalan asszonyállatok vagyunk, anyám! – kiáltott fel remegő hangon a kislány s elpirosodott.”⁸⁰

A fentiek vonzatában a leforrázott kezű Zsuzsi néne „vonított, mint a csapdába lépett állat”, s később „úgy tartotta a kezét a soror ápolása alá, mint valami megsérült állatot. Esett madarat vagy félholt macskát”. A zárdabeli kislányok „éhesek voltak, mint a

hajnalban kieresztett csirkék. Sikongtak, kacarásztak, hadonásztak a szárnyukkal”. A Margitot vigasztaló Olimpiádisz „a széles csuhában még terebélyesebben elterpeszkedve, akár valami óriási kotló” telepedett a királylány mellé. Máskor a kislányok jó szokásukhoz híven „egy-egy sarokban összebújva, mint a didergő verebek, fecsegték”. A besenyő Gyöngy büszkén táncolt Margit álmában, „apró lépésekkel forgott maga körül, mint a páva”. Mária paraszatyafi pedig „kétségbeesve forgolódott, mint tyúk a lovasember előtt”, amikor Margit a Nyulak szigetén elindult az árnyékszékét takarítani.

A világi bűnökre utaló *baromfi mellett kecske, borjú, kutyá, macska, ló, bika és disznó* képében is megtestesülhet a rossz, az emberi gyarlóság. Olimpiádisz megfogalmazásában a szertelen gyermek „játszódik, ugrabugrál, akár a kecske”. Ezzel összhangban „egy-egy kislány szökkenve lépett fel a lépcsőn, mint a kecskegida, akiből a tavaszi napsugáron kitör a visszafojthatatlan jókedv” vagy: „Istefán csak bólogatott, mint a kecske, ha sőt nyalatnak vele”. A nyűgösködő Margit Olimpiádiszhoz, a dajkához futott, „fejét egészen befúrta a soror ruhájának redőibe; s mint a szopó kisborjú, meg-megtaszigálta a soror derekát”. A kislányok mise után a konyhában „a sersistergő húsokat szaglászta körül, akár a mezőről hazafutó éhes kiskutyák”, a lustálkodó, heverésző Margit meg az orgonabokor közelében „néha kinyitja egy kissé a szemét, oly lustán, mint a napon heverő kiskutyá”. A Nyulak szigetére, az új klastromba érkezve a kislányok „zsvajogva foglalták el új ágyukat, és megszagolták a vánkost, takarót, mint a kiskutyák, s hamarosan levackoltak”, ugyanígy cselekszik némely soror is, midőn „lefekvés előtt kering, jön-megy, mint a vackoló kutya”. Csenge a templomban, mise alatt „az előtte álló zömök, fekete hajú, kunforma kislány vaskos hajfonatát babusgatta, cirógatta, mint valami kismacskát”. A klastrom konyhájában egy Jolánta nevű, ragyavert képű konyhai szolgáló is dolgozik, kinek „mindig folyt a szeme, mint valami vén macskának”. Csengének meg „visszahúzott, de mindig készen álló macskakörmei” vannak. A szilaj, engedetlen Alincsa Csenge, Virág és Gyöngy „mint a vad csikók a karámban, úgy futkostak, nyérteztek és illetlenkedtek” a világi élet után áhítózza. Nyilvános bűnbánatuk alkalmával „a novíciák gyermekes arca parázsként izzott, topogtak, mint a rettegő paripák”. A tatárok fogságába került asszony megrendülve meséli, hogyan bántak vele a pogány fajták, az ördög szolgálói: „Végigázolának rajtam, mint ronda csődörök, részöngön, röhögve, fennen lobogó tüzeiknél.” Máskor meg, Margittal vitázva a priorissa „hegyes orra felemelkedett, mint a paripáé, ha farkasillatot érez”. Olimpiádisz hasonlóan reagál, amikor híret veszi, hogy Margit esőben és piszokban az árnyékszékét tisztítja: „kiszaladt az esőbe, nehéz köntösét bokán felül emelte, s úgy ugrált át a vízen, mint valami háttasló”. Örszébet, Olimpiádisz lánya úgy figyel a körülötte történő dolgokra, „mint a ménésből most behozott ló”. Alincsa külsejének jellemző részlete az orra, hiszen életvágynak árulkodó jele, hogy „orrcimpái kitágultak, mint a jóvérű lóé”. A beteges Béla herceg termete (aki hamarosan meghal) ellenben az ideges paripáéhoz hasonló. Végezetül amikor Benedictát megszállta az ördög, a felolvasó nővér kezéből kitépte a kódexet, és „vadul nekiesett a földön heverő nagy könyvnek, tiporta, rúgta, mint a megvadult bika”. Az illemhelyet takarító Margitot Olimpiádisz végső elkéseregésében kigúnyolja, s „hangos szóval pörlekedett vele, disznóhoz hasonlított, aki szarban turkál, s ott keresi Istent”. „Itt csúszol-mászol, s túrod a piszkot, akár a disznó?” – kérdezi tőle.

A háziállatok mellett feltűnik néhány olyan élőlény is, mely a keresztény szimbolikában általában az ördög megtestesítője. Ilyen a *légy, a darázs, a farkas és a kígyó*. Amikor Kun

Erzsébet ígéretéhez híven Margitra és a sororokra bízza elsőszülött lánykáját, a nővérek „mint éhes farkasok a zsákmányra, vetették magukat a gyermekekre”. A Belzebub, a legyek istene rémlik fel, amikor a királylány a férje után áhítózó Olimpiádisz cellájába megy beszélgetni: „Véloma lebetegetésével megkísérelte néhány szemtelenül sütkérező és zümmögve szeretőző légy kikergetését. A betűző napsugár kévéjében, porszemecskék úsztak, mint aranyfüst.”⁸¹ Később: „Csak egy légy sírt keservesen valahol. Pókhálóba jutott, s egyre elhalóbb zümmögéssel jajgatta szerencsétlenségét, míg csak egészen el nem csült.”⁸² „Ördög légy képében is megkésértheti az embört” – hangzik el Olimpiádisz intése, s ennek következményeként a haláltól való félelmében Margit meglepedezik fogadalmáról: „Mint a légy, melynek keserves zümmögését itt hallgatta egyszer ebben a cellában, szűkölt benne a réműlet. Gyenge kis hang siránkozott benne: nem, nem, nem . . . nem akarom!” A tatárok ágyasa miközben balsorsát meséli olyan, mint a megszállott, s szeme „ide-oda szökdösött, mint a lepke darázs”. Alincsára apja udvarában „mint a darazsak a mézre, úgy zúdultak rá a tizenégy-tizenöt esztendő legénykék”. Csenge viszont másfajta tulajdonságáról híres, arról, hogy „nyelve mar, mint a kígyó”.

A hal ugyan köztudottan Jézus és a megkeresztelt hívek jelképe, megjelenési helyei nemegyszer mégis a fenti, égi világ elárulására céloznak. Amellett ugyanis, hogy a sororok egyik fő tápláléka a hal, a torkos Bernálda nem elégszik meg a részével, titokban még lop belőle. Amikor Margitra új lábbelit erőszakolnak, mit sem törődve a lány érveivel, a saruk úgy sorakoznak a raktárban „mint tátott szájú harcsák döglött sokasága”. Ennél is jellemzőbb azonban a megöregedett Olimpiádisz priorissa képe: „Meghízott, szalonnás, pecsenyész ábrázata hasonlatos lett a halaskofákéhoz, akik a pesti Duna-parton harsányan kínálják vergődő halaikat.”

A hasonlatok és szókapcsolatok egy másik csoportja a *krisztusi közeg jegyeit* hordozza. Elsősorban azokra gondolunk itt, amelyekben madarak szerepelnek, a *madár* ugyanis az eget és a holtak égbe szállott lelkét jelképezi. A költöző madarak pedig, melyek a megfelelő időben visszatérnek, a feltámadást és az Isten szavára hallgató híveket jelentik. Az ég felé szálló madár a keresztény művészetben a Krisztus keresztalála által megváltott lelkekre utal. Ezért van Margitnak „madárszárnyként remegő keze” s „fecseg, mint a vidám fecske”, mint ahogy elődjének, a néhai Margitnak is olyan a „vidámsága, mint a kis főske”. A Nyulak szigeti kolostor ereszén „fecskék fecsegnek”, s „a vén tölgyek sátoros koronáin madarak fütyörésztek” s a cantrix „ezúthangja magasan szállt a vele éneklők tömegéből, mint pacsirta a napfényes mezők felett”. Margit új térdeplőjén „kis angyalfejek és szőlőfürtöt csipegető madarak voltak”, Benedicta pedig „madár-Margitá”-nak becézgeti a királylányt.

A madarak mellett hasonló funkcióban fordul elő a *méh*, a *bárány* és a *kutya*, azzal a megszorítással, hogy az utóbbi mindkét szférához tartozhat. A tölgyfák alatt hímző apácákat méhek döngicsélik körül, ugyanakkor Margit „hangja halkán, vékonyan zümmögött a nagy, boltíves teremben, mint a méh”. Egyértelmű a bárány motívuma, amely mint Isten Báránya (Agnus Dei) köztudottan Krisztus, az áldozati bárány, aki elveszi a világ bűncit. Így szorult Béla és családja Trau városába a tatárok gyűrűjébe: „Mint a birkák az égő akolban szorongánk és kesergénk.” Másutt, „a tavasi bárányfelhőkkel ékes ég” alatt Margit „keze önfeledten simogatta a puha pázsitot, mintha valamely szelíd, kedves állat gyapját simogatta volna”. Midőn pedig Anselmus fráter a bűnről prédikált, „a kislányok úgy sírtak, mint a bárányok”. Olimpiádisz leánya, a naiv Erzsébet „vaskos,

bárányszelíd” leány. A kutya nemcsak hűségszimbólum, hanem azokat az isteni tulajdonságokat is jelzi, amelyeknek részük van a megváltás eltervezésében (igazságosság, béke, irgalmasság). Ezért van János fráternek kutyaorra, a testvérháború végén meg „a kopasz szerzetes vidáman forgatta a fejét, mint az öreg kutya, ha kedves gazdája hosszú távollét után hazaérkezik”. A tatárok prédájává vált asszony „nyüszítve, mint az eltiport kutya, kúszott Margit lábához”, Istefán, a kisfiú „ragyogó bogárszemét, mint valami kiskutya, rászegezte Márgitra”, aki maga is „olyan, mint egy juhászkutya . . . cafatokban fityeg róla a sár”.

A hasonlatokban, szókapcsolatokban előforduló *növények* az isteni szféra szószólói, megjelenítői. Margit „aranyverág”, „keráli tűkéből bimbózza”, „Világ világa, virágnak virága”, akinek szellemi fejlődését Anselmus így jellemzi: „nagy küzdelmek, vívódások közepette bomlik ki Isten szépséges virága”. A ciliciumot kérő Margit gyenge teste „olyan volt, mint a sötétben nőtt virág”. Nyaka, töredezett körmei akár a virágszirom. Olimpiádisz nagydarab, kissé együgyű leánya, Örszébet meg „csak mosolygott, mint a mezei virág”. A gyermekien együgyű Margaréta soror: „Kövr, párnás képe, mint a hamvas gyümölcs, szép barna szeme, mint a dió, kicsiny, vékony szája, mint a vadrózsa bogyó.” A misére vonuló kislányok „olyanok voltak, mint egy-egy lengő bokor”, a szolgáló kezét leforrázó Margit pedig vétkét bánva „még erősebben rágta most a kezét, mintha édesgyökeret rágott volna”.

A klastrom udvarában „lila orgonabokrok virágoztak, és cifra fecskefarkú lepkék meg zümmögő méhek szedegették a mézet”, s Margit „elbámulta a dús orgonafürtöket, a lepkék villódzó táncát, a szorgalmas méhek sürgés-forgását”. A Szent Katerina-kolostor udvarán diófa áll, a Nyulak szigetén tölgyfák vannak. Az utóbbi „súlyos, faragott tölgyfaajtó”, kapu formájában is előfordul, s nemcsak a klastromban, hanem a királyi lakosztályban, a budai palotában is. A dió Szent Ágoston szerint Krisztus jelképeként fogható fel. A zöld, keserű burok Krisztus földi szenvedéseire, a kemény csonthéj a kereszt fájára, a benne rejlő mag pedig Krisztus isteni, életet adó természetére utal. A tölgy keménysége révén az erő és az örök élet fája. A keresztények Krisztusnak és Máriának szentelték. A hóvirág és az ibolya, a remény és az alázatosság virágai. A lila ibolya Krisztus szenvedéseire és mennyei országra is utalhat. Mindkét növény nyílik Boldogasszony szigetén.

Az egyes szavak, a színek hálózata talán még a fentiekől is jellemzőbb vonása Kodolányi regényének. Szó sincs fekete-fehér regényvilágról, amint azt a tematika ismeretében hinni lehetne. A kép árnyaltabb, a *színszimbolika* nyomon követésével szépen kimutatható a két szembenálló értékkategória, még akkor is, ha egy-egy szín (fehér, fekete, piros, zöld) eltérő jelentésben ugyan, de mindkét világban előfordul.

A *fehér* a gyász, a halálba való átmenet színe. Ugyanakkor: „A fehér abszolút csöndként hat a lelkünkre . . . Ez a csönd nem a halál csöndje, hanem élő lehetőségekkel telített . . . Egy vajúdó örömmel teli semmi, jobban mondvá, egy minden születés, minden kezdet előtti semmi.”⁸³ Az időtlenség megfelelője is lehet. A keresztény szimbolika a tisztaságot, az ártatlanságot, a győzelmet, a tökéletességet és az isteni fényt azonosítja vele.

A fehér szín egyrészt a *fehér halál* megtestesítője. „Kívül *fehérre festett koporsók*, belül undokság és fertelem” – állítja Margit társairól és önmagáról. „És azki csak mondja, de nem cselekszik, olyan mint ama fehérre festött koporsó, melyben undokság és dohosság vagyon” – szól másutt. Az Anselmus prédikációját hallgató apácák „arcukra szorították

sovány, fehér kezeit és megrázkódó testtel zokogtak”. A tatárok ágyasa megkeresi ugyan Margitot és elmeséli hányattatását, ám bevallja, visszakívánczik a tatárok közé. Margit áldása nem tud megtisztító erő lenni, hiszen ő maga sem hisz benne, a nő meg eleven holtként, elveszett lélekként távozik: „csapzott, sáros, fehér alakja elveszett az esős félhomályban . . . Margit fehér volt”. Margit is a korai halál jegyét viseli magán, mert „a homlokkötő és fehér fátyol halotti lepelként fogta körül nem kevésbé fehér arcát”, akár öccse, Béla herceg, aki „szép, fehér arcú fiúvá serdült”. A testvérháború idején Margit ereje, kitartása fogytán van, s „napról napra fehérebb”.

Ugyanakkor a *megtisztulás, az újjászületés, a feltámadás* színe is a fehér. Ez a fehér a ragyogásig fokozódhat. A középpontban a feszültség és Jézus fehér teste áll. Ehhez kapcsolódik egy jól kitapintható vonulat. Az ébredő Margit homloka, karja fehér, a sororok „fehérlő arccal” imbolyognak, a cellák és a kapitulumház falai fehérek, a novíciák fejét fehér fátyol takarja, az apácáknak fehér homlokkötője, fehéren lengedező kappája, véroma van. A Nyulak szigetén „frissen fehérlő épületek” fogadják az érkezőket. Vízkereszt napján „leesett a hó, megfehéřült a fekete, sáros, ködös világ”, majd később „lassan-lassan előringott a Gyermekek, aki karácsonykor született. Kis fehér ingében, mosolyogva tekintett rá, szeme szelíd és vidám volt, kis kezei fehérek”. Boldogasszony szigetén „a Szent Szűz faragott, fehér kőszobra” őrködik. Margit fehér teste gyakran kerül az elragadtatás állapotába, s egyik alkalommal társnője ijedten látja, hogy Margit feje fölött „fehér égi fény villog”. Jézus közelében Margit „arca túlvilágian átszellemült és fehér volt, mint valami jelenésé”. A cseh király elé készülő királynő pedig égi jegyesére gondolva megmutatja magát, fehérbe öltözik: „A sok fehér redő közül fehéren ragyogott ki sápadt, finom arca, de annál sötétebben szokatlanul nagy, égő, barna szeme. Fehér volt kicsiny, vékony keze is . . . Fehér alakjuk könnyedén suhan a homályos folyosón, s megvillant a besütő napfény sugárvéveiben. Margit karcsú, hajlékony, lengedező alakja tetőtől talpig hófehér volt.”⁸⁴ A találkozás után Margit a templomba siet: „Ott állt a nyári alkonyat hűvös félhomályában a hófehér alak, mintha márványból faragták volna, lázasan ragyogó szemét a feszületre szegezte, viaszfehér ujjait szorosan összefonta, arcán földöntúli elragadtatás és boldogság fénylett.”⁸⁵ Béla és István háborúja megviseli a királynőből lett apácát, amikor azonban elű a békétlenség, életkedve visszatér, hite megerősödik, s az út amelyre sokáig képtelen visszatérni, ismét átjárhatóvá válik, újra láthatja a „fehér szárnyú, szikrázó angyalok légióját”. Ahogy távolodik Margit a földi világtól, úgy fokozódik fehérsége, „mint fehér árnyék” suhan a folyosókon. Mikor már révületben él, s az égi szféra közelében telnek napjai: „vakító fényben járt, égi zenét hallott, hófehér seregeket látott”. A haldokló Margit látomásában „ragyogó köntösű, hófehér lelkek” díszenek, a halott király tetemét pedig „holdfényhez hasonló ezüstsugárzás” lengi be.

A fekete a gyász, a halál, a világmegvetés és az alázat szimbólumaként szerepel a középkorban. A fehérrel azonos értékűnek tekinthető ellentétes szín. „A fekete gyász azonban fájdalmasabb. A fehér gyászban van valami messianisztikus. Jelzi, hogy a kijelzés csak ideiglenes, hogy az ürességet be kell tölteni . . . a fekete gyász reménytelen.”⁸⁶ De a magot befogadó termőföld is fekete. Mint ilyen a kezdet színe is lehet. Minden vallásban a teremtést megelőző fázis. Így a Bibliában is. A fekete színnek ez a kettős vonulata regényünk esetében is érvényesül.

Béla király lányának fekete bársonytakarója van, fekete a kolostori öltözék (fekete véloom). A klastrom folyosói sötétek, homályban derengenek, a templomban „ködlő fénnel” égnek a gyertyák. Az öregasszonynak, aki elsőként fordul segítségért a csodatevőnek tartott Margithoz, „nagy, sötét” szeme van. A regény harmadik részében Margitot felavatják, „megfeketézik”, ekkor válik teljes egészében Jézus elkötelezettjévé. Béla király, a harmadik rend leendő tagja fekete dolmányt visel, hat fekete ló vontatja fedeles szekereit, paripája is fekete csödör. Margit eszményképe Szent Ferenc, hozzá hasonlóan „szerettem lönne elvonulni sötét erdők mélyébe, meghúzódni remöte módjára egy barlangban, falevélbe öltözni, bogyót és erdei szedröt enni, madarakkal, fákkal társalkodni, vadakkal ösmerkedni”⁸⁷ – vallja be apjának. Margit menedéke a „sötét egyház”, s éveken át „a magányos éjszaka sötétjében” él. A fenti esetekben a fekete a kezdet, a mennyei világba való átlényegülés folyamatának a színe. Ez az útja annak, hogy isten szépséges virága megvívja a maga küzdelmeit, mielőtt kibomlana.

A legtöbb esetben azonban a fekete a sötét erő, a gonosz színe. Kezdődik ez Kormossal, a kolostor fekete kiskutyájával, a kislányok kedvelt játszótársával. A keresztény szimbolikában a fekete kutya a hitetlenséget jelképezi, a fekete kecske pedig, amely később jelenik meg a regényben, az ördögre utal. A pogánykodó kun kislányok haja fekete, a besenyő Gyöngy meg egyenesen hollófekete. Kun Erzsébet „csibehúsú, fekete hajú, fekete szemű” asszonyka, leánya a kis Erzsébet „kissé kunszemet, fekete gyermek”. A bűn árnyát is jelzi a fekete vagy a sötétség. Benedicta Ákos úrra emlékezve éjszakánként „a kétségbeesés fekete örvényében bukdácsolt”. A kis Istefánra féltékenykedve „szeme sötéten ragyogott” s „irigység sötétlett” az arcán. A tatárok ágyasának „karikás szeme” van, „arca sötét és komor”. Margit „elsötétült arccal futott a királynéhoz” segítségért, amikor tudomást szerzett Ottokár házassági tervéről. Később, midőn István herceg Béla ellen támad, a királylány szögekkel kivert saruban jár, s „kapcájában vastagon feketélt az alvadat vér”. A bűn árnyékában a klastrombeli feszületből „csak egy sötét folt meredezett”, másutt meg „feketén meredezett”, s Jézus teste olyan, mint „a valóságos, igazi hulla”. Jellemző Margit bűnbeesése, amikor a kettős erkölcs hatására meghasonlott királylány megbocsátás helyett „lassan, lassan sötét dühbe ringatta magát”. S ekkor a pokol fekete képe nyitja fel Margit szemét, „feneketlen, fekete barlangot” lát, „koromsötét üregekből fekete, lopátájú, kecskelábú ördögök” futnak elő, füst örvénylik. S amikor Margit a konyha kormos edényeit tisztítja, a világ, a természet elsötétül, hiszen mindezt dachból, az undorral küszködve cselekszi, nem őszintén és tiszta szívből: „Állhatatos, konok őszi eső hullott, a hegyekről köd gomolygott, az ég sötét volt és vigasztalan. A fák szomorúan hullatták elfonnyadt leveleiket, a kedves orgonabokrok megfeketedtek.”⁸⁸ Boldogasszony szigetén az ördög által megfésértett Margit szeme alatt „sötét karikák támadtak”. Álmában fekete szárnyak, „nagy, fekete, messze kiterjesztett szárnyak” képében kísérti meg az ördög. Reggel „egy nagy, sötét, vastag éjszakai pillangót”, pávaszemes pillangót talál cellájában, melynek még a vére is fekete. A következő kísértés: a klastrom fekete macskája megkölykedzik. Kölykei közül „az egyik egészen fekete, mint az ördög”. Később Margit ismét nehéz álmot lát, melyben „hatalmas, fekete macska lépett be a cellája ajtaján”.

Kibontakozik a fekete világ képe. Karácsonykor „csak a hó nem akart lehullni a fekete világra”. Az élet „sötét gyilkos mocsár”, ill. „nyomasztó, sötét, ködös álom”. Margit álma indukálja a fenti végkövetkeztetést: „S amint feltekinték, látám a nagy messzi várat nagy

tündöklésben, környülfogván verágos, erdős ormokkal, s az ég kék vala, és mégis mintha az egész világ környös-körül fekete lőtt volna.⁸⁹

Központi motívum a „fekete halál”. A fekete, bűnös világ fekete halált érdemel. Az első Margita halála Margit látomásában erősen elsötétített kép: „Fekete lepelben, fekete képű, fekete kezű alak. Nem lehet tudni, ember-e vagy asszony. Ott ül az ágy fejénél, senki sem látja. Csontos karjaiban ölelve tartja Margitot. A kis beteg arca is fekete, keze is fekete. A szeme is az, az ajka is. Liheg, de nem tud szólni . . . Így vitte el Margitot a fekete halál.”⁹⁰ A halálról szóló felolvasásokat hallgatva az idősebb sorok és Margit arca elsötétül. „A te testődön tetszik setét ösztövérség” – hangzik el, s Margitban ismét felidéződik ismeretlen nénje, akit a fekete halál ragadott el: „Tisztán s elevenen látta azt a *másik* Margitát, amint egyre sűrűbbre, majd feketébbre válik szép, fehér, szenvedő, könnyörgő arca. Feketék a kezei is. Aztán a fekete alak lehajol, s magához öleli a haldoklót. S most ott fekszik feketén a fekete koporsóban, vörös és fehér virágok között, homlokán koszorúval és keskeny, halotti aranykoronával.”⁹¹ Nem véletlenül jelenik meg a fekete szín a tatárok ábrázolásakor: „Szubbotáj arca fekete, mint a cserzett, megvéhnedt bőr.” Sára asszony meg a „fekete pofájú, fekete májú” kun Alprát emlegeti. Az apokaliptikus egyik lovasa rémlik fel az ő képükben.

A piros színnek a legmélyebb a kapcsolata az étellel. Kettős vonulata van a hozzá kötődő szimbolikának. Egyrészt az élet, a szerelem, a szív, az egészség, a mennyei ragyogás, a szeretet, Krisztus vérenek, vértanúságának a megjelenítője, másrészt a láng, a vér, a harc, a hatalom, s nem utolsósorban a vak szenvedély, a pokoli erő, a pokoli tűz jelképe. Mefisztofelész, a pokol ura, vörös köpönyeget hord. A piros szín ennek megfelelően többretegű jelzettel szövi át a regényt.

A földi szférához az egészség, az életerő, a hatalom, a szerelem s nem utolsósorban a bűn, a pokoli erő színeként kapcsolódik. A néhai Margit „kedves, szép kislány vala, piros, mint a vér, fejr, mint a hó”. Az élet piros vér, melyet a halál megdermeszt. A piros, kipirult arc az erő, az élet hirdetője. Piros arca volt Olimpiádisz Tamás nevű férjének, Margit arca is kipirul örömeiben, izgalmában vagy a munkától, Olimpiádisznak „pirosposztság, gömbölyded arca” van, de Kun Erzsébet képe is „pirosbarna”. Örsébet, Olimpiádisz lánya még jobban illik a sorba, arca „kerek, pirosposztság”, szája „finom, piros, kicsiny gyümölcs”. Judit „vaskos, piros ajkai” viszont az életerő mellett már az érzékiség birodalmát, a bűn hatalmát idézik meg. Az Árpád-nemzettség színe a vörös, vérpiros Árpád-zászlókkal vonul be Béla a klostromba, vitézei piros dolmányosak, a királynő sötétvörös ruhát visel, István királyfi „bíborpiros dolmányban”, piros csizmában parádézik. A nyugatiak a „vér emberét” látják Bélában. Az álombeli Virág piros arccal nyargal, Gyöngy meg piros ruhában táncol a menyegzőn. A tenger szörnye Margit víziójában piros sziklákon henteregnek, s ez már az ördögi kör pirosítása. Jellemző a piros arc, mint az elkövetett bűn, ill. a bűnös gondolat kifejezője. Margitot „pirosság” önti el a nyakáig, mikor a testi szerelemre gondol. Máskor a „düh pirossága” remeg az arcán. Olimpiádisz arcát gyakran színezi „a harag pirossága”, főleg, ha a piszkos Margitot látja. A szentként tisztelt királylányhoz fordulók közt van egy fiatal polgárosszony, aki „vérpírosan beszélt valamit borról, sífosokról, táncról, megszagattott ruhákról”. Ugyanígy a cseh királlyal való házasságának már az elgondolása is vérpirossá teszi Margit arcát. A lány vérpiros akkor is, mikor először fedezi fel magán a női érettség jeleit. A középpontban mindenképpen a vízió pokolképe áll, itt ugyanis „minden teremben vérvörös fény” lángol,

hatalmas máglyák égnek, a tüzes rostélyokon emberek perzselődnek, „úgy pirultak és tekeredtek, mint a konyhán a halak”. Béla király vállán „vörös palást” izzik, homlokán „sisteregve vöröslő” korona, a királyné nyakán pedig „rubint helyett öklönyi eleven szén” villog.

A piros, ill. vörös szín másfajta is lehet. A szeretet, a jézusi vér és önfeláldozás színéként eleveníti meg a regény egy másik rétegét. A kolostorba vonuló királylány kezére csillogó, piros szárnyú lepke száll, amely „ragyogott, villogott, mint a pipacs”. A Szent Katerina-klostromban, Margit cellájának az ablakán „vöröslő fénnel” hullik be a napfény, de ott van ez a szín a „piros és kék” máriaablakon is. Míg a föld vonatkörét a piros arc, addig az égiekhez való tartozást a vörös szem jellemzi. Így ritka kivétellel mindegyik apáca szemhéja veres, tekintsük akár Katerina „megvörösödött héjú” szemét, Olimpiádiszét, a felolvasó sororét, Margitét vagy a „vörösre sírt szemű” apácákét, akik a haldokló Margitot ápolják. De vörös színben játszik Zsuzsi néne leforrázott keze, s avval párhuzamosan az égi jel, Margit „tűzpiros” kezecskéje. Az égen „pirosan meg hóféhéren” szállnak a felhők. Nem mellékes mozzanat az sem, hogy Margit térdeplőjén éppen piros bársonyvánkos van. A Nyulak szigeti klostromba is „piros, nyári alkonyaton” érkeznek meg a sororok, s „a sziget vörös, rőt tölgylevelei” alatt sétálnak. Istefán, a beteg kisfiú azt tervezi, hogyha majd felnő, aranyos fegyverrel és piros paripával visszaveszi Batu kántól Béla király piros sátorát, elveszi Margitot feleségül „és lakozunk atyád piros sátorában, s élünk boldogan”. Margit a templomban „szemét az öröklámpa libegő, piros fényétől megvilágított hatalmas feszületre” függesztette a „sötétvörös kőkokácakon” állva. A feketéllő feszületek tövében meg „mint eleven vércsepp” ragyog a kis piros örökmécs. Béla herceg hirtelen halálát szintén ez a szín jelzi. A halálhírt hozó János fráter „kopasz feje vörös”, a lenyugvó nap „fénye egyre szomorúbb, egyre rőtebb. S végül nagy tűzgolyóvá dagadva, szinte hull, sokáig maga mögött hagyva még emlékeztetődül a piros felhőket”. Margit fehér hátán kék meg vörös csikok húzódnak, akár Csenge hímezésében a kék és piros fonalak. Másutt meg: „csupa seb volt a fehér bőr, kék és vörös folt a kiugró csontok bütýke”. Az atya, a fiú és a szentlélek színei ezek. A megviselt Margit „piros meg zöld karikákat” lát maga előtt, a testvérháború idején pedig kék-zöld kígyók tarkállanak a felsőkarján.

A *zöld* Kodolányi regényében is a tavasz, a feltámadás szimbóluma és a halhatatlanság reménye. Margit vízióiban, álmaiban visszatérő elem az „erdőkkel koronázott” hegy, s környezetében is látni „tavaszi pompában zöldellő” ormokat vagy „a hegyek kövér erdőkkel borított” gerincét. Béla herceg halála előtt Margitot a tölgyek „aranyzöld” levelei s a „zöldes fényű” ég ragyogja be.

A zöld szín sötét árnyalata lehet földközeli, pokoli, démoni. Sára asszonynak „nehéz, sötétzöld” ruhája van, a testi szerelem dolgairól beszélgető kislányok pedig egy csodálatos zöld kenőcsről suttognak, melyet kun vénasszonyok kevernek, s aki bekeni magát vele, azt elragadják az ördögök, de utána olyan, mintha összetörték volna. Az ördög kenőcse ez.

A *kék* a tisztaság, az igazság, a hűség értékkategóriáit testesíti meg. A fehérhez hasonlóan az e világból való kilépés színe, a felszabadult léleknek az Isten, a fény, az arany felé való szárnyalása. A középkor festészetében az Istenanya gyakran kék köpenyben jelenik meg. A fekete, a fehér, a piros és a zöld köreitől eltérően a kék csak az egyik oldal erővonalaihoz kapcsolható. Akár a szürke és a barna, a kék szín is a mennyei, égi világ sajátja.

Ezért van az, hogy Margit látomásaiban az ég „mélykék” tengerként nylik meg, a magas hegyek orma kék színben játszik, a magányos vércse pedig „kék levegőben” repül.

A Szűz Máriának kék selyemkötője van, de „égszínkék-öves” asszonyként is láthatjuk vagy szelíd mosolyú anyaként, akinek a „ruhája égszínkék”. A kolostorból távozó királyi pár alakja a „kék hegyekről alászálló” ködbe tűnik, ám midőn engedetlen lányuknak megbocsátanak, s ismét meglátogatják, „halványkék köd” úszik a város fölött. A klostrom lakói között több kék szemű akad, pl. a priorissa, Margit csodálója, a virágszemű Anna, Ágnes soror, Umberto fráter vagy Margaréta, a makonyi herceg szőke leánya. De „kék tekintete” és „búzavirág szín selyemdolmányja” van Ottokár, cseh királynak, a földi vőlegényjelöltnek is. Margit, a Jézushoz hű, a legzordabb időben is „kékre fagyott kézzel!” tisztogatja a halat, csikorgó téli hidegben halat meg ruhát mos, s „keze kékre fagy”. Béla király kék üvegkupából iszik, s amikor Béla herceg halálát követően Margit Jézus országáról beszél neki a leszálló alkonyatban a nagy, ólomkeretes, máriaüveges ablak „kék homályba” borul.

A *szürke* a holtak feltámadására, az újjászületésre emlékeztet. A középkori festők Krisztust szürke lepelben ábrázolták. Kodolányi regényében Margit elnyúlt fekete kappája szürkévé fakul. István és Béla viszálykodása idején Margit egyre vadabban bünteti testét, élete összeomlik, állapota megromlik, s „szürke árnyékhoz” hasonlatosan jár, arcát „szürkébe hajló sápadtság” lepi el. Az apját vigasztaló Margit „szürke kappája kőszoborhoz hasonlít”, olyan, mintha a Boldogasszony szigetén álló hatalmas kőkereszt Jézusnak a mása lenne. Mikor Béla király számot vet életével, s elhatározza, a kolostorba költözik lányához, „a hajnal szürkén dereng”. Élete utolsó stádiumában, amikor már csak vékony szálak, gyorsan múló pillanatok kötik Margitot a földi léthez, egyre gyakrabban találják ájultan, „szürkésfehér arccal” a templom kövezetén, végül „hamuszürkére” válik az ajka, felbukik és ágyban fekvő, agonizáló beteg lesz.

Az alázat és szegénység színe a *barna*. Maga a szín és dióbarna árnyalata gyakori kifejezője a kéekkel és szürkével jelzett fenti világnak. Margit haja dióbarna, szemei barnák. A királyi család férfitagjai is hasonló vonásokat mutatnak. Béla hercegnek „dús, világosbarna” haja van, Istvánnak hosszú barna haja, az öreg királynak meg, akin Margit a dióolaj illatát érzi, dióbarna a tekintete. Benedictának „nehéz, barna haja van”, Anselmus fráter „erős pofacsontjain sötétbarna bőr feszül, s a szeme dióbarna”. Ágnes soror szeme alatt kis barna lencse díszlik, Cecília szeme „meleg, barna”. Olimpiádisz „kerek, barna” arccal hallgatja Margitot, s a beteg kisfiú, Istefán „göndör, világosbarna” hajú. Vencelin comes, Ottokár embere „idős, nagy szakállú, dióbarna ember”, Marcellus fráternek meg „barna aszkétaarca” a legfeltűnőbb. Margit elgondolása szerint a gyermek Jézusnak „göndör olajbarna haja” van. A templom falán Jézus „barna szakálla a mellére borul, szelíd tekintete kivilágít a hosszú haj barna keretéből”. A Szent Katerina-kolostor celláiban „hosszú, nehéz, barna asztalok”, barna feszületek vannak. A kamra ajtaja, ahol Margit titokban korbácsolatja magát, „barnán súlyosodó tölgyajtó”.

A *sárga* kettős szín. A fent vonatának egyaránt engedelmeskedik. Gyakran az arany helyett áll, s mint ilyen a Nap, az isteni fény, az örökkévalóság színe. Fény, élet, fiatalság, erő, isteni örökkévalóság, ez mind aranysárga, mely az istenek színe. A földi királyé is lehet, aki isteni eredetű. A sárga az örökkévalóság színe, az arany az örök életé. Negatív értelemben az irigység, az árulás szimbóluma. Kodolányinál a hatalom, a bűn, a halál és az ördög jeladásának az eszköze is.

A hatalom színominája a bütykös orrú, sárga csizma. Ilyent visel Béla király (még halottas ágyán is), fia István, Ottokár, a cseh király, sőt a veszprémi püspök is. Az „irigység

sárga fenevadja” a tengerbeli szörnyek egyike a kis királylány álmában. Amikor Margit haragra lobbán, szemében „sárga fények” kígyóznak, ugyanaz az „aransárga fény”, ami Béla királyéban, midőn az indulat magával ragadja. Halála előtt a király arcszíne „sárgás”. A beteg Aloisia soror „dinnyesárga”, a halott Erzsébetnek meg „sárga, halálfejszerű” arca van. Mikor Margit Erzsébetet öltöztetni kezdi, kiemelkedik a háttérből a feszület, s a kiterjesztett karral függő Jézus, aki ugyanolyan „sárga, aszott, elkízzott” testű, mint a halott nővér. Másutt „a Megfeszített sárga, megtört, véres” teteme kerül az előtérbe. Az ördögtől megkísértett Margit „arca sárgás, ajka fakó”. Tartarosz fajzata a tatár Sejbán „sárga és vékony”. Az álombeli fekete macska, az ördög „sárga szeme” meg tüzesen villog.

Az égi szféra vonzatában tündöklük fel az aransárga. A klostrom súlyos falai „sárga fényben” melegsenek, a Nyulak szigetén pedig „a Nap aransárga fényvel” önti el a világot. Amikor Margitnak megbocsátanak szülei, és ismét meglátogatják, helyreáll a harmónia, s „a lehangyoló Nap aransárga sugarai tüzeket gyújtanak” a környék épületein. A kolostorba tért, megfáradt Béla király „elmereng a fakoronák csillogó levelein, a napfény aransárga pásztáin”.

Az *arany* a fentiek értelmében az utolsó stáció az égi világhoz való közeledésben, sőt maga az égi világ. De van egy másik, ellentétes irányú vonzata is, ez pedig éppen a földi királyhoz, a földi hatalomhoz tapadó ragyogás.

Margitnak, a király lányának aranytányérja, arany pohara és arany ereklyetartója van. A budai palotának aranyozottak a falai. A királyi család férfitagjai aranyos övet és kardot viselnek. Másrészt adott Margit, az „aranyverág”, akinek a celláját az ördögi kísértést követő hajnalon „a kora őszi reggel aranyos, mézes fénye” ragyogja be. Boldogasszony szigetén a „tölgyek alatt aranylő alkonyat” jelzi Béla herceg váratlanul bekövetkező halálát. A regény egészét beragyogja Margit istenképzete, a hatalmas úr a fényes várban, aki „ott ül magas aranszékön, aranykoronával a fején, aranybottal a kezében” s „akiből a fényesség árad a mend az egész velágra”. Óhozza, feléje fut a haldokló Margit: „Milyen kék a tenger, s milyen vörösek a sziklák! Milyen zöldek az erdők, milyen sárrarany fényvel tűz a Nap! Be kell hunyia a szemét, mert vakít . . . Fenn a hegyen ragyog a váras . . . Villognak a falai, szikráznak az ablakai.”⁹² Margit célbaérését is az arany jelzi: „Legottan ez szentségös színnek orcája csudálatos fényösséggel megfényösödék, és vala szemének alatta oly igen szép velágosság, mintha megaranyozták volna az ő orcáját a szeme alatt.”⁹³

Összegzésül levonható a következtetés, az ún. Krúdy-effektus nem csupán Krúdy regényvilágában működik, hanem mint műalkotó elv Kodolányi *Boldog Margit* című regényében is érvényesül. Valószínűleg Kodolányi többi regényeire is alkalmazható, s más szerzők, művek esetében is beválik, tehát általános érvényű szövegszervező eszköz, ennek egyértelmű igazolása azonban további elemzéseket tesz szükségessé.

FORRÁSMUNKÁK

1. Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964
2. Bori Imre: A Krúdy-effektusok. *Tanulmányok, 1977–1978*. 43–48. p.
3. Balázs János: *A szöveg*. Gondolat, Budapest, 1985
4. *Keresztény művészetek lexikona*. Corvina, Budapest, 1986

JEGYZETEK

- 1 Bori Imre: A Krúdy-effektusok. *Tanulmányok, 1977–1978.* 43–48. p.
- 2 Uo., 48. p.
- 3 Uo., 44. p.
- 4 Kodolányi János: *Boldog Margit.* Magvető, Budapest, 1964, 10. p.
- 5 Uo., 11. p.
- 6 Uo., 30. p.
- 7 Uo., 35. p.
- 8 Uo., 101. p.
- 9 Uo., 111. p.
- 10 Uo., 141. p.
- 11 Uo., 273. p.
- 12 Uo., 62. p.
- 13 Uo., 165. p.
- 14 Uo., 215–216. p.
- 15 Uo., 316. p.
- 16 Uo., 376. p.
- 17 Uo., 85. p.
- 18 U., 370. p.
- 19 Uo., 183. p.
- 20 Uo., 371. p.
- 21 Uo., 391. p.
- 22 Uo., 436. p.
- 23 Uo., 17. p.
- 24 Uo., 408. p.
- 25 Uo., 425. p.
- 26 Uo., 33. p.
- 27 Uo., 50. p.
- 28 Uo., 132. p.
- 29 Uo., 131. p.
- 30 Uo., 51. p.
- 31 Uo., 52. p.
- 32 Uo., 201. p.
- 33 Uo., 76. p.
- 34 Uo., 93. p.
- 35 Uo., 94. p.
- 36 Uo., 131. p.
- 37 Uo., 163. p.
- 38 Uo., 195. p.
- 39 Uo., 220. p.
- 40 Uo., 226. p.
- 41 Uo., 239. p.
- 42 Uo., 241. p.
- 43 Uo., 418. p.
- 44 Uo., 150. p.
- 45 Uo., 173. p.
- 46 Uo., 289. p.

-
- 47 Uo., 289. p.
48 Uo., 346. p.
49 Uo., 399. p.
50 Uo., 10. p.
51 Uo., 14. p.
52 Uo., 17. p.
53 Uo., 22. p.
54 Uo., 105. p.
55 Uo., 136. p.
56 Uo., 13. p.
57 Uo., 186. p.
58 Uo., 26. p.
59 Uo., 226. p.
60 Uo., 251. p.
61 Uo., 304. p.
62 Uo., 308. p.
63 Uo., 363. p.
64 Uo., 365. p.
65 Uo., 376. p.
66 Uo., 358. p.
67 Uo., 66. p.
68 Uo., 55. p.
69 Uo., 359. p.
70 Uo., 433. p.
71 Uo., 12. p.
72 Uo., 30. p.
73 Uo., 16. p.
74 Uo., 192. p.
75 Uo., 447. p.
76 Uo., 155. p.
77 Uo., 277. p.
78 Uo., 362. p.
79 Uo., 227–228. p.
80 Uo., 232. p.
81 Uo., 40. p.
82 Uo., 54. p.
83 Rječnik simbola
84 Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964, 313–314. p.
85 Uo. 317. p.
86 Rječnik simbola
87 Kodolányi János: *Boldog Margit*. Magvető, Budapest, 1964, 398. p.
88 Uo., 104. p.
89 Uo., 10. p.
90 Uo., 33. p.
91 Uo., 83. p.
92 Uo., 446. p.
93 Uo., 447. p.

IN MEMORIAM

BÚCSÚ HADROVICS LÁSZLÓTÓL

Életének betöltetlen 87. évében ez év május 13-án Budapesten elhunyt Hadrovics László akadémikus, egyetemi tanár, a filológiai tudományoknak századunkban egyik legkiválóbb európai művelője, számos ország akadémiájának megbecsült tagja, többek között a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémiáé is. Személyében Hadrovics Lászlótól e sorok jegyzője egykori tanárától búcsúzik, az utolsótól az előtte haladók közül. Annak a nagy, modern szemléletű filológus nemzedék tagjainak egyikétől, akik a harmincas években kezdték a pályájukat, hogy fejlődésük zenitjére jutva megteremtsék a korszerű magyar filológia nagy eredményeit. Csak néhányuk nevét említjük ezúttal: hungarológusokét, romanistákét, szlavistákét, germanistákét, akiknek életműve a tudománytörténet ún. pozitívista és szellemtörténeti korszakának a határán bontakozott ki, s akiknek eredményeire a szovjet „állami” irodalomtudomány alkonya után egyre többször s mind nyomósabb okkal hivatkozunk: Thiennemann Tivadar, Kardos Tibor, Sziklay László, Gál István, Gáldi László s mások. Ennek a filológiai iskolának jellemző vonásait maga Hadrovics László mutatta be egy 1970-ben keltezett tanulmányában, amelyben arra világított rá, hogy a magyar irodalmi, nyelvészeti s művelődéstörténeti kutatások tudós művelői egészen a 30-as évekig, az ő fellépésükig, főként a nyugati nagy nemzetek kultúráját, tanulmányozták, azokhoz vezetvén vissza nemzeti műveltségünk gyökereit, szinte teljesen figyelmen kívül hagyták a magyarral együtt élő vagy a vele szorosan érintkező kis népeket, amelyek azonban világképük, érzelmi életük, képzeletműködésük, szemléleti sajátosságai tekintetében, épp e mindennapos kapcsolatok folytán, sok hasonlóságot mutatnak: „Az új ebben a szemléletben az volt, amit tulajdonképpen ma kezdünk tudományosan meg-alapozni, hogy ti. a magyarságot politikai és kulturális fejlődésének egész

menete a körülötte vagy vele államközösségben élő népekkel rokonítja. [. . .] A magyar irodalom igazi képe ebbe a rokonságba ágyazva mutatkozik meg, ebben érvényesül igazán hazai funkciója, s ebben a közösségben domborodnak ki európai értékei.” Mindjárt itt tegyük hozzá a szavakhoz Hadrovics sok más írásában kifejtett gondolatát is, hogy ezek az értékek csak a magyarral érintkező népekkel való gondosan kiegyenlített szintű kölcsönösség jegyében juthatnak kifejezésre, kirekesztve ebből az összefüggésrendszerből az etnikai, nyelvi, kulturális felsőbbbségnek s minden másfajta fölénynek leghalványabb gondolatát is.

Már ebből is nyilvánvaló, hogy az említett személyi kapcsolatoktól és mozzanatoktól, valamint a tudomány egy kicsit mindig elvont szempontjától eltekintve is többszörös okunk van idézni emlékét. Tehát nem csupán azért, mert a mi tágabb értelemben vett szellemi régióink – közelebről megnevezve Alsólendva – szülötte, s mert a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémián kívül az egykori Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémiának is rendes tagja volt, de még csak kutatásai tárgyának földrajzi behatároltsága folytán sem, hisz az azokból leszűrt tapasztalatok, a föltárt eredmények folytonosan arra ösztökélték, hogy szüntelenül tágtássa, finomítsa, filológiaiilag mind szabatosabban és gondosabban fogalmazza újra meglelt igazságait. Hogy azonban ezek a rá annyira jellemző gondolkodásbeli és szemléleti karaktervonások mindenki számára érzékelhetővé legyenek, összefüggésbe kell hoznunk őket a konkrét, az élet tényeivel bemutatott, valóságos emberrel. E sorok jegyzőjének volt része abban a szerencsében, hogy 1984-ben a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia közgyűlése elé terjessze Hadrovics László megválasztását indítványozó javaslatát, amelyben többek között a következőket olvashatjuk:

„Hadrovics László Alsólendván született 1910. június 27-én. Kőszegen és Keszthelyen járt iskolába, az Eötvös Kollégium tagjaként pedig latin és magyar nyelvet, valamint szlavisztikát és germanisztikát hallgatott a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. Tudományos munkával már egyetemi hallgatóként kezdett foglalkozni. Tanulmányainak befejeztével az Egyetemi Könyvtárban dolgozott. 1941-től a Pázmány Péter Tudományegyetem tanára, 1942-től 1952-ig pedig mint az MTA Történelmi Intézetének kutatója a magyar–délszláv kapcsolatokat tanulmányozza. 1954-től a Bölcsészkar szlavisztikai tanszékének a professzora. 1965-től az Akadémia *Studia Slavica* című folyóiratát szerkesztette. Az MTA-nak 1948 óta levelező, 1970-től pedig rendes tagja volt. A Jugoszláv Tudományos és Művészeti Akadémia 1974-ben választotta tagjává. – Nagy érdemeket szerzett a magyar–szerbhorvát és szerbhorvát–magyar közép- és nagyszótárak készítésében,

különösen pedig a Hungarológiai Intézet 120 000 címszót tartalmazó Enciklopédikus Szótárának a létrehozásában, amelynek három kötete 1968 és 1975 között látott napvilágot. – Irodalomtörténeti tevékenységének legjelentősebb eredményeként a szerb, a horvát és a szlovén középkor, humanizmus, reneszánsz és barokk korszak irodalmi emlékeinek feltárását, az európai irodalmakhoz való kapcsolatainak mibenlétét vizsgáló monográfiáit tartjuk számon. A magyar szaktudomány és műveltségtörténet szempontjából úttörő jelentőségű az a gondolat, amit a *Magyar és déli szláv szellemi kapcsolatok* című 1944-ben(!) írt munkájában fejtett ki: ». . . arról is tudomást kell vennünk, hogy évszázadok folyamán a szomszédos népekkel való kulturális érintkezés milyen javakkal gazdagította a magyar művelődést. Ez a kétirányú kutatómunka, ti. a magyarság közvetítő és befogadó szerepének feltárása lassanként egészen új diszciplínákat alakít majd ki történettudományunk, irodalomtörténetünk, néprajzunk, nyelvtudományunk stb. területén.«. – Zárjuk e megemlékezést azzal a megállapítással, hogy bármily nagyra tartjuk is Hadrovics László filológiai szempontból mérlegelt feltáró munkáját, nyelvészeti, irodalmi és művelődéstörténeti eredményeit, kifinomult módszertani eljárásait, életművének jelentőségét mégis inkább abban látjuk, hogy következetes maradt a *humántudományok* valódi rendeltetéséhez és igazi feladatához. Ahhoz, amit ennek az összetett szónak az alkotóelemei külön-külön is kifejeznek: az emberhez és értelméhez. Mert ki nem ismerné fel az itt idézett gondolatsorában Bartók Béla úttörő tanítását, amit a *Népzsenénk és a szomszéd népek zenéje* című programalkotó munkája tartalmaz, vagy József Attila *A Dunánál* című történetfilozófiai megalapozású versének hatalmas távlatait?

Hadrovics Lászlónak múlhatatlan érdeme, hogy a magyar filológiában is érvényt szerzett e művek szellemiségének, s századunk antihumanus eszméktől terhes második felére is átmentette e nagy alkotók és alkotások szellemi tartalmát. Erre szeretnénk rámutatni *A magyar nyelv kelet-közép-európai szellemi rokonsága* 1989-ben közzétett tanulmányának egy részletével, amely a *Nyelvünk a Duna-tájon* című gyűjteményes tanulmánykötetben jelent meg.

„A nemzeti megújulást közvetlenül megelőző korszak, a XVIII. századi késői barokk egész Közép-Európában ugyancsak igen fontos nyelvi eredményeket hozott. Ennek részletesebb bemutatását elhagyom, csak röviden jelzem, hogy ennek a kornak is megvannak a nagy nyelvtերemítő prédikátorai, mint pl. nálunk Csúzy Zsigmond, a horvátoknál Stephanus Zagradiensis, a szlovéneknél Janez Svetokriški (eredeti nevén Tobias Lionelli), a szerbeknél Stefan Venclović. És ez az a kor, amelyben megjelennek (vagy kéziratban maradnak) az első nagy szótárak és a tudományos igényű első nyelvtanok, amelyeknek

tudományos színvonalát azonban nem szabad a mai mértékkel mérni. Ezt a korszakot szokás a hanyatlás, az elnemzetietlenedés, a nyelvi anarchia korának nevezni. A valóság az, hogy a korszaknak nincsenek olyan látványos szellemi mozgalmak, mint a múltban a Biblia nemzeti birtokbavétele, a humanizmus, a reformáció és ellenreformáció, de a látszólagos hanyatlás mögött nyelvi szempontból is ott munkál a barokk szellem. A prédikációk a legkülönbözőbb apró műfajokat (mint bibliai történet, középkori példázat, legenda, történeti és helyi anekdota, novella) olvasztják magukba, és ezek a változatos tárgyak, valamint a díszítésre törekvő barokk fogalmazás egy-egy nyelvnek addig soha nem látott gazdagságát hozzák felszínre. Ezt a korszakot váltja fel a felvilágosodás és a rákövetkező nemzeti romantika kora, amelyet egész Közép-Európában mint a nemzeti újjászületés korát szoktuk ünnepelni.

Ezt a kort nyelvi szempontból az egyes nemzeteknél más és más problémák jellemzik. Aszerint, hogy melyik nemzet a nyelvi tudat milyen fokáról indul el és a politikai széttagoltságnak vagy egységnek milyen állapotában leledzik, mennyire erős idegen hatások érték és ezektől hogyan igyekszik megszabadulni, a részletek elég nagy tarkaságot mutatnak. De mindegyik nemzeti mozgalom megegyezik abban, hogy egy egészen új, szókincsében korszerű, az európai műveltség minden igényét kielégítő, nyelvtani formájában pedig egységes, a nyelvjárások fölött álló irodalmi nyelvet akar minél előbb kialakítani. Ezeknek a nyelvi mozgalmaknak egyúttal nagy nemzetformáló erejük is van. Nevezetesen olyan népeknél, amelyeknek nem volt nemzeti önállóságuk, a nyelvért vívott küzdelmekben formálódik a nemzeti egység, ha nem is a politikailag önálló, de a kulturális alapon épülő modern nemzet. Ilyenek pl. a szlovákok és szlovének. Olyan nemzeteknél pedig, ahol egykor volt önálló állam, mint a csehek, magyarok, horvátok, szerbek esetében, a nemzeti nyelv fejlesztésével kapcsolatos újjáéledés egyúttal a politikai regenerálódás hatalmas mozgatója lesz.” [. .]

„Ha az ember így végigmegegy a cseh jelenségeken, önkéntelenül is eszébe jut, hogy hiszen ezek szóról szóra megisméltódtak nálunk. Nálunk is volt nagyarányú purista szóalkotás, volt helyesírási harc, voltak ypszilonisták és jottisták, nálunk is voltak, akik a hangsúlyos és mások, akik az időmértékes verselést kedvelték, nálunk is voltak tekintélyes szótári próbálkozások, míg végre megszületett a nagy hatkötetes Czuczor–Fogarasi. Nálunk is divatba jöttek a régi magyar vagy magyarosított nevek. S hogy a két kép tökéletesen egybevigyon, a túláradó nemzeti érzés, vagy éppen a családi presztízs emelésének óhaja, nálunk is termett hamisítványokat, mint Thaly Kálmán kuruc balladáit és Sándor Zsigmondnak 1796-ban koholt gazdag irodalmi utóéletű *Csiki Székely Krónikáját*.”

„A szerbekenél a XVIII. században egy mesterséges irodalmi keveréknyelv alakult ki, amelynek bolgáros jellegű egyházi szláv, orosz és szerb elemei voltak. Ehelyett már a század vége óta szerették volna bevezetni a népnyelvet. Így a racionalizmus kiváló képviselője, Dositej Obradović is megpróbálkozott vele, de még nem tudta magát teljesen függetleníteni az egyházi nyelvtől. Ez csak Karadžić Vuknak sikerült, aki 1813-ban írt nyelvtanával és 1818-ban kiadott szótárával fordulatot hozott a szerb irodalmi nyelv fejlődésében. Mint népdalok, népmesék és közmondások gyűjtője, népszokások leírója és történeti művek szerzője egyúttal példákat is adott a mintaszerű nyelvhasználatra. A nyelvi reformmal együtt járt a helyesírási reform is, ennek főleg három lényeges pontja érdemel említést. Vuk elhagyta a régi írásból mindazokat a jeleket, amelyekre a szerbnek már nem volt szüksége, megszüntette az oroszból átvett gyakorlatot, hogy a mássalhangzók lágyságát az utánuk következő magánhangzókon jelölik és a lágy *l'* és *n'* mássalhangzók számára a л+ъ és н+ъ összevonásával új jeleket (љ és њ) vezetett be. Ezen a ponton tételesen is kimutatható a magyar helyesírási gyakorlat, a *ly* és *ny* írásmód hatása (l. Tomić, 1977). Végül a latin írásból átvette a *j* betűt, amivel azt a gyanút keltette, hogy a szerbeket a vallási unióba akarja terelni.

Karadžić Vuknak évtizedeken keresztül kellett harcolnia, amíg nyelvi és helyesírási reformját el tudta fogadtatni. A végső győzelem csak 1847-ben következett be, amikor fiatal költők és filológusok fenntartás nélkül Vuk mellé álltak. Azóta a szerb nyelv töretlen vonalban fejlődik a Vuk által lefektetett alapokon. (Két monográfia: Stojanović 1924, Popović 1964.)

Ez az áttekintés csak nagyon vázlatos. A képből sok minden kimaradt. De a cél nem lehetett más, mint bemutatni, hogy a magyarság a maga nyelvének tartalmi értékeivel, az anyanyelv ápolásának, fejlesztésének gondjaival nem áll olyan egyedül Közép-Európában, mint általában hangoztatni szoktuk. A sajátos nemzeti jelleget fejlesztő erőkkel párhuzamosan a közép-európai nyelvi integrálódást segítő erők is működtek. Ennek napjainkban is tanúi vagyunk.”

„De ezen túlmenően a felsorolásból látható, hogy a nyelvi kérdések megragadása és feldolgozása, egy-két kivételtől eltekintve, főképp a nyelvészeti diszciplínák szempontjai szerint történt. Én ezzel egy másik szemléleti módot szeretnék szembeállítani, nevezetesen az összetartozó kulturális táj és az ebben munkáló nyelvteremtő erők szemléleti igényeit, egyszerűen a fentebb vázolt areális nyelvészet szempontját és módszerét. (Kapcsolódom ezzel Gáldi Lászlónak, e kérdések első behatóbb vizsgálójának gondolataihoz: *A Dunatáj nyelvi alkata. A Dunatáj irodalmi fejlődése*. Budapest, 1947. Szempontjai, megállapításai ma is érvényesek.) Szintézisekben kellene bemutatni, hogy milyen közös,

ill. eltérő vonásokat alakított ki a kereszténység felvétele, s vele az egész középkor egyházi és vallási fejlődése. Hogyan indul meg már a középkorban a görög és latin minta nyomán egy nagyarányú nyelvújítás, tükörszóképződés. Mit hozott a reformáció és ellenreformáció ott, ahol volt polemikus irodalom, és milyen a nyelvfejlődés ott, ahol ilyen nem volt. Mik pl. a barokk prédikáció jellemzői? Milyen az állami és társadalmi struktúrák, a jogszolgáltatás terminológiája? Mennyiben itatódik át a nemzeti nyelv latinnal? A magyar és lengyel között e tekintetben bámulatos párhuzamosságok vannak. Továbbá a felvilágosodás és nemzeti romantika hogyan indítja el a purizmust, mik lesznek az egyes nyelvújítások maradandó értékei és hogy szabnak egészen új irányt a nyelvfejlődésnek? Mit hoz a XIX. század második felének liberalizmusa, a rengeteg új árufajta elterjedése, új szórakozások, sportok meghonosodása, új polgári társadalmi érintkezési formák átvétele? Mit jelent a szélesebb néprétegek érdeklődése a napi politika, a társadalmi kérdések iránt? Mekkora szerepet játszik a fiatalabb irodalmi nyelvek normáinak megszilárdulásában a hírközlés meggyorsulása, az újságolvasás általános elterjedése, az irodalmi olvasóközönség bázisainak kialakulása? Milyen hatással volt a sport a legszélesebb néprétegek nyelvi fejlődésére? És folytatni lehetne a kérdéseket egészen napjainkig. Ilyen és hasonló témák feldolgozása közép- és délkelet-európai perspektívában, ez mutatná meg a nyelv és az élet szoros kapcsolatát és e népek igazi nyelvi összetartozását.”

SZELI István

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A FORMÁLÁS DRÁMÁJA

Stevan Raičković és Fehér Ferenc Tisza-kötetéről

Stevan Raičković: *Tisza*. Tiski cvet–Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1997

Stevan Raičković életrajzi beszélgetéskönyvének *Egy lehetséges élet (Jedan mogućí život, 1996)* a címe. Különös cím egy olyan könyvnek az élén, amelyben a beszélő-szerző a költőtárs kérdéseire válaszolva életének, biográfiájának fontos eseményeit, sokszor titkos fordulatait, rejtélyeit mondja el, életélményekről és szellemi tapasztalatokról számol be, emlékeket idéz fel, régi feljegyzéseket, verseket és prózaszövegeket kommentál . . . Olyan könyv tehát, amelyben a költő személyisége és megélt élete van előtérben, címében mégis a feltételeességet szuggéráló „lehetséges élet” szókapcsolat áll, mintha mindez – az élet minden fontos vagy kevésbé fontos eseménye – másként is történhetett volna. A költő életrajza, miként a művei is, csupán a megformálás egyik – *lehetséges* – változata volna? Az élet(rajz) is a formálás drámája?

A „lehetséges élet” Raičković (költői) értelmezésében a teljes élet. Nem az életrajzi változatok, hanem az egyetlen élet megnevezése. A lehetséges valójában az autentikus élet(rajz). A formálásnak abban a drámájában, amit Stevan Raičković költészetének és életrajzának ismerünk, többek között a beszélgetéskönyv lapjairól, de verseiből, prózájából és fordításából is, élet és mű az azonosságig együtt van. Nem harmonikusan, hanem drámaian. „. . . Mindent, amit a költészetben alkottam vagy a költészetről, még más költők verseiről is írtam, önéletrajzi jellegű” – mondta a beszélgetőkönyvbe átvett akadémiai székfoglalójában a költő. Akkor a *Beszélgetés az agyaggal (Razgovor sa ilovačom)* című tíz részből álló versét mutatta be. Ezt az egyenként három négy soros szakaszból álló kötött formájú, tízrészes verset nevezte székfoglalója prózai részében *lecsupaszítottan* önéletrajzinak. Ugyanebben a versben azonban Stevan Tontić, a költő válogatott kötetének szerkesztője és az utószó szerzője (*Izabrana lirika, 1990*) a „formálás drámáját” fedezte fel és a formáló akarat győzelmét látta meg az alakatlan anyag és a rendezetlen élet felett. A *Beszélgetés az agyaggal* a költői anyag megformálását meg a mű születését tematizálja, és – Tontić véleménye szerint – a szerb „költői művészet”

kivételesen szerencsés pillanatában született. A költői (ön)értelmezés „önéletrajzként”, a kritika viszont a műről való gondolkodás nagy pillanataként határozza meg ugyanazt a verset, és a két értelmezés között – éppen az autentikus (teljes) életként felfogott „lehetséges élet” értelmében – nincs ellentmondás: a költő a verset, a mű születését, a formálás soha meg nem szűnő drámáját (ön)életrajzi eseményként éli meg, éppúgy mint minden sorsfordító és -alakító (élet)élményt. A költő és a kritikus látszólagos ellentmondása, éppen mert valóban látszat, arra mutat rá, hogy Raičković költészetében élet és vers az azonosságig egynemű meg egyidejű.

Az új, kétnyelvű kötetben közölt, ám korábban – 1956-ban, 1960-ban és 1970-ben írt – három Tisza-vers is a formálás drámájában mutatja fel élet és mű azonosságának példáját.

Az első Tisza-vers visszatérés a gyermekkori folyójához, a gyerekkor helyszínéihez és eseményeihez a modern költészet önmegszólító modorában. Az emlékezet verse ez tehát, nosztalgikus vallomás és önkeresés az élet mítosszá emelt történeteinek folyópártján. Párhuzamos szerkezet: a gyerekkori emlékek biztonságával párhuzamosan az elbizonytalanító „honnan jössz valójában?” kérdése. Bizonyosan ez is önéletrajzi jellegű, mint minden, amit Raičković ez ideig írt. Talán utána is lehetne járni, hogy valóban úgy történt-e meg a gyerekkori világ és a későbbi visszatérés élménye. Ám a vers (ön)életrajzi bizonyossága a vers párhuzamos szerkezetének mindkét oldalán – a *Beszélgetés az agyaggal* mintájára – ismét a műről való gondolkodás, a mű születésének és létezésének drámájába torkollik: „Telepedj a kőre / Mint ahogy ott kuporogtál mindig a verseidben.” Az élet és mű drámai azonosságának, vagy éppen az azonosság drámájának megnevezése ez az első Tisza-vers befejező részében. Nosztalgikus, melankolikus lírai vallomás a költészet és a költészetről való gondolkodás keretében.

A később írt második Tisza-vers ott folytatódik, ahol az első a mű felé fordulás, a műben való lét igei metaforájában – „kuporogtál” – megszakadt: a versben szorongó élet mint mű élményénél. Az első Tisza-vers végéről, a mű és élet azonosságának drámájából a második Tisza-vers a költői műhely leírásába lép át: a versbe való szavak kiválasztása és rakosgatása, mint a versírás lehetséges változata, majd az így összeillesztett szavak áthajtása „a vers kapuján”. Csakhogy a Tisza-élmény ellenáll a versírás ezen gyakorlatának: „De a Tisza igazánvaló az életemben / S nem adhatok hozzá / kitalált verses szavakat” – áll a versben. A Tisza azért áll ellent a költői műhely szokásosnak látszó gyakorlatának, mert az élet része; nem a verses szavakban, hanem az életben folyik. Újra felizzik tehát a mű és élet azonosságából a formálás drámája. Ebben az értelemben a második Tisza-vers nem visszavonása, de mindenképpen ellenpontja az elsőnek. Amott az életrajzzal, a gyerekkori emlékekkel és a férfikor széksziszívvel úszott be a Tisza a versbe: az élet kuporog a műben; emitt a Tisza folyt ki a vers(írás) gyakorlatából és torkollott ellenállhatatlanul az életbe.

A harmadik Tisza-vers az első kettő kontrasztja. Az intimitásból, a nosztalgikus emlékezés és a melankolikus önismeret bensőségességéből, a vallomásos beszédmódból a Tisza és a Tisza-élmény a külsőbe, a világba, az újságok címlapjára, katasztrófafrekkebe „árad ki”, és éppen akkor „amikor bennem lám majdnem / kiszáradt”.

Megáradt, fenyegetett, garázdálkodott a Tisza, elvitte első áldozatát is, az év képe lett, a katonaság is bekerítette, majd „békésen és egyszerűen visszatért” a medrébe. Itt véget

is érhetne a vers, ha pusztán a látvány leírása lenne, csakhogy a medréből kiáradt majd oda visszaapadt Tisza költői motívum immár, amellyel a költő küzd „valami roppant nagy és láthatatlan toronyban”. Az első két vers étellel azonos Tisza-élménye a harmadikban költői motívummá idegenkedik; ebben az „átváltásban” folytatódik a külső, a bensőből, mint medréből kilépett „látvány-Tisza”. A költői motívumban tárgyiasul a kiszáradt gyerekkori Tisza-élmény. Ezért érthető az is, hogy az első két vers első személyű lírájából a harmadik vers végére a költői én, a személyes helyébe a harmadik személyű „a költő” lép, a kívülről látható költő, aki a motívummal küzd és nem az élménnyel, az idegen, aki nem emlékezik, hanem motívumot épít és kék magasságokból néz le a Tisza vizébe „Amint lassan / És sárgállón / Tovaveszik // A zöld szigetek // És görbe kanyarok mögött . . .”

A harmadik Tisza-vers búcsú a Tisza-élménytől, búcsú a gyerekkortól, és búcsú a formálás drámájától is, amiből most már – a költői motívum és a költő képében – csakis a mű léphet ki sértetlenül.

Stevan Raičković három Tisza-verse – éppúgy mint a *Beszélgetés az agyaggal* tíz egyforma verse – (ön)életrajz és művészet, élet és költészet elválaszthatatlan egybefonódása, amiből láthatóvá mégis inkább a mű, a vers válik, nem pedig az élet. De ez már egy másik „történet”.

Az életrajzi beszélgetéskönyv egy részletében azt a zentai gyerekkori élményét mondta el Stevan Raičković, amely nagyon korán és egy egész életre a költészethez láncolta. Augusztusi koraeste történt, játék után izzadtan, fáradtan ment hazafelé a gyerek Stevan Raičković a még félig-meddig ismeretlen városközponton át, a nevezetes baromfipiac közelében egy teljesen sötét ház előtt a pázsitot védő dróthuzalban megbottlott, elesett, majd hanyatt feküdt a fűben, és a hirtelen beállt sosem látott sötétségben kitérült előtte az augusztusi égbolt egyszerre „*értelmes*” és „*kaotikus*” csillagrendszere. „Azt gondolom, ez volt az első versem, amit – eltérően az összes többi későbbben *megírt* verstől – teljes létezésemmel *megélt*em . . . és minden itt kezdődött . . .” – mondta Stevan Raičković a beszélgetéskönyvben.

Ilyen elementáris létélményként megélt versek a Tisza-versek, amelyek – eltérően a gyerekkori nyári kozmikus élménytől – műként megírt versek (is).

De nemcsak ezért idéztem most a beszélgetéskönyvnek ezt a részletét.

Azért is, mert ez a létezésként megélt „vers”, és annak megfjejthetetlen emléke vezet át a fordítás, a mű- és versfordítás kérdéskörébe. A gyerekkori élményhez tartozik, mondja tovább Stevan Raičković, a megélt és megkeményedett férfikor egy másik nagy költészetélménye. Shakespeare szonettjeinek fordítása során ültette át szerbre Raičković a 15. szonettet. Ennek első négy sora magyarul így hangzik:

Ha elnézem, hogy mindennek, mi él,
Virágzása csak rövid pillanatot,
Színpadi kép, kevesebb semminél,
Mit csillag-erők egyre váltanak;

Ebben a négy sorban látta viszont, művé formálva, versként megszólaltatva az augusztus éjszakai gyerekkori megélt és soha meg nem írt költészetélményt és -emléket, ami végérvényesen, egy egész életre a költészet rabjává tette.

Shakespeare szonettjének fordításával mondhatta ki, amit megírni nem adatott meg számára.

A fordítás értelme abban van, ha a másik nyelvre átültetett versben valami igazán személyes nyer formát és válik kimondhatóvá. Ismét a formálás drámája, aminek során a fordító – mint Stevan Raičković a Shakespeare-szonettek fordítása során – 2156 saját rímet „használ el”. Azt gondolom, Fehér Ferenc, amikor Stevan Raičković Tisza-verseit fordította magyarra, éppen így a saját Tiszáját, a saját kozmikus és mélyen személyes Tisza-élményét meg -emlékét „használta el”, „áldozta fel”. Ezért olvashatók Stevan Raičković Tisza-versei Fehér Ferenc-versekként (is). Az eredeti és fordítása párhuzamos közlése ebben a kontextusban a szokványosnál is mélyebb értelmet kap, vagyis a nyilvánvaló kulturális vonatkozások mellett vers- és fordításelméleti, nem utolsósorban hermeneutikai lecsapódásai (is) vannak.

A két költő találkozására Stevan Raičković kétnyelvű Tisza-könyvében tehát nemcsak a költői életrajzok metszéspontjai: mindketten 1928-ban születtek, a szabadkai gimnázium diákjai voltak, és Zentához meg a Tiszához kötődtek egy életre, miatt kerülhetett sor, hanem a költészet természetéből következően is. Ács Károlynak más szerep jutott ebben a különösen szép kötetben; ő is 28-as, ő is Szabadkán járt gimnáziumba, Raičkovićyal egy osztályba, ő is érti Raičković költészetét, de másként résztvevője e történetnek. A különbözőség méltóságával tartozik Raičkovićhoz és Fehér Ferenchez. Ahogyan a festők is. A könyvet Tripolsky Géza gyűjteményéből Milivoj Nikolajević, Petrik Pál, Nikola Graovac, Milan Konjović, Milan Kerac, Ács József, Benes József, Zoran Petrović és Tóth József festményeivel, rajzaival illusztrálták.

A formálás drámáját létélményként megélt költők, fordítók, festők vannak együtt a Tisza-kötetben.

BÁNYAI János

SZATHMÁRI ISTVÁN KÉT STILISZTIKAI TANULMÁNYKÖTETÉRŐL

Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994 és Három fejezet a magyar költői stílus történetéből. *Nyelvtudományi Értekezések*, 140. sz., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1995

1. „A *Stílusról, stilisztikáról napjainkban* (. . .) Szende Aladár: *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak* című munkájának a 2. tematikus füzeteként, tulajdonképpen segédkönyvként jelent meg, a szerző szándéka szerint azzal a céllal, hogy „az olvasókkal megismertesse a legfontosabb stilisztikai tudnivalókat, a nélkülözhetetlen segédeszközö-

ket, a legcélravezetőbb elemző módszereket, a föltétlen szükséges szakirodalmat, egyáltalán a nyelvi-stilisztikai problémák meglátását, a nyelvi-stilisztikai gondolkodást” – olvassuk Fülöp Lajos Szathmári István professzor 70. születésnapja alkalmából készült *Emlékkönyv* (Budapest, 1995) egyik bevezető, *Szathmári István munkásságának fő irányai* című írásában. S jóllehet az itt mondottakat s idézetteket a könyvecske terjedelme is alátámasztja, a „segédkönyv” jelleg hangsúlyozása legalább annyira nem szabad, hogy megtévesszen bennünket, amennyire a könyv címe sem, mely egyszerre jelezheti a hozzáállás, a tanulmányíró alapkérdéseket vázoló szándékát, ahogyan azt is, hogy egy több évtizedes munkásság tapasztalatával megírt, több részből álló tanulmányt olvasunk, amelyben a szerző, a magyarországi stíluskutatás vezető egyénisége a maga szemléletét, a stíluskutatás alapkérdéseit megfogalmazza, egyben a maga stilisztika felfogásának az érvényességét is bizonyítva az egyes versemlezésekben. Szathmári István könyvét én így olvasom, s ezért is párosítom ismertetőmben újabb „könyvecské”-jével, a *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből* ugyancsak több fejezetből álló tanulmányával, s kísérelm meg e tanulmányok alapján értelmezni Szathmári István stilisztikai szemléletét, s mindazokat az alapvetően fontos kérdéseket, amelyeket e tanulmánykötetek fölvetnek, mint a magyar stilisztikai kutatás jövője számára létfontosságúakat, s kidolgozásra váróakat.

Aki egy kicsit is tájékozott e tudományágban, eleve tudja, hogy a stíluskutatás, kezdve a kutatási terület, a ’stílus’ meghatározásától, az elméleti alapok tisztázásán át, a felmerülő kérdések sokaságát kínálja a mai kutatónak, legyen az „kezdő” kutató, vagy épp a stíluskutatás meghatározó egyénisége. Szathmári István tanulmányait ismertelve épp ezért azzal kezdeném, hogy Szathmári professzor, miközben hangsúlyozottan vállalja a maga szemléleti alapjainak alapvető változatlanóságát az elmúlt évtizedekben létrehozott tudományos stíluskutató munkásságában, ugyanilyen hangsúlyosan figyelmeztet a nyílt, a megoldatlan kérdésekre, melyekkel a stíluskutatónak napjainkban mindenképpen szembesülnie kell, s amelyeket valamiképpen, a tudományos követelményeknek eleget tevően meg is kell válaszolnia avégett, hogy a stíluskutatás elméleti és gyakorlati érvényessége, ne mondjam, a stilisztika mint tudományág funkcionalitása megőrződjön, sőt, kiteljesedve megszilárduljon.

2. Szathmári István stilisztikaszemléletének elméleti premisszái a kezdetektől fogva a Ch. Bally által megalapozott funkcionális stilisztika átgondolásából következnek, melyeket ő nem egyszerűen csak hangsúlyozottan vállal, hanem munkássága a *magyar funkcionális stilisztika* megalapozására, kidolgozására s érvényességének bizonyítására tett folyamatos tudományos kísérlet, ide értve az elméleti alapok, a szemléleti axiómák megőrzése mellett a megújulásra való szándékot is. Szathmári István funkcionális stilisztikaszemlélete *nyitott* kíván lenni minden olyan tudományos diszciplína iránt, amelyek, jóllehet más elméleti premisszákból, szemléleti axiómákból indulnak ki kutatási tárgyak meghatározásában, ám amelyek kutatási területei érintkeznek a stíluskutatás kérdéskörével, s ezért „segíthetik” a stilisztika tudományát.

„. . . a mai napig megmaradtam a funkcionális stilisztika – mondhatnám: a kibővült funkcionális stilisztika mellett, mert úgy láttam és látom, hogy a modern szemantikával, a szövegtannal, a pragmatikával, a regiszter-nyelvészettel, a beszédett-elmélettel, illetőleg a szociolingvisztikával stb. gyarapodó mai nyelvtudomány eredményeit lényegében zök-

kenőmentesen be tudja olvasztani ez a stilisztikai szemlélet és módszer” – írja Szathmári professzor akadémiai doktori értekezése, *A magyar irodalmi nyelv és stílus* téziseiben (1994/1996), s ugyanezt a gondolatot fogalmazza meg a *Hol tart ma a stilisztika?* tanulmánykötet (Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996) *A funkcionális stilisztika megalapozása* című bevezető tanulmányában.

A szakmabeliek előtt nem kell hangsúlyozni, hogy ez a *nyitottság* mennyire fontos. Maga Szathmári István az, aki figyelmeztet e nyitottság életbevágó fontosságára nemcsak a funkcionális stilisztika, hanem egyáltalán a stilisztika mint tudományág fennmaradása érdekében. S miközben pontosan érzékeli a problémát, ugyane tanulmányában hittel vallja, hogy a funkcionális stilisztika „képes a nyelvészet és az irodalomtudomány legújabb eredményeinek legnagyobb hányadát magába olvasztani – az eklekticizmus veszélye nélkül”.

Meggyőződésem, hogy ez valóban lehetséges, miként meggyőződésem az is, hogy a modern magyar stilisztika megteremtése nem képzelhető el a funkcionális stilisztika kutatási eredményeinek a felhasználása nélkül, s nincsenek kétségeim afelől sem, mégha léteznek is ilyen felfogások, hogy a stilisztikát mint tudományágat nem nélkülözheti egyetlen olyan nyelvelmélet sem, amely a maga komplexitásában kíván foglalkozni a *nyelvhasználattal*, tehát az élő beszéddel s az írott „beszéddel”, a tudományos és irodalmi szövegekkel.

Az alapvető kérdés számomra az, hogy a stilisztikát a nyelv(használat)-elmélet és a szövegelmélet résztudományának tekintsük-e, vagy pedig olyan stilisztikát kívánjunk létrehozni, amely a nyelvelméleti társtudományok eredményeit felhasználva önálló tudományágként akar létezni – ez esetben *kibővült funkcionális stilisztikaként*.

Lehetséges, hogy félreértésről van szó, amikor úgy látom, ezt a kérdést Szathmári István sem tisztázta kellő egyértelműséggel. A magam elsődleges válasza az lenne, hogy a nem a mondattan után következő szövegten, hanem a Petőfi S. János által megfogalmazott formál-logikai s hermeneutikai szövegelmélet (szövegten) keretében szükséges résztudományként e kibővült funkcionális stilisztika meglelné a helyét s szerepét, és semmiképpen sem kellene arra törekedni, hogy a stilisztika, magába olvasztva a társtudományok eredményeit, a nyelvhasználat jellemzőinek komplex elméleti leírására vállalkozzon, teljesen önállóosuló tudományágként. Erre a feladatra egyébként Petőfi S. János szövegelmélete sem vállalkozik.

Hogy Szathmári István kibővült funkcionális stilisztikájának kutatási eredményei, vagy akár a még csak feladatokként megfogalmazott kérdések elhelyezhetők Petőfi S. János tágabb szövegelméleti keretében, azt már konkrét tanulmányok is bizonyítják. Utalok itt egyedül Vass László: *Szupertextuális kohézió és stilisztika* című tanulmányára (*Szemiotikai Szövegten 1.* Szeged, 1990, 45–55. l.).

A kérdés természetesen igen összetett, annál is inkább, minthogy a stilisztika kutatási területe nem egyszerűen a beszédben, a szövegekben érvényesülő (egyéni/„emocionális”) nyelvhasználat, vagy a költői szövegek stíluskohéziválásának, az adott költői nyelv (vagy élőbeszéd) stilisztikai jegyeinek a feltárása, hanem a korstílusok s a stílusirányzatok tanulmányozása s leírása is. A nyelvi sztenderdtől való eltéréseket vizsgálva a nyelvi normarendszer(ek)től való ’eltéréseket’ tehát történeti folyamatosságukban kell tudnia

vizsgálni s tipologizálni. S ehhez a nyelvi normarendszer diakrón vizsgálataira kell támaszkodnia; a *stílustörténet*, egy diakrón stílustipológia megírásához, megalkotásához viszont a legkomplexebb szövegelmélet is legfeljebb csak elméleti keretet, támpontokat biztosíthat.

A nyelvi normarendszer diakrón vizsgálataira támaszkodó egyéni nyelvhasználatot vizsgáló stilisztika problémáit én összetettebbnek látom, mint azt a már többek által megfogalmazott kérdést: képes-e a stilisztika tudománya és módszertana az *egyedi* szövegeket kialakító stilisztikai tényezőket vizsgálni s leírni. Szathmári István stilisztikai verselemzése is bizonyítja, hogy ez lehetséges. Ugyanakkor Szathmári István is figyelmeztet a tényre, hogy az elmúlt korok nyelvi sztenderdjeire csak következtethetünk nyelvemlékeink, a fennmaradt szövegek alapján. Nyelvtörténészeink kutatásait a legteljesebb elismerés kell illesse, ám elégségesek-e az adott kor nyelvi normáját jellemző, általuk feltárt rendszerszerűségek ahhoz, hogy a történelmi nyelvhasználat (a nyelvhasználat rétegezettségére is gondolva) és a diakronitásban tekintett nyelvi sztenderd összefüggésrendjét leírassuk. Bizonyára nem. „A normarendszer kutatásakor az eddiginél még jobban figyelembe kell vennünk a teljes nyelvi életet, benne a mindenkori beszélt, illetve társalgási nyelvet . . .” – írja Szathmári István akadémiai doktori értekezésének téziseiben, „a teljes nyelvi élet” vizsgálata viszont csak szintron vizsgálat lehet, a „mindenkori beszélt nyelv”-et mára csak rekonstruálhatják a nyelvtörténészek, bármennyire is fontos lenne a stilisztikai kutatás számára a történelmi korok nyelvhasználatának (a beszélt nyelvnek) nyelvi-stilisztikai jegyeinek a diakrón vizsgálata s jellemzése. Ami lehetséges, s amire már történt is értékes, példamutató vállalkozás (a kolozsvári Szabó Zoltán *Kis magyar stílustörténet*. Budapest, 1982, könyvére gondolok), s amelyre Szathmári István verselemzése is irányulnak, az a költői nyelv (az írott szövegek) alakváltozatainak a stílustörténete, a korstílusok és a stílusirányzatok, valamint az egyéni költői/írói nyelvhasználat nyelvi-stilisztikai jellemzőinek rendszerszerű leírása, a szövegtipológiákkal párhuzamos stílustipológiák megalkotása a fennmaradt nyelvemlékek, majd a kialakult művelődési/irodalmi élet szövegeinek alapján.

3. A Szathmári István által kidolgozott funkcionális stilisztikáról mindenképpen el kell mondani, hogy önmagában teljes értékű rendszert alkot. Szemléleti alapja, hogy „a stílus a kommunikációs helyzetnek megfelelő beszédváltozat”, melynek alapkategóriája „a stílusérték”, az a „többlet”, mely mint „járulékos közlemény”, illetve mint „eltérés” a normától vizsgálható, mikor is a denotatív jelentés mellett vagy helyett érvényesülő konnotatív, „a másodlagos, származékos jelentés” nyelvi-stilisztikai hordozóinak a rendszerezése, a „kettős kódolás” vizsgálata a nyelvi-stilisztikai eszközök rendszerezését is lehetővé teszi. E rendszer részletes ismertetésére itt nincs módom; rendszerezési iránya, ahogyan maga is írja, a leíró nyelvtan rendszerezését követi. Rendszerezésében külön „szintekként” jelölve foglalkozik 1. a hangtani jelenségekkel s a zeneiséggel; 2. a szó- és kifejezőképzlet stilisztikai vonatkozásaival; 3. az alak- és mondattani jelenségek stilisztikai lehetőségeivel; 4. külön a költői képpel, a szójelentés kitágulása eredményezte alakzatokkal; 5. a szövegstilisztikai jelenségekkel, amelyek alatt „mondaton túlmutató jelenségeket” érti. Ez utóbbi rendszerezését külön fontosságúnak tartom, jóllehet az általa vizsgált s rendszerezett szövegstilisztikai jelenségeket én nem a szövegten, hanem a

szövegnyelvészettel való összefüggéseiben tárgyalnám –, a 'szövegten' kifejezést komplex szövegelméletként fogva fel, melyben a stilisztika részdiszciplínaként jut fontos szerephez.

Az általa vizsgált szövegstilisztikai jelenségek az én felfogásomban a szöveg hierarchikus nyelvi megszervezettségében fellelhető stílusértékek, melyek feltárása önmagában nem elégséges ahhoz, hogy az adott szöveg jelentésstruktúrájának (üzenetének) az értelmességét elvégezzük.

A stilisztikai eszközök szintjeinek a rendszerezésekor külön foglalkozik az extralingvális elemekkel. Rendkívül helyénvalóan állapítja meg, hogy „szemantikai szint nincs, mivel a jelentés szinte alapja – bár különböző arányban – minden szintnek”. A „stílusérték” nyilvánvalóan mindig „jelentésérték” is, miként a saussure-i „nyelvi érték” is jelentésértéknek minősül már a strukturalista szemantikában is.

Hangsúlyoznám mégis, hogy az egyedi szövegek jelentésstruktúráját külön is elemeznünk kell, mégpedig a szövegnyelvészeti módszertanával, amikor is a különböző szinteken feltárt jelentéshordozó stílusértékek a kompozíció jelentésstruktúrájának a részelemekeként érvényesülnének. A probléma nyilvánvalóan összetett, és sok a bizonytalansági tényező, amely, ahogyan Szathmári István is írja, a 'szövegten', a szöveg rendszerezett tudományában még meglevő bizonytalansági tényezőkből is következik. Attól azonban mindenképpen óvakodnunk kell, hogy a szöveg „üzenetét” intuitíve értelmezzük, miként – másrészt – attól is, hogy egy stílus (történetesen a szecesszionista stílus) rendszeres leírása után egy irodalomtörténeti értékelést kritikátlanul fogadjunk el, ami esetenként megtörténik (lásd Király István elmarasztaló véleményének elfogadását, mely elutasító véleményhez a stíluselemzés semmiképpen nem vezethette őt).

4. Rendkívül fontosnak tartom a mindkét könyvben fellelhető korstílusra és stílusirányzatokra vonatkozó meghatározásait s jellemzéseit, s külön az egyes versek nyelvi-stilisztikai elemzéseit, melyek mindig bizonyító erejűek. Így a *Stílusról, stilisztikáról napjainkban* tanulmánykötetben az impresszionista stílusról mondottakat tökéletesen igazoló Tóth Árpád *Esti sugárkoszorú* versének stilisztikai elemzését, mely egyben a konkrét vers magasrendű esztétikumát is felmutatja.

A *Három fejezet a magyar költői stílus történetéből* tanulmánykötet már a címében megfogalmazza a szándékot, a korstílusok és a stílusirányzatok meghatározása egy stílustörténet, a magyar költői stílus történeti tipologizálásának a célkitűzésével történik; ugyanakkor bevezető tanulmányában valamivel részletesebben fejti ki a kibővült funkcionális stilisztika szemléletét s módszertanát, valamint a vállalhatónak látott feladatokat. Külön foglalkozik a szöveg és a stilisztika kérdésével is, az általa képviselt 'szövegstilisztika' pontosabb meghatározását is adva. A szövegstilisztikai vizsgálat rendszerező elve: „a) a mondaton túlmutató és b) a szövegegészre kiható nyelvi és nyelven kívüli eszközök vizsgálata”, melynek érvényessége a verselemzések során példamutatóan bebizonyosul, s így juthat el a 'stíluskohézió' vizsgálatához – az egyedi szövegen belül maradván, s a stílusirányzat vagy korstílus egészére vonatkozóan.

Szathmári István e könyvének tanulmányai valójában a nem magyar szakemberek és egyetemi hallgatók számára íródtak finnországi egyetemi tanári tartózkodása során, s mint ilyenek példamutató áttekintést nyújtanak a magyar irodalmat kevésbé ismerő, vele foglalkozni kívánók számára – a magyar irodalom általános jellemzésében, a magyar

irodalom történetének korszakolásában. Jóllehet nem tartom magam igazán kompetensnek, hogy korszakolásáról véleményt mondjak, a magam tudása s az ő érvelése alapján is alkalmasnak tartom ezt a korszakolást, messzemenően egyezve azzal a meglátásával is, miszerint a „mai magyar irodalom megjelölésű rész” „belső elhatárolására” mindenképpen szükség van; s erre történetek is már kísérletek (lásd pl. Kulcsár Szabó Ernő könyvét). Szathmári István vázolja Szabó Zoltán már hivatkozott könyvének korszakolását, s úgy gondolom, miként Szabó Zoltán korszakolásában, úgy az övében is elkülöníthetők lennének további 'alkorszakok' (például a századforduló irodalmát én külön alkorszakként vizsgálnám).

A korszakolás végső, megnyugtató pontosításához bizonyára a 'korstílus' és a 'stílusirányzat' egészen szabatos elkülönítése s értelmezése szükséges, s ezért nagyon fontos, hogy tanulmányában külön fejezetben tárgyalja e kérdést, az e kérdés kapcsán kialakult vitába is betekintést nyújtva.

Amit a három itt tárgyalt korszak stílusát (a középkori magyar irodalom stílusa; a reneszánsz és a századforduló stílusirányzataiból a szecesszió) megközelítő módszertanról előzetesen elmond, azt elemzéseiben példamutatóan alkalmazza is.

A középkori magyar irodalom stílusáról főbb vonalakban szólva elvégzi *Az ómagyar Mária-siralom* teljes elemzését, a szöveget Benkő Loránd olvasata alapján közelítve meg. A stilisztikai elemzés hitelesen bizonyítja, hogy ez a szöveg „nagy erőpróba és előiskola volt a magyar nyelv és stílus számára”, miközben a stíluselemzés során a szöveg a maga nyelvi-kompozicionális egységében, esztétikai értékében tárul fel előttünk.

Példamutatónak tartom „tanári” módszertanát a reneszánsz stílus bemutatásakor is, gondolok itt olyan módszertani „apróságokra” is, mint a „Bakfark zenét hallgattatni a tárgyalás előtt” utasításokra, mely a nem magyar nyelvű s a magyar nyelvű hallgatók számára egyaránt hasznos „hangulatkeltés” lehet. Ezt követően a reneszánsz művészet s eszmeáramlat magyarországi térhódítását értelmezi, s ezt követi a Balassi Bálint, mint „igazi reneszánsz egyéniség” életéről és életművéről írt vázlat, mely mind bevezetőként szolgál az *Egy katonának* költemény stíluselemzéséhez. A különböző szinteken megmutatókozó stílusértékek elemzése mellett külön fontosságúnak tartom a Balassi-strófa elemzését. A vers elemzése a funkcionális stilisztika alkalmasságát példamutatóan bizonyítja, s minden bizonnyal eleget tesz azoknak az elvárásoknak, amelyeket Szathmári István a „stilisztikai gondolkodás” tanítása, elsajátítása érdekében a mindenkori stílusutató számára megfogalmazott.

A századfordulóról, stílusirányzatairól, s külön a szecesszióról írt vázlatai hasonlóan igényes bevezetések Ady Endre *Sóhajlás a hajnalban* versének stilisztikai elemzéséhez, melynek középpontjában a „Mi teszi alapjaiban szecesszióssá ezt a költeményt?” kérdése áll, a stilisztikai elemzés tehát nem annyira a vers nyelvi-stilisztikai egységét s még kevésbé Ady költészetében elfoglalt helyét vizsgálja, hanem a 'szecessziós stílust' mutatja fel. E szecessziós stílus 'stíluskohézió' értékű jellemzőinek a felmutatására bizonyosan nagy szükség van, a magam részéről mégis sajnálom, hogy a meggyőző stíluselemzés nem kíséri meg e nagyszerű Ady-verset egyedi esztétikai „tárgyként” és szövegkörnyezetében (Ady szecessziós lírájában) értelmezni, hogy a szöveg ne csupán „példaversként” mutakozzon meg előttünk, hanem a maga esztétikai értékében is, miként az elemzett

Balassi Bálint-vers. Ezáltal a többek által megkérdőjelezett (magyar) irodalmi szecesszió értékei is bizonyítottabbak lehetnének.

E hiányérzetek megfogalmazása semmit sem von le abból az állításból, miszerint Szathmári István funkcionális stilsztikaszemlélete és stíluselmzései megkerülhetetlenek mindannyiunk számára, akik az irodalmi szövegek stilsztikumának az elemzésére, de mondhatnám úgy is, hogy a nyelvhasználat „irodalmiságának” az elemzésére vállalkozunk; s csak kívánni tudom, hogy teljék erejéből a *magyar költői stílus történetének* a megírására.

DANYI Magdolna

EGY ÉRTELMISÉGI VESSZŐFUTÁSA

Hornyik György: *Morotva*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996

A történet főhősének, Hodik Jánosnak végzete, vagyis a betegsége gyógyíthatatlanságának megállapítása és bekövetkezett halála közötti féltévnyi időszak teremt alkalmat a személyesség kereteit meghaladó élettörténet elmondásához. A harmadik személyű, a történeteket bizonyos távolságból szemlélő, mérlegelő és összegező elbeszélő, akár az a „láthatatlan katedra mögött” ténykedő tanár is lehetne, akit Hodik saját lelkiismereteként azonosít és „hideg észlény”-ként jellemez. „Hodik János nyugalmazott gimnáziumi tanár és lektor, már csak fél éved van hátra, és nincs mellébeszélés, mint ahogyan tanár korodban te sem engedted a diákjaidnak” – szólítja fel önmagát a számvetésre. A történésekben, eseményekben és viszonylataiban gazdag életpálya végkimenetele és eredménye (pontosabban eredménytelensége és kilátástalansága: „morotvája”) ismert, e végletes perspektívából megváltoztathatatlan, csak összefüggései tárhatók fel. Erre vállalkozik a mindennel számot vető lelkiismeret.

Úgy látszik, irodalmunkban a kilencvenes évek a családi és önéletrajzi történetek feltárásának és megformálásának ideje. Hornyik György *Morotva* című regénye is ebbe a sorba, illetve típusba helyezhető. Művének egyénítő vonását az a tényszerűség, riporteri hűvösség jelenti, amely elhatárolja az érzelmi azonosulást, személyességet, a közvetlen megnyilatkozást előtérbe helyező prózaírói törekvésektől. Így családja történetének, illetve főhőse portréjának jellemzői, vonásai élesebben rajzolódhatnak ki.

A Hodik Jánosnak nevezett regényhős életpályája tipikusnak mondható e térségben. A faluról és alacsonyról induló, önerőből viszonylag magasra jutó, de önmagával és a világgal is meghasonló értelmiségi vesszőfutása ez. Életébe külsőleg determináló tényezők (származás, társadalmi igazságtalanságok, háború, diktatúra) éppúgy beleszólnak, mint ahogy belső jellemtulajdonságai is meghatározzák sorsa kimenetelét. Ez utóbbi tényezők szinte antagonisztikusak, egymásnak feszülve alakítják jellemét: a szorgalom néz szembe a korhelységgel, a tudatosság a tehetség felelőtlen eltékozlásával, az egyenes tartás a szenvedélybetegséggel; a széles látókörű entellektűl vív harcot az iszákos lumpennel. Mindehhez a századunk és vidékünk történelméből ismert események képeznek kulisszát: a két háború közötti Jugoszláv Királyság a maga zűrzavaros és kiszámíthatatlan intézkedé-

seivel, a II. világháború testét és lelkét próbáló szörnyűségei, a „hova kell (lesz jó) állni”, illetve „khez kell tartozni” állandó, fenyegető kérdéseivel, a háborút követő megtorlások borzalmai, majd kommunista diktatúra éveit.

Az értelmiségi sorsrajz mellett a regénynek még jó néhány fontos, kitapintható vetülete van. Érzékletesen, ugyanakkor tényszerűen tárja elénk egy életforma, a városi polgárság életének csődjét és ellehetetlenülését, amely a társadalmi átalakulások (tehát a szocialista világrend beköszönte) mellett belső tehetetlenségből is következik. Például a regénybeli Tatay család nyomban széthullik, rendje és kapcsolatai összeomlanak, amikor irányítója és összetartó ereje, Evelin asszony (Hodik anyósa) megbetegszik és meghal, hiszen az utódok, a következő nemzedék már nem örökölte a megtartáshoz és továbbéléshez szükséges jellemvonásokat; éretlen és értetlen e feladatokhoz, akár Hodik felesége, Klára. Vele függ össze a regény egy harmadik rétege, Hodik szerelmének és házasságának kudarc története. Az elbeszélő valójában ezzel támasztja alá, innen motiválná Hodik értelmiségi pályafutásának csődjét, nevezetesen, hogy a jobb sorsra érdemes, művelt és tehetséges tanár (majd lektor) családi életének boldogtalanságából kifolyólag fordul az italhoz, menekül kocsmázásba és korhelységbe. De épp a prózaformálás riporteri attitűdje miatt nem sikerül ezt lélektanilag hitelessé tennie előttünk. Az a néhány odavetett frázis, miszerint az asszony durcás, önfejű, rendetlen és végül hűtlen, csak a felszínes utalások rendszeréhez, és nem a finom árnyalás módszeréhez tartozik. Ugyanígy sikkad el a regénynek az a rétege is, amelynek az apa, illetve a testvérek közötti irodalomszemléleti nézetkülönbséget kellene ábrázolnia, mintegy a korszak irodalmi törekvéseire és vitáira is fényt vetve. Az apa és idősebbik fia, illetve a fiatalabb testvér vitája a modern regény mibenlétéről ugyanis úgy hat, mintha olcsó regényeken edződött háziasszonyok vitakoznának újszerű irodalmi kérdésekről a dilettáns olvasás minden tényét felsorakoztatva: idősíkok felbontása, egyoldalú körmondatok, modern nyavalya, úri huncutságok, érthetatlenség . . .

Hornyik György regénye az elbeszélői közlések és a párbeszéd regénye, amelyből szinte hiányzik a leírás, a lelki vonásokat bemutató-kifejező belső beszéd, monológ vagy szereplői önvizsgálat. Olykor épp emiatt válik az olvasó számára tovakodóvá, magyarázó (sőt: szájbarágó) jellegűvé. Viszont: tartja magát ahhoz, amit elvként ki is mond az irodalmi mű értéktényezőiről. Lineáris cselekményvezetésű regényt alkot, világos szerkezetet és kristálytiszta mondatokat.

BENCE Erika

SZABADTÉRI SZAKRÁLIS EMLÉKEK

Liszka József: „*Szent képek tisztelete*”. Dolgozatok a népi vallásosság köréből. Lilium Aurum, Dunaszerdahely, 1995

Nagyszerű és szép könyvet jelentetett meg Liszka József szlovákiai magyar néprajzkutató, amely az újdonság erejével is hat. Ugyanis könyve az első összefoglaló híradás a szülőföldjén, a szlovákiai Kisalföldön a népi vallásosság körében végzett kutatásokról.

Természetesen nem Liszka e téma egyetlen vizsgálója abban a térségben, s a szerző meg is nevezi honi társait a kutatásban: a jóval előtte járt Thain Jánost, majd a kortársak közül Csáky Károlyt, Marczell Bélát, Dániel Erzsébetet.

Liszka József könyvében a *népi vallásosság* kifejezés alatt „a hivatalos, jelen esetben római katolikus vallás népi gyakorlatát” érti, s annak „elsősorban a szakrális kisemlékekben megtestesülő formáit” kutatja. Már bevezető soraiban egy fontos terminológiai kérdést vet fel a tudományszak megnevezéséről: vallási néprajz, vallásos néprajz vagy szakrális néprajz? – kérdezi, míg könyve alcímében a *népi vallásosság* definíció szerepel, hasonlóan a mi vajdasági gyakorlatunkhoz. Tájékoztatóul jegyzi meg, hogy náluk „a szlovák néprajztudománynak gyakorlatilag a mai napig egy teljesen elhanyagolt területéről van szó”. Ehhez csak azt tehetjük hozzá, hogy a jugoszláviai helyzet is hasonló, szinte azonos, és már-már nekünk, vajdasági magyar folkloristáknak kell megtalálnunk a szerb terminus technicust: narodna religioznost, narodni sakralizam? Bár Dušan Banić könyvének címe: Narodna religija u 100 pojмова (Beograd, 1991), csakhogy ő inkább a népi hiedelemvilág dolgaival foglalkozik, a jeles napok szokásait rögzíti.

Középkori mágikus szokáscelemek emlékeit vizsgálni ma is létező román kori templomi portálékon rendkívül izgalmas lehet, amit mi, vajdaságiak, sajnos nem tehetünk meg idehaza, hiszen szinte csak török utáni építészeti örökségünk van. A templomajtót övező falakból gyűjtött „jótékony” kőpor a szentelmények sokaságában ritka jelenség, de Liszka példás kutatókedve felfedte ennek korai magyar említését, valamint európai (német, olasz, lengyel) párhuzamait is.

Szintén szakterminológiai fogantatású dolgozata *A képoszloptól a kápolnáig*, melyben megkísérel megadni a sokunk által vizsgált szabadban álló szakrális kisemlékek (sakrale Kleindenkmäler) tipológiáját és helyes megnevezését, természetesen felvontatva az eddigi magyar (és már nyelvű) kísérleteket. Liszka kategóriáival jócskán egyetértve megkérdezem, hogy a szűken értelmezett képoszlopok között vajon hova sorolná a Nyugat-Bácskában (Kupuszina, Doroszló stb.) honos, a ház téglakerítésébe épített fülkét (képpel vagy szoborral, s a fülke alatt dedikációval), melyek nem oszlopok, s a helyi szóhasználat szerint, akárcsak Limbacher Gábor írja: kápolna, sőt káplonka a nevük (bár ugyanígy nevezik a szabadon épített oltárkép-oszlopokat is). Liszka illusztrációinak zömét ez esetben a Wolfgang Bernhauer által egy linzi szakfolyóiratban közreadott minták adják, s ezek például a mi dél-alföldi vidékünkön jobbára ismeretlenek. Pedig ha általánosan elfogadható terminológiai jegyzéket akarunk készíteni, akkor az az egész magyar nyelvterületen legyen érvényes! Ez a magam hozzászólása a vitára bocsátott javaslatomhoz. Persze, honnan tudhatná a révkomáromi kutató, hogy a Bácskában mi minden található, ha erről eddig nem írtak. S ez, természetesen, fordítva is érvényes. Majd ha nekünk is lesz egy magyar *Das Kleindenkmal* című és profilú szakperiodikánk, akkor bizonyára meg is állapodunk a fenti kérdésekben. Csakhogy lesz-e? És hány országból toborozza munkatársait? Megannyi kérdés, sok-sok feladat, meg a mindig sürgető idő.

A Kürt község területén található szakrális szabadtéri emlékeket veszi számba a szerző másik dolgozatában: a Szent Antal-képoszlopot, Nepomuki Szent János szobrát, az eredetileg egy faragott oszlopon elhelyezett, de mára csak egy élő fára erősített faromás

Tövisés Krisztus-olajnyomatot, a szintén fára akasztott Mária-házat, a sok út menti keresztet, az adományokból épített Mária-kápolnát, a dombtetőre épült Szentháromság kápolnát, „amely a helyi hagyomány szerint *emberi csontokra van építve* (tudniillik a népnyelv úgy véli, hogy a török időkben itt kaszabolta le a pogány a falu népét, s itt vannak a régi kúrtiek eltemetve)”, valójában pedig egy Árpád-kori templom temetőjéről lehet szó. Mindezeknek a faluközösség életében betöltött szerepét is vizsgálja a kutató.

Négy védőszent (Vendel, Orbán, Donát és Kristóf) kisalföldi kultuszát bemutató tanulmányainak eredményeit a köztéri szobrok elterjedése, állíttatásuk indokai és ideje tükrében összegezi, sok illusztrációs anyag segítségével, melyeknek fontosságát külön hangsúlyozza a szerző. Teljesen igazat kell adnom Liszka Józsefnek e téren (s itt a magam dolgozatainak hiányosságait is be kell látnom), hiszen fotók nélküli értekezés vizuális élményt is nyújtható emlékekről nem lehet teljes. Kár viszont, hogy e szép könyvben a festett, helyben használt és kedvelt színekkel „ékesített” szobrokról nem hozhatott színes dokumentumokat, mint például a címoldalon. (Ilyen igény esetében bizonyára meg sem jelenthetet volna a költséges nyomdai kiadások miatt.)

A pásztorok és jószágtartó gazdák védőszentjéről (Szent Vendel) ötvenhárom leírást ad (hatalmas anyag!); a szőlőtermelők védőszentjének (Szent Orbán) emlékeit szőlőskertekben, borospincék közelében találta meg, melyeket, ha rossz volt a termés, esetleg meg is büntethettek. A kultusz gyökereit keresve megállapítja, hogy azok „feltehetően a Kis-Kárpátok, a Nyitra-vidék (Hauerland), ill. a honti német telepések körében kersendők”; Szent Donát pedig a jégeső, zivatar, villámcsapás ellen védő szent, akinek a vizsgált területen „mind ez ideig egyetlen emlékére sikerült csak rábukkanni, mégpedig Perenden”. Adalékként e szent tiszteletéhez hozzátehetjük, hogy a nyugat-bácskai Prigrevica-Szentiván, egykori német falu templomában (mára a kupuszina templomba menekített) volt egy szép, tiroli típusú Szent Donát-szobor, jobb kezében a villámcsapást jelképező lánggal. Szent Kristófit a vándorok, útonjárók, napjainkban pedig az autósok tisztelik védőszentjüként. Az egykori felfogás szerint „aki Kristóf képét meglátja, az azon a napon nem halhat meg”, innen eredt népszerűsége az utazás veszélyeinek kitett emberek körében. Ábrázolásai a magyar nyelvterületen mégis ritkák. Újabban az autósok kultusztörtéjén (mifelénk a műszerfalon) tűnik fel alakja.

Különös templombeli emlékei a népi áhítatnak az öltöztetős Mária-szobrok, melyekből a komáromi Szent András-templomban található frja le Liszka. Napjainkban többen is foglalkoznak e szoborfajttával, s mi is láttuk Töröktopolján 1996 őszén, sajnos ruhái már elpusztultak, csak öltöztethető figurája maradt meg a szépen felújított bánáti kegytemplomban.

Liszka József könyvében a szabadtéri szakrális emlékek dokumentálása és megőrzése kapcsán leszögezi, hogy „széles társadalmi és kutatói bázisra épülő adatfeltáró munkát kellene elvégezni”, ezekkel kapcsolatos levéltári kutatásokat folytatni, hogy hiteles képünk legyen vallásos és népi kultúránk ezen érdekes és értékes emlékeiről, melyeket természetesen a műemlékvédelem szakértői istápolhatnának: dokumentálva, helyreállítva, védve.

A könyvet a témával kapcsolatos gazdag irodalomjegyzék teszi hasznosabbá.

S Z Í N H Á Z

REKVIEM MAGUNKÉRT

Deák Ferenc: *Határtalanul*. Szabadkai Népszínház, 1997

Ki ölte meg Bogdan Babićot?

Öngyilkos lett? Vagy lelőtték?

Az előadást követően vitáztunk erről baráti körben, s nem tudtunk megegyezni: gyilkosság vagy öngyilkosság történt-e. Magam az öngyilkosságot tartottam logikusnak, elfogadhatónak. Majd foglalkozva az előadással, elolvastván a szöveget, beláttam, akár gyilkosság is történhetett, van rá elfogadható magyarázat.

Ha a drámává formált életmesét Bogdan Babić eszmélésének történeteként éljük át, akkor öngyilkossága tévedései felismerésének lehet a következménye. Így tesz pontot családjá, felesége, fia, lánya és saját szenvedései végére.

Mert Bogdan Babić rövid idő, mindössze néhány év alatt valóban drámai utat tesz meg. Egy Tisza-parti kisváros üzemi mérnökeként ismerjük meg, aki – amint a házassági évforduló családi-baráti ünnepségén látjuk – a kisebb, elsősorban féltékenységből következő perpatvarok ellenére jól, kellemesen tölti napjait, főnövér felesége, Eszter, egyetemista korú fia, Nándor, középiskolás lánya, Meli, valamint Dani bácsi, Eszter anyai nagybátyja és a szomszédok, a Babićekkel ikerházban lakó Fodorék, illetve egy nyugdíjas, magyarul is beszélő szerb házaspár, Terzinék körében. Az errefelé gyakori összetételű mikroközösség nyugalmát külső események zavarják meg: az ún. joghurtforradalom 1988 őszén, melyre csupán heccből Bogdan és szomszédja lerándul Újvidékre. A Vajdaság autonómiáját megkérdőjelező szerb(iai) törekvés nemcsak a politikai életben, hanem sok, elsősorban vegyes nemzetiségű család életében is kóros következmények elindítója lesz. Bogdant, miután a tévé útján kiderül, hogy jelen volt a „forradalomban”, megteszik az ún. „differenciáló” bizottság elnökévé, aláírásával kerülnek utcára a politikai szempontból megbízhatatlannak ítélték, s ezzel kezdetét veszi Bogdan magánemberi kálváriája. Őt is megperzseli a lángra lobbanó nagyszerb nacionalizmus: úgy véli, a családon belül hátrányos, kisebbségi helyzetbe került, holott a magát mennyeinek tartó, kiválasztott nép fia, akit eddig megalázott a rohadt erkölcsű (Közép-)Európa. De most vége a kiszolgáltatottságnak, majd rendet teremt, megtanítja mőresre Esztert, Dani bácsit, Fodort . . . A háború és a nemzeti örület révületében él. Ez addig fokozódik, hogy a jugoszláv–szlovén háborút megjárt fiát elviteti a katonai rendőrséggel, ő pedig önkéntes lesz. Csak hónapok múltán kerül haza, félkézzel és félszemmel, alkoholistaként, de még mindig megszállottan hisz az ügy igazában. Majd csak akkor eszmél rá, hogy becsapták, eszköz volt a politika kezében, amikor megkötik a békét, s teszi(k) ezt ugyanaz(ok), aki(k) a háborút kiváltotta(ák).

Ez az a pillanat, amelyben Bogdanban felmerül(het) az öngyilkosság gondolata.

Ugyanakkor azonban, mivel eszmélésének pillanatában megátkozza a „béke angyalát”, kit árulónak bélyegez s megölni akar, nem elképzelhetetlen, hogy a sötétből küldött, idegen golyó végez vele.

Talán jó is, hogy nem tudni, hogyan, kinek a kezétől hal meg Bogdan Babić.

Ha magánemberi tragédiának tekintjük a történetet, akkor az öngyilkosság a hiteles vég. Ha a közösség félrevezetése és tragédiájaként értelmezzük az eseményeket, akkor az ismeretlen (?) gyilkos kéz kimondta ítélet a jogos befejezés.

Így is, úgy is megrázó dráma, sőt tragédia, mondhatnánk, többrendbeli tragédia játszódik le: magánemberi, családi, nemzeti és közösségi.

Mind határtalan szeretettel, mind határtalan gyűlölettel mélyen átítatott mű, annak alapján, hogy van meséje, lélektanilag is ábrázolt, gondolati, érzelmi változást mutató szereplőt drámai erőteret példázó viszonyrendszer köti egymáshoz, Deák Ferenc szövege lehetne hagyományos értelemben vett dráma, annak alapján viszont, hogy helyzeti vázlatosak, akárcsak mellékszereplői, dikciója pedig nyelvi sablonokból formálódik, inkább drámai riportásznak mondható. A szereplők sorsa örvénylő drámai mélységek felé vonz, mondatkliséik viszont olyanok, mintha újságot olvasnánk. Vezércikk-dráma. S ebben a műfaji meghatározásban mindkét tag, a publicisztikusságot jelölő vezércikk és az irodalmiságra utaló dráma egyaránt fontos. Ezek a műfaji szabályokkal ellentétben nem zárják ki egymást, s nem is rontják le egymás hatását. Ha az elmélet szerint két ennyire össze nem tartozó tényező esetében ilyesmi egyáltalán lehetséges, akkor azt mondhatjuk, a publicisztikusság és az irodalmiság jól kiegészíti egymást. Történet, lélekrész, mágneses viszonyrendszer nélkül nincs dráma, az újságnyelv viszont ehhez a jelenidejűséget adja hozzá, a politikum varázsát, mindennapjaink valóságízét. Csak úgy röpködnek a napi sajtóból ismert fogalmak és indulatos megállapítások, sőt útszéli sértegetések (joghurtforradalom; differenciáció; kalasnyikov-affér; menekültek; mennyei nép; a szlovének elhagyták az üléstermet; a katona az szent; a baszott monarchias kultúrárok mögött csupa genny vagytok; ötszáz évig az én őseim életükkel védték az őrvidekeken a kereszténységet, ti meg mostátok a fogaitokat, építettétek a székesegyházakat, komolyzenét csináltatok és nagyban nyaltatok egymás rizsפורos seggét; a párt nevében, nektek is végre meg kell tanulni, hogy kisebbség vagytok; ez a szerb szív: kemény is, de ad is stb.), záporoznak a káromkodások, másfelől viszont Deák ügyel arra, hogy a kemény mondatok mögött érezzük a tragédiát. Ez utóbbit igazolja, hogy Bogdan nem fordul azonnal nemzeti alapon szembe családjával, előbb félti őket, majd amikor a hatalom akcióba kényszeríti, s a propaganda meghülyíti, akkor fedezi fel a hozzá legközelebbiekben (is) az ellenséget. S ebben a folyamatban lényeges, hogy Bogdan, mint sokan mások (elsősorban az ún. nagy-Jugoszlávia szerb lakosai) belekényszerül(nek) egy helyzetbe, ahonnan már nincs visszaút, az első tétova lépések megpecsételik sorsát.

A *Határtalanul* Ljubomir Draškić belgrádi rendező irányításával került közönség elé. Draškić teljes mértékben vállalja mind a mű üzenetét, mind pedig szókimondó aktuálpolitikumát, amit az is bizonyít(hat), hogy utóbbi éveink valóságanyagára épülő életkép jelenetei közé a rendező „keverte” a zenét, Mozart halotti miséjének drámai intonálású részleteit. A zenei vezérfonál egyszerre tartalomhordozó elem és tragikus hangulatot teremt, s lehetővé teszi, hogy a kisszínpadon (a lepusztult nagyterem helyett itt tartják

előadásait a szabadkaiak!) zavartalanul lebonyolódjon az előadás. A történet egyetlen helyszínen játszódik, Babićék ebédlőjében, ahová mind a család tagjai, mind a többi szereplő a háttérrel lezáró fehér zsalugáteres ablak jobb, illetve bal oldaláról lép be a „képhe”, ami előbb furcsa, sőt talán zavaró is, de azután megszokjuk, az események drámai fokozása közben már észre sem vesszük ezt az előadás szempontjából nem éppen megfelelő körülményt. S bár Deák szereti, sőt keresi a jelképszerű megoldásokat, a rendező jó érzékkel mellőzi ezeket. Nem él azzal az író kínálta ötlettel, hogy az ebédlő egyetlen kelléke, a hatalmas asztal jelenetről jelenetre előrébb „jőjön” a rivaldához, s így módon jelezze, hogy egyre szűkül a szereplők élettere. (A *Légszomj*-ban Deák ugyanezt a szerepet szánta a játékeret vízszintesen felező s egyre lejjebb sülyedő, az alsó szintet összepréselő padlózatnak!) És nyilván stílárius szempontból mellőzi az ebédlőbe szinte kezdettől látható, egyre duzzadó két műanyag joghurtos zacskót, melyek szimbolikus szerepe az író elképzelése szerint a zárópillanatban teljesséne ki: a mellet találó főszereplő rájuk zuhanna, azok kifakadnának, s ömlene belőlük a „véres miazmás fluidum”. S az sem következik be, ami utolsó szerzői utasításként olvasható: „Eszter darabokra hullik.” Hogy Eszter elveszti ezt, akit mindennek ellenére határtalanul szeret, az az Esztert alakító Jónás Gabriella drámai összeomlásából lesz nyilvánvaló.

Két igazán nagy, vajdasági színpadon régen nem látott színeszi alakítás teszi a tartalmi vonatkozások mellett emlékezetessé a Deák-bemutatót: Jónás Gabrielláé és Fischer Károlyé.

A boldog és tragikussá fokozódó drámai jelenetek közül az utóbbiakban érlelődik előttünk Jónás Gabriellának feleségként, anyaként, nőként, sőt kisebbségiként felnyíló, magával rántó szenvedése. Amikor boldog, akkor kissé sablonos, érezzük, eljátsza a boldog szerepét, de ahogy drámai sorsa kiteljesedik, alakítása úgy mélyül. Mintha többévi szerepformálási kielégítetlenségét kívánná pótolni, olyan erővel, olyan hitelességgel ábrázolja Eszter tragédiáját. Kivált a fájdalom s a tiltakozás felcsattanó pillanataiban érezzük Jónás Gabriella alakításának vérfagyasztó erejét. Színeszi mestermunka!

Fischer Károly elsősorban Bogdan nyersségét, bénító erejű vandalizmusát érzékelteti hitelesen, erőteljesen. Rövidre zárt, vitát, ellentmondást nem tűrő kijelentései mögött azonban érezni az elhatalmasodó vakságot, az önpusztító fanatizmust, ami a keserű ráismerés, a fájdalmas eszmélés pillanatában a felcsattanó vád hőfokát emeli tragikus magasságba, miközben egyre inkább megmutatkozik a becsapott ember fájdalma és kiszolgáltatottságából adódó tehetetlenségérzése.

Annak ellenére, hogy Deák művének dikciója túlnyomórészt publicisztikus ízű, s ilyenén a szerepformálás sablonosságának veszélyét rejti magában, azzal, hogy a szerző sem Esztert, sem Bogdant nem szeretné hibátlannak mutatni, ellenkezőleg, egyikük magánélete sem makulátlan, emberként mindketten valószerűbbek, igazabbak, ami a többiekről csak fenntartással mondható.

Kevésbé áll ez Nándorra és Melire. Az előbbi Molnár Zoltán tolmácsolásában, az utóbbi pedig Lenner Karolina f. h. játékában azzal válik zömmel hitelessé, hogy a két színész megérezte, hogyan kell, lehet kipótolni az írott szerep hiányosságait, mindketten fiatalaságukból adódó lelkesedéssel leheltek életet a kapott szerepvázlatba. Ugyanezt F.

Várady Hajnalka, a bizalmas barátnő szerepkörét is ellátó szomszédasszonyként, a legtermészetesebb társalgás eszköztelenségével valósítja meg.

Külön kérdés Fejes György játéka a többnyire rezonőrködésre ítélt Dani bácsi szerepében. Az öreg a család bölcse, mondatai megannyi életigazságot tartalmaznak, ezért nehéz emberien hitelessé tenni. Saját feladatát a színész csak nehezíti, hogy érezhetően szerepet játszik. Ahelyett, hogy a mindennapi társalgás hangján szólalna meg, emelt hangon deklamál. Tény, hogy gesztusai elfogadhatóak, kár, hogy Fejes beszédmodora nincs velük összhangban.

A Terzin házaspárt játszó Mihajlo Jancikin és N. Kiss Júlia kedves színfolt, a bácskai szerbség jellegzetes mentalitását idézik elénk. A darab két legvázlatosabb szerepét Kátó Sándor (Fodor szomszéd) és Budanov Márta (Fodor Bea) kapta. Egyiküknek sem sikerült kitalálnia, miként feledtethetné, legalább részben a szerep szervi fogyatékoságát – frői kidolgozatlanságát.

A *Határtalanul* szabadkai előadása felbecsülhetetlen fontosságú. Színházi és politikai gesztusértéke van. (Akárcsak a *Légszomj*nak volt 1971-ben!) Amit fróink eddig nem tettek meg (Tolnai *Könyökkanyarát* leszámítva), azt pótolja Deák: drámát ír sorsunk alakulásáról 1988-tól errefelé. Nem hibátlan, de kemény, őszinte drámát adott a színház kezébe, amely ezt ugyancsak nem hibátlan, de jó előadással honorálja.

Vége van előadás a Vajdaságban, amely esemény (lehet).

GEROLD László

HÍD A KORUNKBAN

A kolozsvári Korunk ez évi májusi számát folyóiratunknak szentelte – Híd a Korunkban címmel, Szerbek és magyarok a Vajdaságban megjelöléssel közli Bori Imre válogatásában Zoran Konstantinović, Miodrag Pavlović, Pap József, Géber László, Milovan Danojlić, Jovan Hristić, Aleksandar Sekulić, Dragan Velikić, Németh István, David Albahari–Jasmina Lekić, Böndör Pál, Dragan Jovanović Danilov, Brasnyó István, Cs. Simon István, Filip David, Dragan Babić, Bojan Jovanović, Bányai János és Živojin Pavlović szövegeit, valamint Maurits Ferenc és Penovác Endre illusztrációit. A Korunk szerkesztőségének tagjai Kántor Lajos, Lászlóffy Aladár, Kelemen Hunor, Cseke Péter és Kovács Kiss Gyöngy június 27-én mutatták be folyóiratuk e számát az újvidéki Forum klubban.

Bori Imre, a Híd folyóirat főszerkesztője a következő szavakkal vezette be kolozsvári testvérfolyóiratunk sikeres irodalmi estjét:

Kedves Barátaim,

szeretettel köszöntöm a *Híd* szerkesztősége nevében a kolozsvári *Korunk* hozzánk eljött szerkesztőit abból az alkalomból, hogy a *Korunkban* egy *Híd*-szám jelent meg, amelyet most bemutatni szeretnénk.

Az erdélyi és a vajdasági irodalom kapcsolatainak új és merem hinni, szép fejezete íródott ezzel a *Korunk*-beli *Híd*-számmal, hiszen azt bizonyítja és példázza, hogy a kölcsönös megismerés lehetséges, mégha még mindig akadályok (anyagiak elsősorban) állnak egymás felé indult gondolataink útján.

Hadd emlékeztessenek arra, hogy az elmúlt 60–70 évben voltak már szép megnyilvánulásai az egymás iránti érdeklődésnek és segélynyújtásnak. Senteleky Kornél az erdélyi példán okult irodalomcsinálás közben, és amikor Budapesten visszautasították regényének, az *Isola Bellának* a kiadását, Kuncz Aladár és Kós Károly nyúlt utána és az Erdélyi Szépművéses Céh jelentette azt meg. Senteleky Kornél az *Erdélyi Helikonnak*, Laták István a *Korunknak* volt dolgozó társa egykoron. Amikor pedig a második bécsi döntés után a Romániában maradt magyar írók orgánum nélkül voltak, a *Kalanga* ajánlotta fel nekik oldalait, közöljék ott írásaikat, ha már odahaza nem tudják. Így jelent meg Méliusz József *Város a ködben* című regényének egy fejezete.

Sorakoztathatnám a háború utáni együttműködésünknek a mikrotényeit: többen is írtunk a *Korunkban*, s nálunk is élénk volt az érdeklődés az erdélyi magyar irodalom értékei iránt.

Újrakezdés és folytatás ennek a ma esti találkozásunknak az ürügye, a *Korunk Híd*-száma. Szép és lélekemelő lenne folytatni, mit most elkezdtünk!

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Kontra Miklós*: Lehet-e tisztán beszélni magyarul? (*tanulmány*) 435
Varga István: Az irodalmi nyilvánosság és a kritika szerepe (*tanulmány*) 440
Csapó Julianna: A Krúdy-effektus Kodolányi János *Boldog Margit* című regényében (*szövegolvasat*) 448

IN MEMORIAM

- Szeli István*: Búcsú Hadrovics Lászlótól 473

KRITIKAI SZEMLE

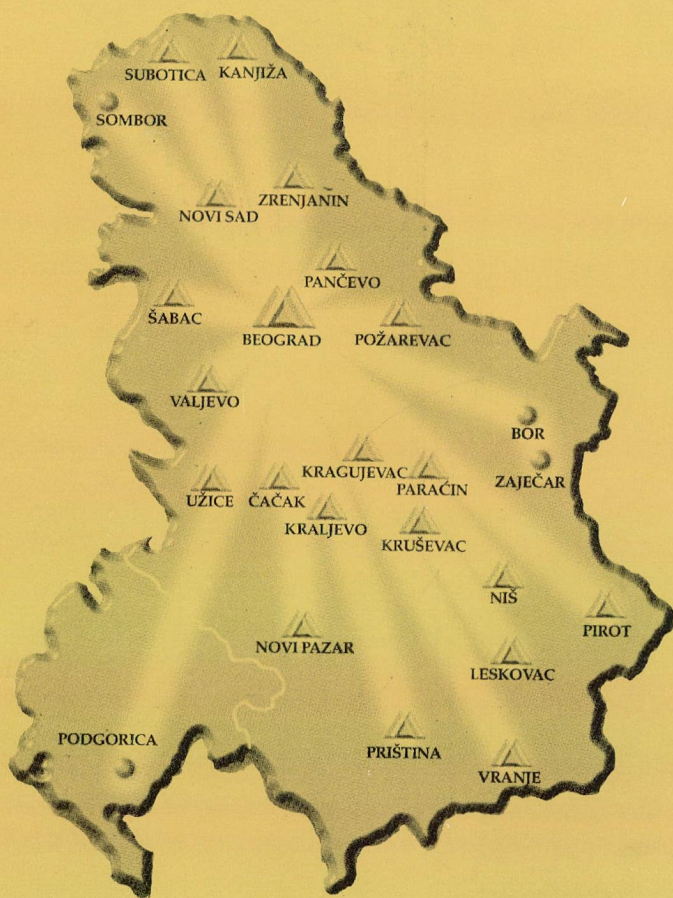
K ö n y v e k

- Bányai János*: A formálás drámája (Stevan Raičković: *Tisa/Tisza*) 479
Danyi Magdolna: Szathmári István két stilisztikai tanulmánykötetéről (Szathmári István: *Stílusról, stilisztikáról napjainkban*) 482
Bence Erika: Egy értelmiségi vesszőfutása (Hornyik György: *Morotva*) 488
Silling István: Szabadtéri szakrális emlékek (Liszka József: „Szent képek tisztelete”) 489

S z í n h á z

- Gerold László*: Rekviem magunkért (Deák Ferenc: *Határtalanul*) 492
Híd a Korunkban 496

DELTA BANK

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 1997. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/611-300, 603-as mellék. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-601-3-14861-es zsírószámlára; előfizetésekor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 50 dinár, fél évre 25 dinár. Egyes szám ára 5, kettős szám ára 10 dinár, külföldre egy évre 100 dinár, fél évre 50 dinár. Külföldön egy évre 12, fél évre 6 dollár. Szedés: Szantai Szerénke. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079